

Znanstveni skup o Federiku Grisogonu Zadraninu

Skuhala Karasman, Ivana

Source / Izvornik: **Filozofska istraživanja, 2007, 27, 1031 - 1032**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:261:645378>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-26**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Institute of Philosophy](#)

Filozofski život

Filozofski život Odsjeka za filozofiju u Rijeci

U ljetnom semestru akademske godine 2006/2007. nekoliko je stranih stručnjaka riječkoj filozofskoj publici predstavilo svoje radove.

Rory J. Conces (University of Nebraska, Omaha) održao je predavanje »Reconceptualizing the moralization of classical political realism« u kojem je na izuzetno slojevit i sveobuhvatan način dao svoje viđenje aktualne svjetske političke situacije, posebice američkog anti-terorističkog rata, problema koji se vezuju uz rat u Iraku kao i rata, odnosno posljedice rata na području Bosne i situacije na Kosovu. Uz to, Conces se dotakao i političkih teoretičara, počevši od Hobbesove teorije, modernih političkih teoretičara, kao i političkih govora Georgea Busha te autora kao što su Amos Oz, Reinhold Niebuhr, Kenneth Roth, W. D. Falk i nadasve Morgenthau. Conces je otvorio mnoge problemske situacije, posebice iz perspektive političkog realizma, vezane uz pitanje dozvoljivih radnji kojima se nastoji suzbiti terorizam: imaju li političari, državni moćnici, krojači političkih situacija pravo provoditi radnje koje uključuju nasilje, patnju, progone civilnog stanovništva, a sve pod krinkom anti-terorističkog rata; osim toga, što zemlje koje započinju takav rat smiju tražiti ili, štoviše, zahtijevati od svojih saveznika? Je li u redu od zemalja koje su, kao primjerice Bosna, same proživjele teror nasilništva i suočile se s velikim ratnim stradanjima, tražiti da ih bezuvjetno podupiru, produžujući na taj način vlastitu agoniju? Centralna ideja izlaganja bilo je suprotstavljanje dvaju koncepcija političkog realizma, »uske« i »guste«. Conces je nastojao pokazati u čemu se sastoje te koncepcije i koje su posljedice svake od njih.

Važna ideja od koje je Conces krenuo, inspirirana Hareom, je rekonceptualizacija misli i ideja: velika je, a možda čak i presudna uloga, ali i zadaća filozofa, utjecati na ono što ljudi misle, odnosno ukazati ljudima na posljedice onoga što misle, kako bi to dovelo do novog načina mišljenja. Stoga je autorov temeljni cilj u ovom izlaganju bilo ponuditi rekonceptua-

lizaciju političkog realizma unutar konteksta terorizma, fanatizma i nacionalizma. Unutar domene politike, posebice dominantnog realističkog tabora, najbolji način za potaknuti nove ideje je ukazivanje na implikacije onoga što politički realisti misle. Mnogi smatraju da je politički realizam nedovoljno moraliziran, no postoje i oni koji ga slave kao obranu od moraliziranja. Conces smatra kako je ovo lažna dilema koja zamaćuje usko i gusto moralizirani realizam koji se može pokazati korisnim. Usko moralizirani realizam može dovesti do različitih intervencija, kao i do suzdržavanja od intervencija na osnovi nacionalnih interesa zemlje. U ovom djelu izlaganja, Conces je pokrenuo raspravu o problemu algerijske grupe: SAD je zahtijevao izručenje šestorice algerijskih muškaraca zbog sumnje da su članovi Al-Qaeda, što je na kraju bilo i učinjeno, iako je bosanska vlada prethodno oslobodila dotičnu skupinu zbog nedostatka dokaza. Conces smatra kako taj slučaj ukazuje na postojanje jednog dubokog propusta da se prepozna potreba za pomirenjem kako bi se izgradio stabilan i dugotrajni mir u Bosni, ali i na neuspjeh da se prepozna potreba za postavljanjem primjera ostatku svijeta o tome koliko je važno ne dozvoliti nemar i nebrigu prema nevinima koji se može dogoditi onda kada se nacionalni interes definira previše usko, u terminima moći i sigurnosti.

U konačnici, Conces zaključuje kako tvorci politike kada djeluju u Sarajevu ili Washingtonu moraju započeti s rekonceptualizacijom temelja njihovih nacionalnih interesa i procesa kojima autentična strana, izvanjska politika može biti formulirana i nametnuta. Iako mnogi realisti ne pokazuju interes za rekonceptualizaciju, možda će, zaključuje Conces, genocidi, etničko čišćenje i terorizam koji se i dalje događaju, uzrokovati promjenu u njihovim moralnim senzibilitetima, tako da će gusti realizam postati dominantan, promovirajući pomirenje i mir diljem svijeta.

Mark Kaplan (Indiana University Bloomington) održao je predavanje posvećeno J. L. Austinu i epistemologiji za kakvu se zalagao, a prvenstveno njegovom ophođenju sa skepticima. Ideja od koje je Kaplan krenuo

je činjenica da se Austinova djela s područja epistemologije danas uglavnom zanemaruju ili su pogrešno tumačena, za što je, tvrdi Kaplan, djelomice i sam Austin kriv, prvenstveno zbog određene nedorečenosti koja je prisutna u njegovim djelima. Stoga je centralni cilj Kaplanova izlaganja rasvijetliti nejasnoće Austinove metode i pokazati u čemu se zapravo sastoji vrijednost Austinovih epistemoloških argumenata. No, više od svega, Kaplan nastoji pokazati kako nam Austinova metoda može biti vrijedan putokaz za bavljenje epistemologijom koji bi nas, ukoliko ga ispravno slijedimo, odveo na svojevršno epistemološki sigurno tlo – daleko od skeptičkih prijetnji.

Kao vodeći predstavnik filozofije uobičajenog jezika, Austin je vjerovao da je način za testiranje filozofskih argumenata taj da procijenimo koliko su oni vjerodostojni za našu uobičajenu praksu: za ono što mislimo da radimo i govorimo ispravno u uobičajenom životu. Ako je to test prihvatljivosti argumenta i zaključka do kojeg dolazimo, tada je očito da smo Descartesov argument iz sna donekle oslabili: očito je naime da se zahtjev da isključimo baš svaku mogućnost pogreške ne primjenjuje u uobičajenoj, svakodnevnoj praksi pripisivanja znanja. Drugim riječima, sve posljedice argumenta iz sna, uključujući i generalni skepticizam, pogrešne su, jer se ne uklapaju u našu uobičajenu praksu pripisivanja znanja. Dakle, ideja od koje Austin kreće je da u svakodnevним slučajevima pripisivanja znanja naprosto postoji supstancijalna suglasnost oko toga što predstavlja legitimni izazov znanju koje osoba tvrdi da ima. Pozivajući se na Austinovu često citiranu raspravu oko prepoznavanja ptice (je li češljugar ili djetao), Kaplan ističe kako skeptičke mogućnosti nisu u svakom slučaju bitne, ne moramo ih uvijek uzeti u obzir. Postoje 'posebni slučajevi' u kojima moramo vršiti određene daljnje provjere, no, Austinova je teza, govornici znaju koje su to situacije, znaju ih prepoznati i sukladno tome djelovati.

Središnji dio izlaganja Kaplan je posvetio rasvijetljavanju ideje na kojoj se temelji Austinova metoda. On smatra da se epistemologija mora voditi onime što ljudi rade, dakle načinom na koji stvari funkcioniraju u uobičajenim situacijama. Očito je da je naša praksa pripisivanja znanja oblikovana praktičnim zahtjevima: s praktičnog stajališta, korisno je pripisivati znanje spoznavaocima. Tako se rasprava između Austina i skeptika u konačnici svodi na razlikovanje između uvjeta u kojima je nešto prikladno reći i uvjeta u kojima je istinito to što je rečeno: u svakodnevним situacijama ono čime se rukovodimo kada odlučujemo hoćemo li nekome pripisati znanje nije istinitost njegove tvrdnje nego priklad-

nost onoga što je tvrdnjom izrečeno. To je međutim filozofima neprihvatljivo: oni žele svojevršnu *detached position*: 'izvana' gledati 'unutra' i ocijeniti našu praksu.

Kaplan koristi još jedan argument kojim nastoji pokazati ispravnost Austinova stajališta. Kreće od ideje da su sve skeptičke premise istinite (odnosno to što tvrdimo da imamo znanje samo je odraz praktičnih ciljeva kojima se upravljamo zbog beneficija koje nam one pružaju u svakodnevnim situacijama, no zapravo stalno griješimo) i pita se na koji način to pokazuje da je svakodnevno pripisivanje znanja pogrešno i lažno. Smatra da nije tako da je samo praksa pripisivanja znanja jedinstveno oblikovana praktičnim zahtjevima: Kaplan ovdje povlači analogiju s pripisivanjem titule 'doktor'. Kaže on, mogli bismo zvanje doktora pripisati samo onima koji imaju sposobnost da u roku od trideset minuta dijagnosticiraju i izliječe svaku bolest kod svakog pacijenta, što bi bio idealni kriterij, no onda ne bismo imali doktora, dakle s praktične strane, nanijeli bismo si golemu štetu. Koliko god ideal bio privlačan, kao što je to pravo znanje, idealni nam često u praksi ostaju nedostižni i tada ih moramo zamijeniti, a to onda činimo tako što izabiremo ono što će na najbolji mogući način zadovoljiti ideal. Dakle, zaključuje Kaplan, pogrešno je kriviti Austina za pragmatiziranje koncepta znanja; mi se često vodimo praktičnim zahtjevima i u drugim domenama. To što skeptički argumenti pokazuju da bismo mogli zahtijevati od spoznavaoca da zadovolji neki jači kriterij i to što pripisujemo znanje čak i kada stroži zahtjev nije ispunjen, ne znači da je uobičajena praksa – donekle oblikovana prudencijalnim i praktičnim razmatranjima – neistinita.

Konačni argument kojega Kaplan koristi u korist Austinove metode je sljedeći. Netko bi mogao tvrditi kako je Austinova temeljna postavka (uobičajena praksa) pogrešna, jer epistemologe ne zanima prikladnost nego istinitost. Međutim, pita se Kaplan, od čega ćemo onda krenuti u procjeni znanja? Ukoliko ne gledamo uobičajenu praksu, što drugo nam preostaje? Kako Kaplan isitiče, jedna od temeljnih ideja epistemologije jest da, kada procjenjujemo istinitost neke tvrdnje, moramo sagledati ne samo evidenciju koja ju podupire nego cjelokupnu moguću evidenciju. Upravo to Austin i radi: kada pogledamo našu cjelokupnu praksu pripisivanja znanja, tada vidimo da ona ne podupire kartezijski zahtjev niti skeptički zaključak. Stoga je skeptiku nedostupna pozicija s koje bi mogao ocijeniti pripisivanje znanja. Austinova doktrina nalaze da odbacimo svaku vrstu skeptičke epistemologije koju ne možemo primijeniti u svakodnevnom životu. Tako nam ona, za-

ključuje Kaplan, omogućuje da bolje preispitamo i eventualno popravimo naše uobičajene prakse.

Joan Weiner (Indiana University Bloomington) izložila je predavanje o Fregeu, nastojeći prikazati njegovu važnost ne samo za povijesni kontekst rasprava s područja filozofije matematike i filozofije jezika, nego i važnost njegovog cjelokupnog projekta za filozofiju općenito. Velika je pogreška, smatra Weiner, što se danas Fregeovo stajalište o aritmetici i geometriji smatra apsurdnim i pogrešnim. Fregea se danas najčešće smatra značajnim zbog njegovih doprinosa filozofiji jezika, ali to je pogrešno, tvrdi Weiner, iz razloga što njegov cjelokupni filozofski opus tvori savršeno smislen sustav, kojega se međutim može spoznati samo ako se s jednakom pažnjom čitaju sva njegova djela. Najveći značaj Fregeove teorije je u tome što su njegova stajališta izuzetno točna kada se radi o upotrebi prirodnog jezika, štoviše, ističe Weiner, točnija nego njegova stajališta o referenciji za koja mu se najčešće pripisuje značajnost. Iz tog razloga, Weiner se u svom predavanju prvenstveno usmjerila na one aspekte Fregeova sistema koji su obično zanemareni, kao što je to slučaj s *Foundations of Arithmetic*.

Ono zbog čega su mnogi smatrali da je Fregeovo stajalište apsurdno je to što u njegovim djelima možemo iščitati evidenciju koja govori u prilog tome da ne postoje predmeti na koje brojevi referiraju. No kako je onda aritmetika moguće? I kako možemo naučiti bilo što o njoj? Upravo su to neka od pitanja na koja je Weiner pokušala odgovoriti. Prema Fregeovom stajalištu, istine matematike mogu se dokazati iz primitivnih istina, a motivacija za takvo stajalište je dvokomponentna: matematička, koja nameće potrebu za dokazom kad god je to moguće, i filozofska, koja se sastoji u želji da se pokaže jesu li istine aritmetike sintetičke ili analitičke, *a priori* ili *a posteriori*. Prikazavši detaljno korak po korak argumentacije, Weiner je prikazala na koji način Frege dolazi do svoje teze da su istine aritmetike analitičke, a istine geometrije sintetičke. To će ujedno postati i jedna od najistaknutijih točaka Fregeova sustava.

Raspravljajući dalje o Fregeovom sustavu, Weiner je ukazala i na *Begriffsschrift*, jezik koji izražava konceptualni sadržaj, a u kojem Frege želi formulirati dokaze koji će pokazati analitičnost aritmetike. Ono što definicija mora učiniti jest sačuvati konceptualni sadržaj koji je inherentan našem pred-sustavnom stajalištu o aritmetici. Taj logički jezik za Fregea je alat koji će nam omogućiti da izbjegnemo neke od poteškoća koje su inherentne prirodnom jeziku. Kada koristimo prirodni jezik uvijek, nužno, vršimo neke pogreške,

čak i ako koristimo logičke zakone. Međutim, to je jedna od osobina prirodnog jezika, kao višeznačnost nekih riječi. U svakom slučaju, to nije mana prirodnog jezika, odnosno, tumači Weiner, prema Fregeovom mišljenju, za neke svrhe to može biti i vrline. Ističući dalje razlike i sličnosti između prirodnog jezika i *Begriffsschrift*, kako ih Frege opisuje, Weiner pokazuje kako Frege smatra da niti prirodni a niti savršen simbolični jezik nije prikladan za svaku upotrebu, a ovisno o tome za koju upotrebu želimo iskoristiti pojedini jezik, njegove će osobine predstavljati mane ili vrline. *Begriffsschrift* je isključivo jezik za znanost i to je njegova svrha. On bi trebao biti idealan za izražavanje i evaluaciju zaključaka, jer bi se ti procesi u njemu odvijali mehanički. Kada bi imali takav jezik i logički sistem, mogli bismo imati potpune dokaze matematičkih istina.

U nastavku izlaganja, Weiner je govorila o primitivnim istinama, iz kojih bi se trebali definirati dokazi u aritmetici, kao i termini koji se tamo koriste, te o odnosu aritmetike i drugih znanosti. Aritmetika je, prema Fregeovu tumačenju, znanost u svojoj ranoj fazi, koja je jednako dobro razvijena kao i ostale znanosti, ali ne zadovoljava standarde za sistematičnu znanost. Takva znanost još uvijek ne postoji, a njegova će sistematična znanost o logici, čiji je aritmetika dio, biti prvi takav sustav. Weiner smatra kako sada postaje jasno zbog čega njegovo stajalište nije apsurdno: uobičajene rečenice prirodnog jezika nemaju istinitosnu vrijednost zato što do istine ne dolazimo u uobičajenim situacijama već samo na nekom idealnom kraju istraživanja, a jezik kojega možemo koristiti u takvom istraživanju nije prirodni. Prirodni jezik nije dakle sredstvo za izražavanje istine.

Iris Vidmar

Predstavljanje izdanja Instituta za filozofiju o renesansnoj filozofiji

12. svibnja 2007. godine na 4. Zagrebačkom sajmu knjiga održanom u knjižari Profil Megastore, Institut za filozofiju predstavio je svoja najnovija izdanja. Riječ je o relevantnim djelima domaće i europske renesansne filozofije, nastalim kao rezultat znanstveno-istraživačkih projekata Instituta za filozofiju: Federicus Chrysogonus/Federik Grisogono, *Speculum astronomicum/Astronomsko zrcalo* (ur. Mihaela Girardi-Karšulin i Olga Perić,

prev. Tomislav Čepulić), Nicolaus Cusanus/ Nikola Kuzanski, *De docta ignorantia/O učenom neznanju* (ur. Erna Banić-Pajnić, prev. Luka Boršić i Irena Galić), Ljerka Schiffler, *Frane Petrić o pjesničkoj umijeću. Izabrani tekstovi* (prev. Karmen Milačić i Sanja Roić).

Na predstavljanju su sudjelovale urednice dviju knjiga, Mihaela Girardi-Karšulin i Erna Banić-Pajnić te ravnatelj Instituta za filozofiju Ivica Martinović koji je u svojoj pozdravnoj riječi istaknuo kako je u želji da se znanstvenoj i široj javnosti približe djela velikih filozofskih umova Institut našao osnovni poticaj za svoju nakladničku djelatnost. Osvrnuvši se zatim na povijest i podsjetivši na glavne ciljeve Instituta, zacrtane već od strane Vladimira Filipovića, jedne od vodećih ličnosti u povijesti Instituta, koji je na svoje studente i nasljednike prenio svijest o potrebi istraživanja hrvatske filozofske baštine (a koja je svoje najsjajnije trenutke doživjela upravo u razdoblju renesanse) i upoznavanja s nacionalnim duhovnim blagom, ravnatelj je svoj uvodni govor zaključio rekavši da je »Institut stvorio institucionalnu istraživačku jezgru za istraživanje hrvatske renesanse, uspostavio tradiciju proučavanja renesansnog filozofiranja i ta četverodesetljetna tradicija ovoga proljeća doživljava svoj vrhunac gotovo istodobnim izdanjem triju knjiga kojima u središtu stoje izvrsni renesansni tekstovi«.

Hrvatsko izdanje *Astronomskog zrcala* zadarskog liječnika i filozofa-latinista Federika Grisogona, djela objavljenog prvi put 1507. godine, koje svojim interdisciplinarnim karakterom svjedoči o »višestruko složenoj morfologiji renesansnog filozofiranja koje ne poznaje barijere između metafizike, matematike i prirodnih znanosti« (I. Martinović), znakovito je, ističe M. Girardi-Karšulin, iz više razloga. Osim činjenice da je ovim izdanjem završen prijevod cjelokupnog opusa ovog filozofa (1990. Razred za medicinske znanosti HAZU objavio je Grisogonovo djelo *Federici Chrisogoni nobilis Iadertini, artium et medicinae doctoris subtilissimi et astrologi excellentissimi de modo collegiandi, pronosticandi et curandi febres, necnon de humana felicitate, ac denique de fluxu et refluxu maris lucubrationes nuperrime in lucem editae*, tiskano prvi put u Veneciji 1528. godine) te podatka da će se upravo u godini hrvatskog prijevoda (29. studenog 2007.) obilježiti točno 500 godina od prvog tiska knjige, kao posebnost ovog izdanja M. Girardi-Karšulin ističe i faksimil prvog izdanja, utoliko vrjedniji dodatak ove knjige ako se podsjeti da su sačuvana tek dva primjerka u originalnom izdanju. Osvrnuvši se na poteškoće koje otežavaju istraživanje domaćeg duhovnog nasljeđa, prevođenje i objavljivanje tekstova hrvatskih

filozofa-latinista, a to su u prvom redu nedostatak financijskih sredstava te interdisciplinarnost tekstova koji zahtijevaju okupljanje većeg broja stručnjaka različitih znanstvenih područja i grana, uredničin se govor upravlja na malobrojne podatke o životu Federika Grisogona te temeljne odrednice i značenje njegova mišljenja izloženog u *Astronomskom zrcalu*, primjerice njegovo strastveno bavljenje matematikom i filozofijom, uzdizanje aritmetike, geometrije, astronomije, astrologije i glazbe, interes za Euklidove *Elemente*, a posebice naklonjenost astrologiji koja će u njegovoj potrazi za znanošću koja bi čovjeku mogla osigurati najviše sreće dobiti položaj najviše teorijske i korisne znanosti. Zahvalivši se timu stručnih suradnika koji su radili na priređivanju hrvatskog izdanja, prije svega prevoditelju Tomislavu Čepuliću te klasičnoj filologinji Olgi Perić koja je izvršila filološku redakciju prijevoda, i podsjetivši na dosadašnja istraživanja Grisogonova djela, M. Girardi-Karšulin izrazila je svoju želju i nadu u nova čitanja, koja omogućuje danas kompletan prijevod njegove pisane ostavštine.

Govoreći o *Učenom neznanju*, prvom cjelovitom hrvatskom prijevodu Kuzančeva djela *De docta ignorantia*, I. Martinović osvrnuo se na glavne pojmove na kojima Nikola Kuzanski gradi svoju osnovnu misao o učenom neznanju kao granici ljudske spoznaje beskonačnog (*docta ignorantia, coincidentia oppositorum, complicatio, explicatio, non-aliud* i dr.), posebno naglasivši važnost uvodne studije i zasebnog dodatka u knjizi *O učenom neznanju*, u kojem se objašnjavaju najznačajniji pojmovi Cusanusove filozofije te rječnika koji olakšavaju čitanje i razumijevanje »neprohodnog Kuzančeva teksta«.

Urednica i redaktorica prijevoda djela *De docta ignorantia* E. Banić-Pajnić, istaknuvši na samom početku svog obraćanja svu težinu i problematičnosti prevođenja djela koju čine primjerice Cusanusovi brojni neologizmi, mnoga mjesta u tekstu koja su podložna različitim prevodilačkim rješenjima te nedovoljno ustaljena hrvatska filozofska terminologija, naglasila je da se »ako igdje, onda kod Kuzanskog najbolje očituje da je svaki prijevod zapravo interpretacija«. Iznoseći relevantne pojedinosti iz Cusanusova života i njegove filozofske, teološke, znanstvene, diplomatske i reformatorske djelatnosti, urednica se posebno osvrće na njegovo putovanje u Carigrad u koji odlazi kao izaslanik Katoličke crkve s ciljem okupljanja grčkih intelektualaca na koncilu ujedinjenja, održanog u Italiji 1438/9. U Carigradu stupa u kontakt sa, za humanističku i renesansnu misao, značajnim intelektualcima, a dobiva i inspiraciju za pisanje *Učenog*

neznanja, djela u kojemu su, reći će urednica, objasnivši tako ujedno i razloge za pripremu upravo ove knjige, »prisutne sve bitne odrednice Kuzančeva filozofiranja i svi ključni elementi njegove filozofije koje će i kasnije razradivati u svojim drugim djelima«.

Pitanje o mogućnosti spoznaje Boga, potraga za načinom koji čovjeku omogućava približavanje beskonačnom, nastojanje da se ono neshvatljivo objasni slikovitim matematičkim, točnije geometrijskim prikazom, spajanje kozmoloških, astronomskih gledišta i filozofsko-ontoloških stavova samo su neki od pokazatelja aktualnosti misli Nikole Kuzanskog, u nas nedovoljno poznatog filozofa inovativnih stavova kojima je utjecao na novu sliku svijeta i dao poticaje mnogim kasnijim misliocima.

Završavajući svoj govor riječima Jaspéra Hopkina, američkog prevoditelja djela *De docta ignorantia*, prema kojem prijevodi svih teških filozofskih djela zahtijevaju pomnu prosudbu šire zajednice znanstvenika koji će svojom konstruktivnom kritikom pridonijeti poboljšanju prijevoda, urednica je unaprijed zahvalila na budućim prijedlozima i sugestijama.

Knjiga *Frane Petrić o pjesničkom umijeću*, čije autorstvo i uredništvo potpisuje Ljerka Schiffler, treća je knjiga predstavljena pred okupljenim ljubiteljima mudrosti, a šesta knjiga, istaknut će I. Martinović, o creskom renesansnom filozofu, »najčešćem istraživačkom izazovu« među izdanjima Instituta za filozofiju. Osim autoričine opsežne studije o Petrićevoj poetikološkoj teoriji, koja prema riječima ravnatelja I. Martinovića »želi poslužiti dvjema svrhama: prikazati i ocijeniti razvojni dinamiku Petrićevih estetičkih gledišta i Petrićevu poetiku kontekstualizirati u duhovno i umjetničko ozračje druge polovice 16. stoljeća, tako da Petrić nije samac u svojim poetičkim pokušajima, nego je vatreni i istaknuti natjecatelj u stoljeću poetikâ«, knjiga sadržava i izbor najznačajnijih tekstova iz Petrićeve *Poetike*, kapitalnog djela njegove pjesničke umjetnosti, njegov mladenački spis *Lettura sopra il sonetto del Petrarca: La gola, e'l sonno*, zatim raspravu o herojskom stihu, polemičke tekstove *Parere* u kojem Petrić iznosi svoje mišljenje o dijalogu *Il Carrafa, o vero della epica poesia* Camilla Pellegrina i *Trimerone*, Petrićev odgovor Torquatu Tassu te naposljetku i autobiografsko pismo upućeno B. Valoriju. Iako tek odabir iz djela, ova knjiga omogućuje, prvenstveno studentima, ali dakako i svim proučavateljima hrvatske filozofske baštine, širok uvid u Petrićevu teoriju pjesništva i njegova rješenja poetičkih problema 16. stoljeća.

Predstavljene knjige, čiji je interdisciplinarni i izuzetno složen karakter zahtijevao ustrajan i predan dugogodišnji rad okupljenih stručnih timova, okrunile su, istaknuo je ravnatelj Instituta u svojoj zaključnoj riječi, završene znanstveno-istraživačke projekte i zajamčile Institutu daljnji uspješan rad.

Željka Metesi

Konferencija »The Political Theory of John Rawls«

Pod pokroviteljstvom The Neuwaldegg Institute, organizacije koja zagovara promicanje slobode putem obrazovanja u središnjoj i istočnoj Europi, u Beču je, od 17. do 20. svibnja 2007., održana filozofska konferencija na temu »The Political Theory of John Rawls«.

Na konferenciji su sudjelovali studenti različitih studijskih usmjerenja i interesa iz više od deset različitih zemalja središnje i istočne Europe. Predavanja su održali ugledni profesori prof. Michael Pakaluk (Clark University, Worcester) i prof. Russell Hittinger (University of Tulsa, Tulsa). Konferencija je bila strukturirana na način da su se u jutarnjim terminima održavala predavanja od strane profesora, a u večernjim terminima seminari na kojima su sudjelovali studenti. Dolaskom u Castle Neuwaldegg, gdje se konferencija održavala, svaki se student prijavio za sudjelovanje na jednom od ponuđenih seminara: »Justice as fairness«, »The Idea of Overlapping Consensus« i »The Idea of Public Reason Revisited«. Prilikom prijave na konferenciju svaki je student dobio pet radova Johna Rawlsa koji su objavljeni u različitim filozofskim časopisima. Osiguravajući te materijale organizator je omogućio svakom studentu adekvatnu pripremu za konferenciju, ali i jednostavniji izbor među ponuđenim temama za seminar. Seminari su bili organizirani u obliku okruglog stola na kojem je sudjelovalo oko 15 studenata. Oni su, uz koordinaciju jednog od profesora, raspravljali o zadanoj temi.

Prvog dana konferencije Michael Pakaluk održao je predavanje na temu »Justice as Fairness«. Članak pod tim nazivom John Rawls je objavio još 1958. godine u časopisu *The Philosophical Review*. Taj članak sadrži temeljnu ideju koju će Rawls nekoliko godina kasnije, točnije 1971., detaljnije razraditi u svome djelu *A Theory of Justice*. Svojim uvodnim predavanjem o *pravednosti kao pravičnosti* prof. Pakaluk je želio upoznati studente sa samim

počecima filozofskog promišljanja J. Rawlsa o pravednosti.

Prof. Russell Hittinger istog je dana održao predavanje na temu »Political Liberalism« s namjerom da upozna studente s novijim idejama i tezama J. Rawlsa. Djelo *Political Liberalism* prvi put je objavljeno 1993. godine u izdavaštvu Columbia University Press, New York. Temeljna teza tog djela sastoji se u propitivanju mogućnosti postojanja stabilnog i pravednog društva slobodnih i jednakih građana koji su duboko podijeljeni razložnim vjerskim, filozofskim i moralnim doktrinama.

Temeljni cilj predavanja, koja su održana prvog dana konferencije, bio je upoznavanje studenata s razvojem filozofske misli Johna Rawlsa od samog početka njegovog filozofskog promišljanja o pravednosti do novijih teza o stabilnosti dobro uređenog društva.

U večernjem terminu istog dana održan je seminar na temu »Justice as Fairness«. Seminarom je koordinirao prof. Michael Pakaluk. Osnova rasprave sadržana je u pokušaju objašnjenja razlike između pojmova pravednosti (*justice*) i pravičnosti (*fairness*), ali i oko analiziranja razloga naglašavanja leksičkog prioriteta kod Rawlsovih principa pravednosti.

Drugog dana konferencije predavači su u svojim predavanjima izložili kritički pristup idejama i tezama J. Rawlsa. Prof. Pakaluk se u svom predavanju kritički osvrnuo na Rawlsovo shvaćanje pravednosti kao vrline koja pripada temeljnoj strukturi društva. Ukazujući na važnost samog osjećaja za pravednost, prof. Pakaluk navodi kako se pravednost ne ostvaruje poštivanjem zadanih pravila nego isključivo kroz ljudsko djelovanje koje je u sebi pravedno. Prof. Hittinger se u svom predavanju primarno osvrnuo na distinkciju obuhvatnih i općih (*comprehensive and general*) doktrina u Rawlsovoj teoriji. Predavanje je išlo u smjeru kritičkog analiziranja političke koncepcije pravednosti koja je sadržana u *Političkom liberalizmu*.

Seminar održan u večernjem terminu bio je na temu »The Idea of Overlapping Consensus«. Taj je članak Rawls objavio 1987. u časopisu *Oxford Journal of Legal Studies*. Temeljna rasprava na seminaru, kojim je koordinirao prof. Hittinger, vodila se oko uočavanja distinkcije između građanina i čovjeka koja se da iščitati u Rawlsovoj političkoj koncepciji pravednosti. Takvom koncepcijom pravednosti, koju razvija u svom *Političkom liberalizmu*, Rawls odbacuje svako metafizičko utemeljenje pravednosti, a samim time zanemaruje i svako metafizičko utemeljenje čovjeka shvaćajući ga isključivo kao građanina. Razlikuju-

ći javnu i pozadinsku kulturu, Rawls prednost daje javnoj kulturi shvaćajući je kao zakladu zajedničkih principa i načela pravednosti koje trebaju prihvatiti svi građani dobro uređenog društva. U pozadinsku kulturu, koja se shvaća sferom osobnog izbora pojedinca, smještene su obuhvatne doktrine. Upravo je uočeno razdvajanje čovjeka kao pojedinca i kao građanina bilo glavno težište kritika kako predavača tako i studenata na ovoj konferenciji.

Trećeg dana konferencije prof. Michael Pakaluk je održao predavanje na temu »Public Reason and Justification«, a prof. Hittinger predavanje na temu »The Law of Peoples«. U svom predavanju prof. Pakaluk se usmjerio na analiziranje argumenata koje Rawls koristi u pokušaju opravdavanja svojih principa pravednosti u demokratskom društvu. Temeljni Rawlsov argument opravdanja sadržan je u ideji izvornog položaja. Pojedinci, smješteni u izvorni položaj i izloženi velu neznanja, prihvaćaju zajedničke principe pravednosti, koji čine temelj sadržaja javnog uma. Prof. Hittinger svoje je predavanje na temu »The Law of Peoples« izložio analizirajući istoimeni rad Johna Rawlsa koji je objavljen 1993. u časopisu *Critical Inquiry*. U tom radu Rawls je izveo ideju vladavine ljudi iz shvaćanja pravednosti kao pravičnosti. Rawls pod vladavinom ljudi podrazumijeva političku koncepciju prava i pravednosti koja se može primijeniti na principe i norme međunarodnih odnosa. Prof. Hittinger se posebno osvrnuo na shvaćanje odnosa između liberalno-demokratskih uređenja i uređenja koja nisu liberalno-demokratska. Naglasak stavlja na shvaćanje dobro uređenih hijerarhijskih društava koji mogu prihvatiti Rawlsovu političku koncepciju pravednosti.

Tema večernjeg seminara, kojim je koordinirao prof. Pakaluk, zasnivala se na radu J. Rawlsa objavljenom 1997. u časopisu *The University of Chicago Law Review* pod nazivom »The Idea of Public Reason Revisited«. Rasprava se nastavila analiziranjem ideje javnog uma u političkoj teoriji J. Rawlsa. U raspravi naglasak je i dalje ostao na distinkciji javnog uma i pozadinskog uma pri čemu shvaćanje smisla života pojedinca ne pripada sadržaju javnog uma nego je ostavljen pojedincu i njegovim razložnim obuhvatnim doktrinama.

Upravo je jedan kritički pristup filozofiji i političkoj teoriji Johna Rawlsa obilježio čitavu konferenciju. Sama struktura konferencije ukazivala je na takav pristup jer su prvog dana predavači održali uvodna predavanja, a slijedećeg dana kritizirali temeljne teze Rawlsove filozofije. Jedna teološko orijentirana kritika, koja je bila usmjerena isključivo na Rawlsovo naglašavanje ideje građanina, a zanemaruju-

nje ideje čovjeka kao čovjeka, među studentima je stvorila različite stavove što je zapravo i pridonijelo kvaliteti same konferencije i još boljem shvaćanju filozofije Johna Rawlsa.

Marita Brčić

Simpozij »Contemporary Philosophical Topics«

Tradicionalni veliki riječki simpozij »Contemporary Philosophical Topics« i ove je godine okupio veliki broj stručnjaka iz zemlje i inozemstva. Ukupno trideset i tri autora predstavilo je svoje radove iz gotovo svih područja filozofije, dotičući se prvenstveno suvremenih debata i rasprava. Deveti po redu, u organizaciji Nevena Petrovića, Mateja Sušnika i Nebojše Zelića, članova riječkog Odsjeka za filozofiju i Hrvatskog društva za analitičku filozofiju, simpozij je trajao dva dana (14. i 15. lipnja 2007.), a radovi su bili predstavljeni u dvije paralelne sekcije. Prvog dana simpozija izloženi su radovi s područja filozofije znanosti i etike, te filozofije uma i logike. Radovi s područja filozofije matematike izlagali su se drugi dan, kao i radovi s područja epistemologije i političke filozofije.

Teme iz područja filozofije znanosti otvorile su problem prirodnih zakona, mutacija i raznolikosti živih formi, te problem zla. Prvo predavanje održao je Tonči Kokić (Split), a ono je bilo posvećeno temi mutacija pod naslovom »What is the real unit in mutations processes?« Kokić je nastojao pokazati u kojoj su vezi mutacije u organizmu, ekološka niša u kojoj organizam živi i raznolikost živih bića općenito. Komplex mutacija logički je i kauzalno povezan s benefitom organizma. Međutim, ekonomija mutacija neusporediva je s ekonomijom područja koja pripadaju isključivo domeni nomotetske znanosti. Nenasumična priroda mutacijskih procesa dalje je potkrijepljena specifičnom ekonomijom biološke evolucije, što sugerira da je priroda predodređena za pojavljivanje i povećanje biološke kompleksnosti. Evolucijske implikacije ne-nasumične prirode mutacijskog procesa pretpostavljaju svijet u kojem je vrlo vjerojatno pojavljivanje postojećih životnih formi.

Slične se problematike dotakla i Heda Festini (Rijeka) u izlaganju »The protein synthesis as a trigger of evolution against creationism« nastojeći pokazati kako je religijska interpretacija prirode štetna za znanost. Argumentirajući protiv kreacionizma, za kojega tvrdi da

je kontradiktoran i da ne uzima u obzir svu kompleksnost živih bića, Festini je nastojala pokazati da teorija evolucije biologije ne potrebuje jedinstvenu liniju jednostavnosti kreacionizma koja pokušava uči u svaku poru izmišljanja novih objašnjenja. Teza adaptacije dovoljno zadovoljava zahtjeve kompleksnosti u adaptaciji živih vrsti kroz selektivne procese.

Aleksandra Golubović (Rijeka), u izlaganju »The problem of evil« nastojala je pokazati kako je pogrešno za zlo u svijetu kriviti isključivo Boga te kako i ljudi imaju mogućnost učiniti nešto kako bi se zlo smanjilo. Problem kojega se postavlja pred kršćane vrlo često je tzv. evidencijski problem zla: zlo očito postoji, prisutno je, u različitim oblicima u svijetu. Čini se međutim da je to u kontradikciji s logičkim problemom zla, koji se temelji na ideji da uz dobrog (najboljeg), sveznajućeg i svemogućeg Boga zlo ne bi postojalo. Golubović je predstavila nekoliko različitih pokušaja da se ovaj problem riješi, a središnji dio izlaganja posvetila je argumentiranju u korist *free will theodicy*, dakle stajalištu da je Bog ljudima dao slobodu, ali i odgovornost. Stoga ne možemo za zlo kriviti isključivo Boga, jer postoje načini da se zlo ispravi i bez njegova uplitanja.

Neven Sesardić (Hong Kong) bavio se problemom argumenta iz dizajna, odnosno pokušao je pokazati kako metodološka kritika argumenta iz nevjerovatnosti nije uvjerljiva. U izlaganju pod naslovom »Intelligent design and argument from improbability« Sesardić je pokazao neke moderne eksperimente koji se temelje na argumentu nevjerovatnosti, koji je uporište za teorije inteligentnog dizajna. Zastupnici te teorije najprije tvrde da su neke biološke činjenice koje se mogu vidjeti izuzetno nevjerovatne pod pretpostavkom da su naprosto produkt prirodne selekcije. Iz ovoga se zaključuje da je ovaj standard evolucijske teorije racionalno neobranjiv i da moramo prihvatiti teoriju inteligentnog dizajna kao alternativno objašnjenje. Mnogi filozofi misle da je ova vrsta zaključivanja pogrešna zato što pokušava uspostaviti istinitost inteligentnog dizajna bez da proizvodi bilo kakva predviđanja koja se mogu testirati tom teorijom: problem je za teoriju inteligentnog dizajna to što ne postoji evidencijska građa koja bi ga poduprla. Sesardić međutim tvrdi kako ta specifikacija nije potrebna: logički možemo formulirati argument i bez toga.

Posljednje predavanje iz filozofije znanosti, »Contingency of natural laws« održao je Mirklavž Vospernik (Maribor) koji se prvenstveno bavio statusom nužnosti koji se pripisuje prirodnim zakonima. Standardno pitanje koje filozofi i metafizičari znanosti postavljaju je

odakle potječe univerzalnost (da li naprosto iz regularnosti ili iz neke nomatske nužnosti). Centralni dio izlaganja Vospernik je posvetio stajalištu da su zakoni metafizički nužni po svom vlastitom stavu. Njegova je centralna teza da pod uvjetom da je stajalište o nužnosti zakona konzistentno u obje svoje forme, slaboj (zakoni nužno vrijede u svim onim svjetovima u kojima postoje osobine koje oni pozivaju) i jakoj (zakoni nužno vrijede u svim svjetovima), jaka ostaje puno zahtjevnija alternativa.

U paralelnoj sekciji održavala su se predavanja iz etike. Giovanni de Grandis (Oxford) izložio je rad pod naslovom »Progress, truthfulness and normative ethics«. Izlaganje je započeo optužbom Bernarda Williamsa da je moralna filozofija upitna i zavaravajuće obvezna na donošenje dobrih vijesti. Suvremena normativna etika tako se svodi na naraciju, ne stavlja probleme u prikladne kontekste te nas udaljuje od realnosti i zamagljuje nam prosuđivanje o tome. Slijedimo li takvu etiku, nema nikakvog samo-unapređenja i poboljšanja, takva nas je etika dovela do moralne rezignacije i nihilizma. De Grandis razmatra dva moguća utemeljenja normativne snage etike. Prvo je ukorijenjeno u potrebi da pružimo teorijsko utemeljenje za našu voljnost da se bavimo svijetom i pronalazi paradigmatički izraz u ideji progresa. Način na koji ideja progresa može pružiti okvir u kojega ćemo smjestiti normativnu etiku najbolje je, tvrdi de Grandis, ilustriran u Kantovim djelima; Kant brani legitimnost ljudskog napretka. Druga mogućnost je da normativna snaga etike proizlazi iz normativnosti snage istine, da su osnovne ultimativne moralne vrijednosti poštenje i iskrenost. Ovu mogućnost razmatra se kroz referencu na Nietzschea.

Elvio Baccarini (Rijeka) govorio je o besmrtnosti i postavio pitanje o tome na koji bi način pitanje o produženju ljudskog života trebalo biti zakonski određeno, odnosno što bi se smjelo, a što ne učiniti po tom pitanju na nivou donošenja zakona. Izlaganje naslovljeno »Immortality« Baccarini je započeo pitanjem smije li produženje ljudskog životnog vijeka biti uključeno u osnovne zakone države. Citirajući argumente koji govore u korist zakonske zabrane, Baccarini je predstavio stajalište Michaela Sandela, koji tvrdi da bi takve prakse smanjile našu humanost te da stoga predstavljaju prijetnju ljudskom dostojanstvu. Baccarini ističe i protuargumente – pozivanje na prirodu je nejasno i nemjerljivo: mi zapravo ne posjedujemo dovoljno jasno poimanje ljudske prirode. Neuvjerljiv je i argument da kršimo ljudsko dostojanstvo, jer, pita Baccarini, na koji način kršimo ljudsko dostojanstvo ako poboljšavamo ljudske osobine? Drugu

skupinu argumenata u korist zabrane istaknuo je Bernard Williams, koji tvrdi da ne dobivamo ništa produžavanjem ljudskog života, samo dosadu. Naime, u svačijem životu dođe trenutak kada iscrpimo sve potencijale i ništa novo se više ne događa; perspektiva vječnosti bi taj trenutak samo produžila. Baccarini međutim tvrdi kako ne možemo unaprijed znati kada ćemo iscrpiti naše potencijale.

Filipo Magni (Pavia) govorio je o vrstama etičkog relativizma (»Varieties of ethical relativism«). Korisno je, tvrdi on, razdvojiti različite vrste etičkog relativizma. Prvi je deskriptivni relativizam koji smatra da su vrijednosti relativne u odnosu na društvo ili zajednicu, uz posljedicu da različita društva imaju različite skupove vrijednosti. Drugi je meta-etički relativizam, prema kojem različita društva, ali i različiti pojedinci, mogu imati suprotstavljene vrijednosti koje su međutim jednako važeće (ili ispravne). Prema meta-etičkom relativizmu, postoje moralna neslaganja koja se ne mogu riješiti jednostavnim pokazivanjem tko je u pravu, a tko u krivu. Ovaj oblik relativizma ne treba se pomiješati s normativnim relativizmom.

Jan-Willem van der Rijt (Groningen) na iscrpan je način analizirao različite koncepte prisile i pokazao na koji način moralne teorije akomodiraju prisilu. Izlaganje pod nazivom »Coercive inference and moral judgement«, van der Rijt je započeo pregledom filozofske literature o prisili, ističući kako su se izlagale i branile mnoge različite koncepcije prisile. Pa ipak, tvrdi autor, niti jedna se nije pokazala zadovoljavajućom, jer ili pretpostavljaju valjanost određenih moralnih teorija (tzv. moralistička objašnjenja) ili definiraju prisilu bez ikakvog pozivanja na bilo kakve moralne teorije (tzv. činjenična ili empirijska objašnjenja). U središnjem dijelu izlaganja van der Rijt je ponudio svoje objašnjenje prisile za kojega smatra da zadovoljava uvjete koje postavljaju oni u empirijskom taboru: oni naime smatraju da bi se pitanje je li netko prisiljen, odnosno postoji li u nekom slučaju prisila, trebalo ustvrditi bez pretpostavljanja valjanosti moralnih teorija.

Posljednje predavanje iz etičke sekcije ticalo se pitanja veze između racionalnosti i moralnosti. Matej Sušnik (Rijeka) u izlaganju naslovljenom »Is it rational to be moral?« suprotstavio je i kritički razmotrio dva stajališta o pitanju moralnosti. Naime, pitanje *Zašto biti moralan* shvaća se kao pitanje o racionalnom opravdanju moralnosti. S jedne strane, moralnost se može racionalno opravdati samo ako je moralno ponašanje u nečijem interesu. Nasuprot tome, meta-etički racionalisti tvrde kako se moralnost može opravdati samo ako postoje kategorički razlozi za moralno pona-

šanje, odnosno razlozi koji ne ovise o našim ciljevima i preferencijama.

Popodnevni dio simpozija bio je posvećen predavanjima iz područja logike i filozofije uma. Pierdaniele Giaretta (Verona) predavanje je posvetio kondicionalnim rečenicama i posebice uloji koju obnašaju antecedenti. Predavanje »Conditional assertions and assertions of conditionals« autor je započeo predstavljanjem TMM (mental models theory of conditionals) – teorije kondicionala koju zastupaju Johnson-Laird & Byrne. Nakon prikaza te teorije, daljnja razmatranja i analize dovele su do izdvajanja dviju uloga koje antecedent može imati u izjavi kondicionalnog oblika: može biti uvjet pod kojim je učinjena izjava konsekventa, u smislu da se obveza u izjavi tiče konsekventa i učinjena je samo obzirom na okolnosti u kojima je antecedent istinit (Quineova ideja). Drugo, antecedent se može koristiti tako da specificira slučajeve o kojima se nešto govori konsekventom. Kondicionalne izjave u kojima antecedent ima takvu ulogu slične su kategoričkim univerzalnim rečenicama tradicionalne logike. Naime, tvrdi se da analogija s kategoričkim univerzalnim rečenicama može biti eksplikativna samo ako takve rečenice mogu biti analizirane bez da se u konačnici pozivamo na pojam kondicionala. U završnom dijelu izlaganja Giaretta je pokazao na koji bi način takva analiza bila moguća.

Clotilde Calabi (Milano) dotakla se teme percepcije nemogućeg, odnosno kontradikcije koja postoji u percepciji i izložila način na koji Crane objašnjava takve pojave. Predavanje »Perceptions, contradictions, and the feeling of awkwardness« Calabi je započela opisom sljedeće situacije: ako nekoliko trenutaka gledate u slap i tada se zagledate u neku obližnju stijenu, vidjet ćete da se stijena pomiče u suprotnom smjeru i u isto vrijeme da se ne miče u odnosu na pozadinu prizora. Postoji distinktivna pojava nedostatka kretanja kao i kretanja. Calabi je pokušala ponuditi Craneovo objašnjenje za ovakvo iskustvo: on tvrdi da kada gledamo stijenu imamo vizualno iskustvo sa kontradiktornim sadržajem: u jedinstvenom aktu viđenja vidimo da se stijena pomiče i da se ne pomiče. Ovo je iskustvo rezultat operacija vizualnog sistema koji na neki način ne uspijeva procesuirati informacije koje zaprima. Imati takvo iskustvo znači biti u stanju čiji sadržaj nije kao sadržaj vjerovanja da se stijena pomiče i da miruje. Da imamo vjerovanje s kontradiktornim sadržajem i da obznamo kontradikciju, odbacili bismo vjerovanje. U slučaju iluzije sa slapom tome ne možemo odoljeti.

Nenad Smokrović (Rijeka) u izlaganju »Logical knowledge and realism« otvorio je pro-

blem logičkog znanja, odnosno njegove metafizičke, epistemičke i semantičke dimenzije. Svaka od njih postavlja posebno pitanje: koji su predmeti takvog znanja, koja je priroda takvog znanja i kako shvatiti značenje logičkih entiteta? Metafizičko pitanje suočava nas s dilemom: logičke predmeti su ili neovisni ili ovisni o umu. U svakom slučaju, ove entitete možemo znati ili *a priori* ili *a posteriori*. Ako su logički predmeti ovisni o umu, tada se obično smatra da ih znamo *a priori*. Prihvaćajući ovu poziciju, trebali bismo prihvatiti anti-realističku, psihološku poziciju. S druge strane, ako su logički entiteti neovisni o umu, oni mogu postojati ili kao fizička svojstva ili kao *abstracta*. U tom se slučaju moramo suočiti s Benecerafovim problemom. Smokrović je pokazao mogući odgovor za izbjegavanje ovog problema koji se temelji na *response-dependence* pristupu.

Bojan Borstner (Maribor) u predavanju »Lewis against Armstrong: a case for truthmakers« izložio je dvije koncepcije o tome što zapravo ima ulogu *truthmakers-a* i koja je veza između *truthmakers-a* i *truthbeares-a*. *Truthmaker* mogu biti različiti ontološki entiteti, poput tropa, svojstava ili propozicija, a *truthmaker principle* glasi ovako: ako je *e truthmaker* za propoziciju *p*, tada, nužno, ako *e* postoji, propozicija je istinita. U svijetlu tog principa, Borstner je u drugom dijelu predavanja predstavio poboljšanu korespondencijsku teoriju: propozicija *p* je istinita akko postoji nešto, *e*, što implicira da *p*.

Iz područja filozofije uma održana su tri predavanja. Vojislav Božiković (Beograd) održao je predavanje »Normativity, functionalism and the explanatory gap« u kojem je otvorio pitanje veze između naturalizma i funkcionalizma. Autor je krenuo od teze da se intencionalna mentalna stanja subjekta ne mogu objasniti unutar naturalističkog modela zato što specifikacija njihovih funkcionalnih uloga sadrži nereducibilni normativni idiom. Božiković smatra kako to ne potkopava ontološku nit naturalizma, već samo pokazuje da na temelju njegovog eksplanatornog aspekta ne možemo dati prikladno objašnjenje normativne prirode ovih stanja. Posljedično tome, pokazuje Božiković, otvara se eksplanatorni jaz koji ne falsificira obveznost prethodne već spomenute niti naturalizma na stajalište da su sve postojeće veze prirodno svijeta.

»Thinking about conscious experience« bilo je predavanje kojega je održao Luca Malatesti (Hull). Malatesti je krenuo od Jacksonovog *knowledge argument* i prikazao aktualnu debatu koja se vrti oko pitanja svjesnog iskustva. Frank Jackson pokušao je pokazati kako znanstveno objašnjenje svjesnog iskustva nije potpuno: znanstveno objašnjenje izostav-

lja veliki dio što-god-bilo što je sadržano u svjesnom iskustvu. Sličan stav imaju Kripke i Chalmers, koji svojim modalnima argumentima nastoje pokazati da svjesno iskustvo ne može imati samo fizička svojstva. Autor dalje navodi kako ujedinjeni protivnici ovim prigovorima temelje svoje stavove na ideji da oni proizlaze iz iluzija i ekvivokacija. Posebice, na jedan ili drugi način, s ovim se prigovorima možemo suočiti onda kada reflektiramo o specifičnoj prirodi fenomenalnih koncepata. To je, objasnio je Malatesti, skup koncepata koje obično koristimo da bi mislili o našem svjesnom iskustvu iz karakteristične perspektive prvog lica. Problem s kojim se moraju suočiti oni koji brane ovu vrstu naturalizma jest davanje objašnjenja ovih svojstava fenomenalnih koncepata posredstvom nezavisno plauzibilnih tumačenja ovih koncepata koji su u isto vrijeme konzistentni s njihovom preferiranom naturalističkom perspektivom. Ponudeno je nekoliko mogućih objašnjenja za suočavanje s ovom vrstom prigovora i u središnjem dijelu izlaganja Malatesti je izložio i kritizirao demonstrativno tumačenje kojega nudi John Perry, kvotacijsko tumačenje kojega zagovara Papineau i prepoznavalačko tumačenje kojega zastupa Carruthers.

Milanko Govedarica (Beograd) zaključio je predavanja iz filozofije uma svojim izlaganjem na temu »Philosophical analysis of irrationality« u kojem je iznio različite teorije o iracionalnosti prikazavši na kraju slabost volje kao paradigmatki slučaj psihološke iracionalnosti. Govedarica se dotakao i nekih istraživanja koja su bila provedena, a koja su poduprla tezu prema kojoj psihološka iracionalnost ima oblik promijenjenog stanja svjesnosti. Obzirom na takav kontekst rasprave, Govedarica je istaknuo kako smatra da o iracionalnom iskustvu osobe možemo govoriti samo u slučajevima u kojima je gubitak racionalnosti na nivou integralnog mentalnog sistema popraćen podijeljenim racionalnim rasporedom njegovih dijelova. Ukoliko to nije tako, tada nema smisla govoriti o mentalnom i iracionalnom stanju. U završnom dijelu predavanja Govedarica je spomenuo i slabost volje, kao paradigmatki slučaj psihološke iracionalnosti u kojima uvijek dolazi do istog fenomena, a to je djelovanje protivno najboljoj prosudbi.

Drugi dan simpozija otvorio je teme s područja epistemologije i filozofije politike. U svojem izlaganju »The Epicurean solution to the free will problem« Ana Gavran Miloš (Rijeka) ponudila je alternativno čitanje Epikurova rješenja. Naime, uobičajeno se tvrdi da je Epikur bio prvi filozof koji je definirao problem slobodne volje: ako se sve događa po nužnosti atoma, mi nemamo utjecaja na naše

radnje. Prema uobičajenim interpretacijama, Epikur je ovaj problem pokušao riješiti uvođenjem određenih nezakonitosti u pravilno kretanje atoma, uobičajeno poznat kao otklon. Gavran Miloš u svojem je izlaganju pokušala ponuditi alternativno čitanje Epukira, temeljeno na ideji da je djelatnik predodređen svojim trenutnim mentalnim dispozicijama kada počinje djelovanje, ali formiranje mentalnih dispozicija (razvoj uma) nije predodređen. Postoji otvorenost na moguće promjene u djelatnikovoj unutarnjoj strukturi koja je osigurana otklonom.

Massimiliano Carrara i Davide Fassio (Padova) izložili su predavanje pod nazivom »Unknown truths: some epistemic consequences of the knowability paradox« u kojem je centralni problem bio je *knowability paradox*: radi se o logičkom argumentu kojega je prvi objavio F. Fitch 1963. godine. Argument se temelji na dvije pretpostavke: (A) *knowability principle*: svaka istinita propozicija može se spoznati i (B) *non-omniscience thesis*: postoje istine koje nisu spoznate. Radi se dakle o paradoksu, a očito je da je jedna od pretpostavki lažna, odnosno da moramo negirati ili (A) ili (B). Budući da je (B) općeprihvaćen princip i da njegova negacija implicira znanje svake istine, najčešće se zaključuje kako je (A) – dakle *knowability principle* – lažna: nije tako da možemo spoznati svaku istinitu propoziciju. Autori su istaknuli kako se često smatra da *knowability paradox* govori u prilog semantičkom antirealizmu, odnosno, on predstavlja problem za svaku teoriju koja pretpostavlja *knowability principle*.

Snježana Prijić-Samaržija (Rijeka) u svojem je predavanju »Accessibility evidentialism and trust« spojila nekoliko velikih tema suvremene epistemologije: evidencijalizam, *trust* (dakle pitanje povjerenja u slučaju svjedočanstva) i debatu koja se vodi između redukcionista i anti-redukcionista oko pitanja prihvaćanja svjedočanstva. Centralni problem izlaganja bila je tzv. inkonzistentna trijada kojoj autorica pronalazi nedostatke što ju dovodi do suprotstavljanja dvije pozicije: *actual-access* evidencijalizam i *accessibility* evidencijalizam, ustvrđujući kako je *accessibility* evidencijalizam plauzibilniji oblik evidencijalizma. Anti-redukcionisti, zaključila je Prijić-Samaržija, zapravo zagovaraju trivijalnu tvrdnju kada tvrde da imamo pravo vjerovati bez evidencije: možemo vjerovati bez evidencije samo kada smo u paradigmatkim situacijama, u svim drugim situacijama naše povjerenje ovisit će o 'ozbiljnosti' situacije. U pozadini rasprave je, kako se pokazalo u diskusiji, kontekstualistička teorija.

Tomasso Piazza (Salzburg) izložio je predavanje naslovljeno »The synthetic a priori

inflationist vs. deflationist appraisals«. Piazza je započeo pitanjem postoji li epistemološki značajna razlika, takva da bi se mogla opisati na nivou teorije opravdanja, između *a priori* znanja o sintetičkim propozicijama i *a priori* znanja o analitičkim propozicijama? Piazza evaluira argumente koji bi trebali podržati inflacijske tvrdnje da neka epistemološka razlikovanja mogu biti podijeljena između sintetičkog i analitičkog *a priori* znanja. Prema vrlo utjecajnom prijedlogu, razlika između dvije vrste znanja je u tome što analitičke tvrdnje, za razliku od sintetičkih, nisu informativne. Piazza je analizirao dva moguća smisla u kojima se ta tvrdnja može interpretirati. Prema prvom, izjava nije informativna ako ne kazuje ništa o realnosti; prema drugoj interpretaciji, nije informativna ako ne proširuje subjektivno znanje, pod uvjetom da je sam subjekt u stanju razumjeti tvrdnju. Iako se čini da se druga tvrdnja bolje uklapa u prijedlog da analitičko *a priori* znanje jest znanje o ne-informativnim izjavama, suočava se s ozbiljnim problemom kojega su iznijeli Bolzano i Frege, a nedavno ga je ponovno otvorio Künne. U završnom djelu izlaganja, Piazza je dao analizu ovog prigovora i izložio neke kontroverzne pretpostavke o kojima navodno ovisi.

Ksenija Puškarić (Budimpešta) u predavanju »The dream argument« izložila je svoju kritičku interpretaciju odgovora argumentu iz sna kojega je ponudio Ernest Sosa i branila skeptički zaključak. Puškarić je predavanje započela izlažući argument iz sna: ako je budno iskustvo sa subjektivnog stajališta nerazlučivo od sna, tada nikada ne možemo reći da smo budni, čak i ako jesmo; nakon čega je predstavila Sosine prigovore ovom argumentu. Njegova temeljna tvrdnja je da je sanjanje nešto poput zamišljanja. Međutim, tvrdi Puškarić, nije jasno koja je oznaka budnosti u njegovom stajalištu, ili koje je to budno svojstvo koje samo budna iskustva imaju. Dalje, čini se da postoji razlika između 'kako je to' sanjati i zamišljati, a postoji i relevantna funkcionalna razlika, naime tipični uzroci i efekti koji se javljaju u slučaju snova su različiti u slučaju zamišljanja. Stoga, autorica postavlja sljedeće pitanje: koje su to osobine obzirom na koje Sosa zaključuje da snovi i zamišljanje pripadaju istoj vrsti stanja? Puškarić u konačnici zaključuje kako se osobine snova i zamišljanja u bitnome razlikuju te da Sosa neopravdano i neutemeljeno povlači analogiju između njih.

Prvo predavanje iz političke filozofije, naslovljeno »The future is now: public reason and future generations« održao je Nebojša Zelić (Rijeka) koji je govorio o odgovornosti za buduće generacije. Oslanjajući se na po-

litičku teoriju koju je zastupao John Rawls, prvenstveno na javni um, autor je pokušao naći odgovor na pitanje o tome koja je zapravo naša odgovornost prema drugim generacijama. Dio tog problema uključuje i pitanje o našoj odgovornosti prema okolišu. Zelić se poziva na Rawlsov *just savings principles* koje možemo shvatiti kao jedan aspekt vrlo popularne ideje *sustainable developmenta*. Autor je pokušao pokazati da je ideja javnog uma, shvaćena kao rasuđivanje u terminima političkih i javnih vrijednosti bolji način za pojmiti našu odgovornost prema budućim generacijama. Takva odgovornost se sastoji od dvije komponente: ne-ekonomske komponente dobrobiti kao što su prava, slobode i uzajamna solidarnost, i ekonomske koja se tiče okoliša i konačnih izvora. Autor je pokazao da se naša briga za buduće generacije može shvatiti kao proširenje ideje javnog uma na drugu komponentu dobrobiti.

Predavanje »Inherited constitutions: tyranny of older generations?« Nevena Sesardića (Rijeka) bilo je posvećeno raspravi o državnim zakonima koji su uspostavljeni u prošlosti, ali još uvijek vrijede. Obzirom na takvu situaciju, postavlja se pitanje opravdanosti volje starijih koju moraju poštivati mlađe generacije. Prema staroj demokratskoj optužbi, zakoni države (i Vrhovni sud koji ih štiti) predstavlja tiraniju starijih generacija nad sadašnjim generacijama. Liberali vjeruju da je takva situacija prihvatljiva zato što zakoni države onemogućuju većini da donosi neodgovorne i sebične odluke. Ali, Michael Ostuka je nedavno ponudio novi provokativan argument koji pokazuje da nije lako odbaciti tu optužbu demokracije. U svojem izlaganju, Petrović je pokušao vidjeti ima li taj argument grešku i u čemu se ona sastoji.

Pitanja demokracije dotaknula se i Iivi Anna Masso (Helsinki) u predavanju »Democratic theory and political relativism: some confusions in recent debates on democratic equality«. Masso se posebice usmjerila na pitanje uključivačke demokracije. U središnjem dijelu izlaganja Masso se naročito usmjerila na teoriju *deliberative democracy* i tvrdi da je to atraktivan ideal demokracije, ali da bi na njega trebali gledati kao na ideal, a ne kao opis kako demokracija zapravo funkcionira. Ova teorija ukazuje na to da vizija participacije i egalitarne demokracije nije kontradiktorna pravilu zakona sve dok zadovoljava određene uvjete. Nasuprot tome, radikalnije demokratske teorije koje se zalažu za model sudjelovanja odbijaju prioritet univerzalnih individualnih prava kao prerestriktivnih u terminima jednakosti sudjelovanja.

Drugačiju problematiku otvorio je u svojem izlaganju »Human nature and normativity«

Gabrielle De Anna (Udine). De Anna se dotaknuo pitanja praktične normativnosti, nastojeći pokazati koje su razlike između triju glavnih objašnjenja koja se obično razmatraju: kantovsko, hjumovsko i aristotelovsko. Kada raspravljamo o praktičnoj normativnosti, izložio je De Anna u uvodu, moramo početi od temeljnog pitanja: kako činjenice o prirodi djelatnika utječu na ono što bismo trebali činiti? Kantovac i hjumovac na ovo bi dali drugačije odgovore, zagovarajući tako suprotne teorije. Problem je međutim s aristotelovcem, kojega je, pokazuje De Anna, teže locirati. Središnji cilj izlaganja bio je pokušaj da se pokaže na koji se način aristotelovac distancira od kantovca i hjumovca, u isto vrijeme zadržavajući osobine i jednog i drugog. Mogućnost aristotelovske pozicije je dakle objašnjena na osnovi njegove ne-reduktivističke koncepcije »prirode« koja je u opoziciji i u kantovskoj i u hjumovskoj koncepciji.

Posljednja sekcija simpozija obuhvaćala je različite teme, a pretežno su se izložili radovi s područja epistemologije i logike. Danilo Šuster (Maribor) doveo je u pitanje način na koji su uvjet osjetljivosti (*sensitivity*) i uvjet sigurnosti (*safety*) međusobno povezani (odnosno nepovezani) u skeptičkim scenarijima. Predavanje »Safety and sensitivity« započeo je izlaganjem *subjunctivism* doktrine prema kojoj ono što je distinktivno o znanju je obuhvaćeno određenim *subjunctive* uvjetima. Jedna od formulacija te doktrine koristi *sensitivity* uvjet »Da je S vjerovao da p, P bi bio istinit« kako ga definiraju Nozick i De Rose. Druga formulacija koristi *safety* uvjet »Da je p bio lažan, S ne bi bio vjerovao da P« kojega su koristili Sosa, Williamson i Pritchard. Prema prevladavajućem stajalištu, takvi uvjeti nisu u kontrapoziciji. Šusterova centralna teza je da kada *sensitivity* koristimo s prikladnim mehanizmima kako bismo odredili bliskost svjetova, nestaje svaka značajnija razlika između *safety* i *sensitivity* uvjeta.

Kristijan Krkač (Zagreb) svojim nas je predavanjem »Lying by default« pokušao uvjeriti kako je laganje sastavni dio svakodnevnog života. Pa ipak, istaknuo je u uvodnom djelu, svi mi vjerujemo da u većini slučajeva ne lažemo, i da prema uobičajenom shvaćanju laganja, možemo izbjeći govorenje istine bez da nas se optuži za laganje. Krkač je predstavio tri argumenta kojima nastoji pokazati da je ovo vjerovanje lažno. Najprije je govorio o argumentu iz analize izbjegavanja istine: izbjegavanje istine predstavlja se kao nešto što je na relevantan način različito od laganja. Drugi argument, argument iz modificiranog kriterija laganja, isključuje prethodne namjere da se prevari, ali takvi slučajevi unatoč tome mogu se opisati isključivo kao laganje.

Treći argument je argument iz dužnosti za laganjem: u mnogim situacijama u privatnom životu, kao i u mnogim profesijama laganje je pogrešan čin.

Boran Berčić (Rijeka) u svojem je izlaganju »The argument from relativity and inference to the best explanation« ponudio je analizu jednog od najuobičajenijih skeptičkih argumenata, Anesidinih deset troja koje je predstavio Sext Empirik, nastojeći pokazati kako Anesida griješi u svojoj argumentaciji, odnosno kako deset troja ne vode nužno do skeptičkog zaključka. Autor je također istaknuo kako na veliki broj Anesidinih primjera možemo gledati kao na slučajeve u kojima se krše pragmatički opravdane konvencije, spajanje sekundarnih i primarnih kvaliteta.

Berislav Žarnić (Split) održao je predavanje »Logic of desire and imperative logic« u kojoj je povukao paralelu između čina govora (*speech act*) i mentalnih stanja i pokušao pokazati potrebu da se logika jednog i drugog poveže. Naime, tvrdi autor, propozicijski sadržaj želja i zahtjeva ima slični *direction of fit*: svijet-prema-umu (želja) korespondira sa svijet-prema-riječ (naredbe). Isto se odnosi i na vjerovanja i izjave: um i riječ trebali bi se ravnati prema svijetu, a ne obrnuto. Žarnić je istaknuo kako postoje, doduše još uvijek rijetki, pristupi logici odnosno logičkom modeliranju želja i naredbi koji se oslanjaju na slične relacijske strukture. Najistaknutiji među njima svakako je dinamička semantika. Prema Žarnićevu objašnjenju, dinamička semantika oslanja se na ideju da značenje izjave leži u njezinom potencijalu da promijeni mentalno stanje slušaoca, zbog čega je temeljna hipoteza 'semantika jednako pragmatika'. Upravo na temelju ovog pristupa možemo zaključiti kako postoji potreba za povezivanjem logike *speech acts* i logike mentalnih stanja.

Borut Cerkovnik (Ljubljana) u predavanju naslovljenom »The thesis 7 of the Tractatus establishes a S5 system of modal logic« nudi interpretaciju teze 7 *Tractatusa*. Cerkovnik smatra da prema toj tezi, ako je dozvoljeno da 'p' kaže p, tada je moguće da 'p' kaže p. Cerkovnik je pokazao da to može biti nužno samo u slučaju kada su alternativne mogućnosti između mogućih svjetova univerzalne i da, posljedično, teza 7 *Tractatusa* uspostavlja S5 sistem (aletičke) modalne logike.

Posljednje predavanje na simpoziju održao je Miloš Arsenijević (Beograd). U predavanju naslovljenom »An $L\omega_1\omega_1$ axiomatization of the linear Archimedean continua as merely relational structures« izabrao je jezik $L\omega_1\omega_1$ kako bi u njemu prikazao aksiome dvaju sustava linearnog Arhimedova kontinuiteta: jednog koji se temelji na točki, Sp₁ i jednog koji se temelji na plohi, Sp₂. U predavanju

je Arsenijević nastojao opravdati takav sustav, navodeći neke od razloga zbog kojih je izabrao takav sustav: takav nam sustav omogućuje da formuliramo sve aksiome svakog sustava u jednom jeziku. Stoga je moguće, bez ikakvih modifikacija, aplicirati Arsenijevićeva dva skupa pravila za prevođenje formula svakog od ovih sistema u formule onog drugog, unatoč činjenici da su ta pravila početno bili formulirani u jeziku prvog reda za sisteme koji nemaju kontinuum. Osim toga, takav sustav omogućuje nam da govorimo o beskonačnom broju elemenata. Na taj način možemo formulirati ne samo Cantorov uvjet koherencije za linearni kontinuitet već možemo izraziti varijante velikih i malih razmjera Arhimedovog aksioma bez implicitne ili eksplicitne referencije na metriku. U konačnici, smatra Arsenijević, modeli dvoaksiomskog sustava su strukture koje ne moraju biti relacijsko-operacijske, nego samo relacijske, što znači da možemo govoriti o linearno geometrijskom kontinuitetu direktno, a ne putem skupa realnih brojeva. Brojevi će se pojavljivati samo u subskriptu i biti će ograničeni isključivo na prirodne brojeve.

Iris Vidmar

Konferencija »Südosteuropäisches Bioethik-Forum«

Na Malom Lošinjju je od 20–22. rujna 2007. održan treći *Bioetički Forum za jugoistočnu Europu*. Voditelji ovog, već tradicionalnog međunarodnog okupljanja, bili su prof. dr. Ante Čović i prof. dr. Walter Schweidler. Osnovna tema ovogodišnjeg *Foruma* kretala se oko promišljanja integrativne bioetike u kontekstu odgovornosti za ne-ljudski život.

U svom uvodnom govoru Ante Čović (Zagreb) osvrnuo se na vrijednost i značaj ovakvog koncepta. Spomenuo je i javljanje Van Rensselaera Pottera na otvaranju jednog lošinjškog bioetičkog skupa nekoliko godina ranije tijekom kojeg je Potter rekao i sljedeće: »Bioetika će se neminovno morati izdići iznad svojih biomedicinskih okvira i ući u sferu svih drugih znanosti, pa i politike«. Svakako da su u tom kontekstu *Bioetički forum*, kao i *Lošinj-ski dani bioetike* te *Ljetna škola integrativne bioetike* za poslijediplomante, od velikoga značenja. Ante Čović je zahvalio županu Primorsko-goranske županije Zlatku Komadini, te posebno predsjedniku Republike Stjepanu Mesiću, na potpori i pokroviteljstvu. Uslije-

dilo je čitanje njihovih pozdrava sudionicima ovoga skupa koji, kako će u svom pozdravu reći predsjednik Stjepan Mesić, ima civilizacijsko značenje ne samo u razvijanju odgovornosti za budućnost čovječanstva, nego i za opstanak Planete kao zajedničkog doma svih živih bića.

Uslijedila su izlaganja. Hanna-Barbara Gerl-Falkovitz (Dresden) se osvrnula na prirodu i stvaranje. Stvaranje, navodi Gerl-Falkovitz, dolazi kao čin slobode. Pita se o početku, ali i o životu samom, te o ulozi čovjeka u svijetu. Od njega se traži harmonija sa susvijetom, ali i odgovornost. Pokušati pojasniti čovjeka samo kroz kemijske procese nije dovoljno, prijeko je potrebno misliti i o onome što je unutar čovjeka samog. U konačnici nam je pojam prirode kao takav, i mi unutar tog pojma, još uvijek nejasan. Peter Schallenberg (Fulda) svojim se predavanjem tematski nastavio na prethodno izlaganje, govoreći o vrijednosti čovjeka kao osobe, pritom aludirajući na etiku pape Ivana Pavla II. Na jednoj strani istaknuo je vrijednost osobe, a na drugoj vrijednost svega stvorenoga. Navodi kako etiku ne možemo rješavati kroz tehniku, ali etika može voditi tehniku.

Uslijedila je serija predavanja koja su progovorila kritički o antropocentrizmu, vrlo često se pozivajući na Hansa Jonasa. Sulejman Bosto (Sarajevo) naglasio je kako se često u pogledu odgovornosti za cijelu prirodu i život u bilo kojem obliku nađemo u zatvorenom krugu. Takva situacija ima i svoju dobru stranu koju vidi upravo u razvoju bioetičkih pitanja kroz koja bi eventualno mogli nalaziti ili pokušati pronaći rješenja. Kurt Walter Zeidler (Beč) postavlja temeljno pitanje: osjećaju li životinje bol, odnosno mogu li žalovati kao što mi žalujemo? U tome kontekstu se osvrnuo na Petera Singera, ali i na Kanta za kojeg navodi da nije bio bioetičar, no koji nam pruža dobre početke za bioetička promišljanja. Damir Smiljanić (Novi Sad) se pak, sukladno svojim prethodnicima, kritički osvrnuo na antropocentrizam. Navodi kako čovjek sam sebe začuđuje i iznenađuje, te kako je gotovo utopija očekivati da će se globalno promijeniti odnos čovjeka prema životinjama. Ivan Kaltchev (Sofija) održao je izlaganje o evolucionarnoj etici i pojmu antroposociogeneze, tragajući za razlikama u prirodnim datostima i njihovim relacijama spram ponašanja, kako čovjeka tako i životinja.

Niz izlaganja koja su u odnos prema ne-ljudskom svijetu uključivala promišljanja Hansa Jonasa otvorio je Borut Ošljaj (Ljubljana). Naglasio je kako Jonasov »princip odgovornost« može biti princip za budućnost, s posebnim osvrtom na antropološku i ontološku dimenziju. Pitanje odgovornosti nije dakle samo

racionalno, nego i religiozno. Hrvoje Jurić (Zagreb) označio je kao nezaobilazno pitanje, kako filozofije tako i znanosti uopće, pitanje bivstvovanja životinja. Navodi da se uvijek vraćamo na problem stvaranja hijerarhijskih kriterija za prava životinja. Na kraju proizlazi da će to opet morati učiniti čovjek, te da ne možemo govoriti o pravima životinja, a da u to ne bude uključen antropocentrizam. Klaus Thomalla (Bochum) je kroz radove Schweizera, Jonasa i Spaemanna pokušao pokazati kako trebamo promijeniti naš odnos prema prirodi.

Velimir Valjan i Pavo Filipović (Sarajevo) ponudili su zanimljivo izlaganje o sv. Franji kao preteči bioetičara i ekologa, a kojeg je njihovim zaštitnikom proglasio papa Ivan Pavao II. Kroz predavanje je istaknuto koliko je sv. Franjo bio sužvljen s ne-ljudskim živim svijetom. Milenko A. Perović (Novi Sad) progovorio je o problemu metode u etici i bioetici, istaknuvši da bioetiku nikako ne bi trebalo razumijevati pozitivistički. Čovjek je, navodi Perović, uvijek na putu i istražuje. Kiril Temkov (Skopje) nastupio je sa živopisnim predavanjem u kojem je razmatrao pozitivne stavove prema životinjama, te njihovo značenje za dalji razvoj etike, znanosti, ali i bioetičkih vrijednosti. Bardhyl Çipi (Tirana) nadovezao se predavanjem o samom pojmu »prava životinja« o kojem su mišljenja još uvijek podijeljena. Tematizirao je i diskutabilno pitanje eksperimentiranja na životinjama i njegovih nacionalnih i međunarodnih pravnih aspekata.

Drugi dan konferencije otvoren je predavanjem Hansa-Bernharda Wuermelinga (Erlangen-Nürnberg). Ponudio je povijesni presjek kroz Spinozu, budističku, židovsko-kršćansku tradiciju, Schweizera i Petera Singera, naglasivši da još uvijek preostaje pitanje kako je uopće moguće utemeljiti zaštitu životinja, iako motivi za stvaranje nečega takvoga zasigurno postoje. Jasminka Pavelić (Zagreb) navela je različita stajališta s kojih možemo promatrati pitanje prava životinja. Svakako možemo postaviti pitanje grupa u koje spadaju određene vrste životinja, ali i niz drugih pitanja. Peter Kunzmann (Jena) u svome se izlaganju osvrnuo na Jonasa i Schweizera, postavljajući temeljna pitanja poput: što uopće znače moral i etika? Naglasio je kako neke stvari moramo argumentirano ostvariti. Uta Müller (Tübingen) ističe da nismo samo odgovorni za suživot, nego i za cijeli svijet u smislu svega stvorenoga. Kako bismo uopće mogli funkcionirati, nužno je istinsko prihvatanje, odnosno ne možemo neke stvari činiti ili ne činiti samo zato što smo ljudi. Stavroula Tsinoema (Rethymno, Kreta) konstatirala je kako se nalazimo u krizi te da moramo pre-

uzeti konzekvence svoga djelovanja te pronaći odgovore između reduciranog moralizma i radikalnog egzistencijalizma. U zadnjem izlaganju drugoga dana konferencije, Uta Kruse-Ebeling (Bochum) dotakla se problema razrješavanja poteškoća koje nameće utilitarizam u odnosu prema prirodi.

Treći dan konferencije počeo je izlaganjem Petera Koslowskog (Amsterdam) koji je ponudio razmišljanje o ekologiji i gospodarstvu te napomenuo kako trebamo svjetsku etiku za gospodarstvenike, odnosno općevrijedeće kriterije, kao i zakonska rješenja. Priroda nije osoba, no ipak je nužno pronaći analogiju između ljudskih zakona i zakona prirode. U izlaganju Igora Čatića i Maje Rujnić-Sokele (Zagreb) polazi se od definicije »opće tehnike« kao zajedničkog naziva za prirodnu i umjetnu tehniku, pri čemu se autori pozivaju na radove Oswalda Spenglera i Michaela Deegea. Prirodna tehnika rezultira živim bićima, dok je umjetna tehnika ona koju stvara i upotrebljava čovjek, bilo da se radi o biotecnici ili tehnici neživoga (stvari). Dok prirodna tehnika nadilazi ljudsku moć i stoga ne može biti predmet odgovornosti, umjetna tehnika zahtijeva etičko promišljanje. Osobito problem kiborgiziranja i potreba za jednom kiborgoetikom impliciraju objedinjavanje ovih problemskih razina.

Usljedilo je izlaganje Ivana Cifrića (Zagreb) koji je svojim prepoznatljivim empirijskim sociološkim pristupom ukazao da je vrlo teško doći do jasnih stajališta ljudi u odnosu ili, bolje rečeno, u brizi za sav život ili pak samo za ljudski život i da u tome području postoji još mnogo mogućnosti za dalja istraživanja. Konferenciju su svojim izlaganjima zaključili »prirodnjaci« Marijan Jošt (Križevci) i Valerije Vrček (Zagreb). Slušateljstvu su ponudili uvid u gensku tehnologiju i njezin rapidni razvoj (pogotovo od 1996. godine), ali isto tako jasan stav da nemaju samo prirodnjaci pravo govora o problemima prirodnih znanosti.

Ovaj vrlo plodonosan *Forum* zaokružio je jedan od organizatora, Walter Schweidler (Bochum). Rezimirao je rad *Foruma* i zaključio kako su otvorena nova pitanja o kojima se još nije promišljalo ili bar ne na izložene načine. Tako do sljedećeg *Foruma*, koji će se održati u Rijeci u rujnu 2008. kao pridružena konferencija *Svjetskom bioetičkom kongresu*, svi izlagači i slušateljstvo imaju materijala za nova promišljanja i istraživanja.

Mile Marinčić

16. Dani Frane Petrića, simpozij »Čovjek i kultura«

Održavanje ovogodišnjeg filozofijskog simpozija u rodnom gradu Frane Petrića Cresu od 23. do 26. rujna 2007., obilježen je ne samo transdisciplinarnošću pristupa, nego je i zadanom glavnom temom »Čovjek i kultura« omogućen prelazak i na različite probleme koji su kroz čovjekov razvoj povezani posredstvom kulture. Utoliko ne čudi što se gotovo nijedno izlaganje, pa čak ni rasprave, nisu posvetili generičkom pitanju odredivosti pojma kulture, već prije neposrednoj problemskoj ukorijenjenosti problema i odnosa kulture i čovjeka.

Simpozij je trajao tri dana i zbog mnoštva je sudionika bio podijeljen u tri paralelne sekcije. Svečano otvoren u ponedjeljak 24. rujna, simpozij je započeo uz pozdravne riječi predsjednika Programskog odbora simpozija Nikole Skledara te uz uvodno izlaganje koje je nosilo naziv samog simpozija »Čovjek i kultura«. U njemu je izražen općeniti značaj problema kulture i čovjeka koji naznačuje problemsku bit čovjeka kroz kulturu koja se nadopunjuje na mnoštvo drugih njegovih određenja i time otvara dalju perspektivu promišljanja ovog odnosa. No ta perspektiva nije neodređena, već ima humanistički vrijednosni predznak. Ovime je pridani široki spektar mogućnosti prema već spomenutom trans(inter-)disciplinarnom, holističkom prikazu, koji pored filozofije uključuje i mnoštvo drugih znanosti i disciplina, gdje se posebno važnim ističu u propitivanju kulture pitanja antropologije, psihologije, etike, mediologije itd. Upravo je najavom i nabranjem mnoštva aspekata i tematskih sklopova, predsjedavajući i najavio širinu rasprava koje će obilježiti simpozij. Podijeljeni dakle tematski oni govore o: čovjeku kao proizvođaču kulture, o filozofiji čovjeka, o socio-kulturnom prilazu ljudskoj kulturi, o ostalim duhovnoznanstvenim (društveno-humanističkim) pristupima čovjeku i njegovoj kulturi i o prirodnoznanstvenom pristupu čovjeku.

Usljedila su plenarna predavanja koja su i naznačila osnovne tokove odvijanja simpozija. Prvo je izlaganje imala Zagorka Golubović (Beograd) pod naslovom »Kultura u postmodernom dobu: njezina uloga u razvoju ljudskih mogućnosti«. Problematizirala je ono što je nazvala antropološki pristup mjestu kulture u procesu humanizacije čovjeka. Autorica naglašava problem kulture pod okriljem suvremenog procesa njenog omasovljenja i relativizacije u eri postmoderne. Smisao je njenog izlaganja u kritičkom propitivanju izvornih mogućnosti ljudskog i njihovom srazu s modernom ekonomijom i politikom. Heda Festi-

ni (Rijeka) je u svom izlaganju »Neki vidovi filozofske i kulturne antropologije« s jedne strane suprotstavila, a s druge strane pokušala pronaći konvergentne točke u ovim interpretacijama antropologije. Raščlanjujući njihove teze, istakla je kontrast otvorenosti i zatvorenosti (paternalizaciju) kulture koju treba nadići u korist otvorenosti.

U bloku plenarnih izlaganja na njemačkom jeziku, prvo je izlaganje održao Gottfried Küenzlen (Neubiberg) koji je u izlaganju »Što je kultura? Filozofske i sociološke perspektive« nastojao ocrtati mogućnost racionalnog propitivanja kulture u svojevrsnoj suvremenoj 'inflaciji' tog pojma. On usmjerava svoj napor u pročišćavanje jasnog analitičkog i dijagnostičkog značenja pojma kulture pomoću djela Max Webera i uvida iz korpusa djela novije filozofske antropologije, posebno A. Gehlena. Uočavajući temeljnu ukorijenjenost problema kulture u čovjekovom postojanju, nastoji istaknuti osnovno problemsko mjesto kulture, kako u pitanju antagonizma koje je aktualno u suvremenosti, tako i u pitanju mogućnosti diferenciranja nekog općeg pojma kulture. Ivan Cifrić (Zagreb) je u svom izlaganju »Homogenizacija i raznolikost kultura« kroz shvaćanje procesa globalizacije analizirao napetost ovog odnosa. U ovom radu, koji je potkrijepljen empirijskim podacima (anketa), autor je izdvajanjem uzoraka prikazao vrednovanja u shvaćanjima kulture. Prema određenim pitanjima kulturnog ozračja u političkoj zajednici bilo je usmjereno izlaganje Pave Barišića (Split) »Građanske kreposti i ideja republikanizma«. Suprotstavljajući političke koncepte liberalizma i republikanizma, Barišić propituje mogućnost suvremene kulture osviještenog, ali i slobodnog te aktivnog građanina, koja se ostvaruje kroz primjerenju političku kulturu. U izlaganju se posebno ističe suvremenost ispreplitanja kulture etičkog i političkog.

Blok izlaganja u kojem su sudjelovali Trajče Stojanov, Krešimir Cerovac, Goran Dabić i Valentina Gulevska, ujedinjenije je bio posvećen relacijama kulture i religije. Polazeći od ključnog utjecaja religije kojoj pridaje osnovno značenje u stvaranju kulturnih identiteta, Trajče Stojanov (Štip) u izlaganju »Ontologija kulture«, pridaje joj i osnovnu ulogu u izgradnji suvremenih identiteta te nastoji kroz ideju ekumenizma iznaći mogućnosti prevladavanja sukoba koji je karakteriziraju kroz povijest i suvremenost. Ponešto precizniji stav prema tome u svome je izlaganju »Eshaton – posljednji kulturni topos čovječanstva« iznijela Valentina Gulevska (Bitola). Raspravljajući o razlici antičkog shvaćanja svijeta kao cikličkog, i bizantskog proučavanja eshatona (posljednjeg, konačnog) kao

linearnog i progresivnog razvoja, autorica propituje moć kulturnih i duhovnih promjena. Problematiziranjem konačne sudbine i čovjeka i čovječanstva problematiziran je odnos i implikacije uzdizanja eshatona na ontološku razinu. Izlaganje Krešimira Cerovca (Zagreb) »Komplementarnost između vjere i znanosti« ukazalo je na religiju i znanost kao konstitutivne u stvaranju kulture. Smjer izlaganja išao je prema tome kako i religija i znanost trebaju nadici vlastite nedostanke i iznaći zajedničko polje traženja smisla. Kroz rad Gorana Dabića (Zagreb) prelama se pitanje kulture i kulturne uloge crkve kroz izlaganje o odnosu vjere i kulture, odnosno doprinosu crkvenog učiteljstva tom odnosu i njegovoj suvremenoj situiranosti. Taj se odnos razvija kroz propitivanje crkvenih učenja i njihovih dodira s ukupnošću suvremene kulture.

Blok izlaganja koji se bavi odnosom kulture i znanstveno-tehničkog svjetonazora otvorio je Tomislav Petković (Zagreb) referatom »Čovjek i kultura: elektromagnetski i etički vidici iz Teslinog stvaralaštva«. Kroz prizmu otkrića Nikole Tesle, autor nastoji reflektirati ne samo njegovu povijesnu ulogu u razvoju svjetske kulture, nego i suvremenost njegovih postignuća, kako u fizici tako i na polju etičkog angažmana. Posebno je zanimljivo, zahvaćajući u kozmičko načelo odnosa religije i znanosti, ispitivanje »antropičkog načela« (uvođenje pojma svijesti u modernu znanstvenu kozmologiju) od strane Marka Uršića (Ljubljana), koje svojevrsnom 'holističkom' interpretacijom nastoji izbjeći alternativu između tradicionalnog kreacionizma i mnogosvemir-evolucionizma. Zaključno predavanje koje su oblikovali Igor Čatić i Maja Rujnić-Sokele (Zagreb) tiče se pitanja onog što su nazvali »O-znanost i I-znanost«, odnosno znanost o otkrićima i znanost o izumima. Ova gradacija o neposrednosti i razrađenosti predmeta znanstvenog diskursa situira se u promišljanju kulturne uloge znanosti.

Lino Veljak (Zagreb) ispitaao je strukturu ljudskog identiteta kroz prizmu novovjekovnog identiteta u njegovu transponiranju kao utvare, prema promišljanju identiteta individue i zajednice. Naglasivši da pojmovno mišljenje nema alternative, autor naglašava da nasuprot tome ne proizlazi da iz pojedinačnog slijedi opće te da takav način zaključivanja smatra izvorištem metafizičkog zla. Upravo u novovjekovnoj metafizici on vidi jedan takav slijed smatrajući je antropocentričnom. No, iako začetnika toga vidi u Aristotelu, ne smatra ga i antropocentristom (za razliku od recimo Protagore), jer Aristotelov čovjek nije utvara već subjekt i nositelj prava. Pravi problem po pitanju kulture i identiteta vidi u već spomenutom antropocentričnom obratu u novovje-

kovnoj metafizici gdje se čovjek pretvara u metafizičku utvaru (utjelovljenu u rasi, naciji, klasi itd.) koja prekriva zbiljskog čovjeka i pretvara se u isključenje žena, Drugog itd. Uvida pojavljivanje relativizma kao lažne alternative metafizičkoj misli, jer ono što je nužno jest oslobođenje uma (teorijskog i praktičkog) od metafizičkih utvara. U zaključku Veljak jasno naglašava da se to pretvara u imperativ vremena, a način postizanja tog cilja može se pronaći u korektnom političkom govoru i u uklanjanju patrijarhalnih i inih korekcija. Pitanje kulture kroz smisao propitivanja njene negacije izvela je u svom izlaganju »Je li svako 'ne' kulturi ne-kultura?« Jasenka Kodrnja (Zagreb). Naime, autorica, suprotstavljajući kulturu i ne-kulturu, pa čak i kao bitak i ne-bitak, daje uvid u dva shvaćanja ne-kulture: jedno navodi kao agresiju, rušenje, dok drugi vid kulture uočava kao iskazivanje 'ne' kulturi kao dinamiku koja revidira postojeće društvo. Ovo potonje može se vidjeti u odnosu primjerice avangarde naspram dominantne kulture, odnosno manjinske naspram većinske kulture itsl. Na kraju autorica ističe da je svrha ovakvog propitivanja negativnog prefiksa kulture prije svega usmjerena protiv kulture koja se zasniva na moći. Milan Polić (Medulin/Zagreb) u svom izlaganju »Kultura kao sudbina« propituje naizgled jednoznačan odnos kulture i čovjeka kroz prizmu čovjeka kao prirodnog bića. Naime, autor smatra da je nepromišljeno tvrditi da je čovjek prirodno biće jer nije razvidno ima li u tome prostora za ljudsko stvaralaštvo ili duh. Ključni problem vidi u tome što se čovjek postaje kultiviranjem, odgojem, stjecanjem znanja kroz učenje, pri čemu tek svaka stečena kultura čovjeka ljudski određuje. Osim što to u konačnici znači da je čovjek kulturni proizvod, razotkriva se i činjenica da je i priroda moguća samo kao ljudski konstrukt. Upravo je u tom shvaćanju prirode kao misaonog, pa dakle i kulturnog proizvoda čovjeka, izvedena i završna teza autora da je kultura, a ne priroda, ona koja je uvjet ljudske slobode.

Tema globalizacije i suvremenih svjetskih problema kroz koje se reflektira pojam kulture prisutni su u izlaganjima Marijana Krivaka i Snježane Čolić. Marijan Krivak (Zagreb) je u svom izlaganju »Multikulturalizam – nova ideologija?!« pokušao pridonijeti kritici ideologije multikulturalizma kao krinke širenja globalnih kapitalističkih strategija. Usmjerio se na onaj dio suvremenih teorijskih nastojanja koja najveću opasnost vide upravo u pojmu kulture koja je logikom tržišnih odnosa i ideologijom multikulturalizma postala ključni moment odnosa nejednakosti i svojevrsna anti-kultura. Krivak vidi izlaz u ponovnom promišljanju političkog (repolitizaciji) na

tragu onih mislilaca epohe koji radikalno dekonstruiraju postojeću ideološku paradigmu. U istom tonu kritike suvremene kulture kapitalizma nastavila je i Snježana Čolić (Zagreb) koja u globalizaciji, kao popratnom fenomenu širenja kapitalističkih odnosa, vidi prijetnju za zajednicu uopće. Upravo iz shvaćanja da je odnos kapitalizma odnos privatnog vlasništva, dakle partikularnog, autorica izvodi zaključak da se problem globalizacije, koji sam po sebi i ne mora biti problem, prometnuo u problem uzdizanja partikularnog interesa na razinu univerzalnog principa.

U bloku pitanja bliskim feminističkim temama izlaganjem »Sve se vrti oko vrta« Rajka Polić (Medulin) je otvorila pitanja kulture izvevši pojam kulture iz aktivnosti uzgajanja biljaka i obrađivanja zemlje, istakavši time posebnu ulogu žena u kulturi vrta, koja je i razvila svijest poimanja vrta kao raja. U ovom nizu kulturoloških događaja koji su s puno više senzibiliteta uvažavali položaj žena, autorica analizira suvremenu situaciju kapitalističkih odnosa kao dio patrijarhalnih odnosa. Propitujući ovu logiku, ona se usmjerava prema pitanju kritike i mogućnosti prostora za tu istu kritiku koja smjera optimističnijoj reinterpretaciji i rekulturaciji pitanja ljudskog i kulturnog. Ana Štambuk (Zagreb) u svom izlaganju »Položaj žene u vedsko-upanišadskoj kulturi i tantričkoj 'kontrakulturi'« propituje pitanje odnosa prirode i žene kao opoziciju muško-žensko u kontekstu vedsko-upanišadske kulture i patrijarhalnog kastinskog režima. Autorica usmjerava svoju (ekofeminističku) kritiku prema onome što se često razumije kao otvorenije ženama u ovoj kulturi, a to je prividna tolerantnost prema ženskom u tantrizmu. Po autorici, riječ je o klasičnom patrijarhalnom negiranju ženskog zbog njezinih snažnih veza s prirodom pri čemu je tantrizam samo još jedna od strategija vezanja ženskog za postojeće (patrijarhalne) kulturne principe. Izlaganje Ane Maskalan (Zagreb) koja je govorila o »Cyberfeminizmu i tehnokulturi« smješta pitanja roda i identiteta u suvremeni krajolik kiberprostora, interneta, komunikacijskih tehnologija i tehnokulture. Ukazujući na specifičnost tkanja kao na primarnu djelatnost ženskog roda, ukazuje i na porijeklo suvremenih računalnih programa kao ženskih. Uglavnom se oslonivši na promišljanje konvergencije žene i stroja koje proizlazi iz djela Luce Irigaray, autorica kritički promišlja feminističko, psihoanalitičko i kulturološko pitanje odnosa suvremenih tehnologija, roda i kulture. Na kraju bloka posebno je mjesto propitivanja roda, s naglaskom na sudbinu žena, dala Mirjana Adamović (Zagreb) razrađujući pojam kulturne industrije iz djela T. Adorna i M. Horkheimera *Dijalektika prosvjetiteljstva*.

Ona ovom pojmu, naspram izvornika, nastoji pridati određeni višak pozitivnog značenja približavajući je razvoju kulture znanja koja utječe na društvene vrijednosti u cjelini. Kao svojevrsni *case study* u toj analizi, poslužila je autorici situacija u domaćem nakladništvu pri čemu je poseban naglasak stavljen na položaj žene i na pitanje njenog stvarnog utjecaja.

Jedna od posljednjih grupa izlaganja prvog radnog dana simpozija bila je posvećena odnosu suvremene medijske kulture i kulture odijevanja kao kulture mode i tijela. Upravo je ovom potonjem posvetila pažnju Ivana Zagorac (Zagreb). Prateći transformacije tjelesnosti i kulture i njihove značenjske transpozicije, autorica dolazi do propitivanja fenomena mode i njegove neodvojive semantičke i materijalne ukorijenjenosti u suvremeno društvo. S nešto kritičnijim socijalno-mediološkim tonom, Ivana Kronja (Beograd) postavila je pitanje odnosa medija i (post-)tranzicijskih društava. Problematizirajući transformaciju medija kroz njihovu nezapamćenu ekspanziju, istakla je da mediji ne djeluju kao emancipacijski subjekti za suvremenog čovjeka, već nadilaze takvu svrhu izmjestivši jasnu situiranost odnosa tradicije, čovjeka i društva. Kao novi tip odnosa, medijski posredovani odnosi postaju novi obrazac društvenog ponašanja koji se odvija bez kontakta. Da bi neposrednije opisala učinke novih medijskih praksi, autorica se poslužila analizom srpske inačice 'Big brothera'. Posljednje izlaganje u ovoj skupini, ono Seada Alića (Zagreb) pod nazivom »Copy-paste kultura. Od *Mehaničke mlade* do *copy-paste* teorija« ispostavilo se kao mediološki i teorijski događaj. Naime autor je, u kombinaciji s medijskom prezentacijom i teorijskom interpretacijom, u svom izlaganju dao videnje jednog manje poznatog djela teoretičara medija Marshalla McLuhana *Mechanical Bride* (*Mehanička nevjesta*). U uvodu je naglašeno da danas govoriti o kulturi znači govoriti o medijima, a kritički govoriti znači govoriti o mas-medijima, odnosno medijima za mase. Istakavši navedeno McLuhanovo djelo, autor smatra da je riječ o zapostavljenom djelu koje progovara o povezanosti ovisnosti kulture s medijima. Neki naglasci iz tog djela predviđaju još 50-ih godina 20. st. da će sve teže biti razlikovati umjetničko od komercijalnog i da će se umjesto slobode same nuditi još samo sloboda gledanja i slušanja koja se u suvremenosti pretvara u kulturu razmnožavanja posredovanog medijima (*copy-paste* kultura). Utoliko autor smatra da je potrebna filozofija medija koja propituje ovisnost kulture o tehnologiji i medijskim posrednicima, te da je nastupilo doba kritičko-mediološkog propitivanja.

Drugi radni dan simpozija otvorila je u jednom bloku izlaganja Ankica Čakardić (Za-

greb) s temom »Prije-ugovorno stanje i moderni red«. Smisao ovog problematiziranja pred-ugovornog stanja (17. i 18. st. prije svega) svodi se na uvjete nastanka političke zajednice kao reda, a ne samo poretka. Ovo prije-ugovorno stanje koje se u klasičnim političkim teorijama smatra prirodnim stanjem, isto je tako i predgrađansko stanje koje je u potrazi za redom. Autorica u tom procesu razmatra prijelaz prirode čovjeka u osobu kulture. Ona se u smislu uspostavljanja reda preko ostvarenja osobe može realizirati kroz aktualizaciju vlastitosti, odnosno vlastitost ima samo čovjek koji može posjedovati. S obzirom da se ovo pitanje smješta u samu srž pitanja o subjektivnosti, ona u autoričinom promišljanju ukazuje na tri pitanja rodnog identiteta: o subjektu uopće, o osobi i o čovjeku. Naglašava na kraju da ova pitanja u doba postmodernističkih silnica dovode doduše do jednog relativiziranja koja u osnovi ipak označuje kasni stadij kapitalizma i nikakav pravi odmak od već navedenih pitanja. Zanimljiv ekskurs o političkoj kulturi dala je Dragica Vujadinović (Beograd) u izlaganju »Politička kultura i civilno društvo«. Ovo pitanje civilnog društva kao političke kulture autorica podvrgava kritičkoj i povijesnoj analizi tog pojma. Pojavu civilnog društva datira od 17. i 18. stoljeća, a njegovu suvremenu reaktualizaciju vidi od 70-ih godina 20. stoljeća na Zapadu što se manifestira i kao kriza liberalne demokracije. Uspostavlja se kao diskurs protiv suvremenih autoritarnih režima posebno popularan u zemljama izvan razvijenog sustava zapadnih liberalnih demokracija. No pojam civilnog društva autorica vidi i kao vrijednosni pojam mobiliziranja građana u obrani prava koja se žele ostvariti u skladu s načelima slobode i pravde te pretpostavlja građansku državu, slobodno tržište i privatno vlasništvo. U svojoj kontekstualnoj situiranosti, prema autorici, riječ je o ideal-tipskoj paradigmi koja je usmjerena protiv totalitarnih režima. Civilno društvo za nju, pored uobičajene političke kulture kao norme ponašanja, procesa, tipova i političke socijalizacije, predstavlja naspram Hegelovog pojma građanskog društva, i aktivniju i participativniju političku simbolizaciju. Upravo kod J. Rawlsa vidi autorica središnje mjesto gdje se uočava značaj suvremene političke kulture u odnosima uobičajene političke kulture i one civilnog društva čime se otvaraju procesi koji teže konkretnim modalitetima djelovanja. Peter Stachel (Beč) u svom je izlaganju dao zanimljivu analizu tekture između znaka i grada. Pronalazeći u prostoru grada materijalne i simboličke markere, autor grad interpretira kao tekst koji se da čitati, u duhu određene semiotičke strukture. Ovaj 'tekst' smatra korisnom metodološkom opremom

koja se može upotrijebiti u različite svrhe. Kroz njega se ostvaruje sjećanje, gdje se kao važan element 'teksta' pojavljuje arhitektura u kojoj se i kroz koju se realizira to sjećanje. Ili pak spomenici, koje autor smatra paradigmatiskim za kolektivno sjećanje, posebni su kao narativ kolektivne memorije. No kroz njih on vidi i prelamanje jednog odnosa, onog između stvarnih događaja koji su reprezentirani ovim 'tekstom' i mitova koji su, moguće je, proizašli iz njega. Po tome autor zaključuje da onaj tko ima moć definirati javne znakove društva ima moć i formiranja političke moći.

U bloku pitanja koje bi se moglo definirati kao odnos kulture i estetike, s prvim izlaganjem »Simmelova estetička teorija i razumijevanje moderne« otvorila je neka pitanja suvremene estetike Gordana Škorić (Zagreb). Usredotočivši se na estetiku Georga Simmela, autorica razvija temu njegovog utjecaja na estetiku moderne. Njzino izvorište vidi prije svega u Baudelairu, a ne u onom što bi ovoj estetici od autora sociologa trebalo biti bliže, u djelu M. Webera. Razlog potrebe proučavanja Simmela vidi autorica ne samo u njegovom velikom utjecaju na Heideggera, Adorna ili Blocha, nego i u mnogim teorijama postmoderne i kulturalnih studija. Antonija Žagar (Zagreb) ocrtaala je odnos čovjeka i umjetnosti u postmoderni i njezine karakteristike. Uočava kompleksnost međudnosa kulture i umjetnosti u postmoderni koji seže čak i do pojma smrti umjetnosti. Temporalno repositionirano pitanje estetskog iznio je Marko Tokić (Osijek) u svojem izlaganju »Znanje ljepote ili kultura na primjeru renesansna shvaćanja umjetnosti« težeći oslikati ideju bitnog u umjetnosti. Razdvojivši ikonološko od formalnog, teorijskog shvaćanja slike, usmjerio se na razumijevanje utjecaja (neoplatonističke) filozofije na slikarstvo. Demonstrirajući analizu renesansnog slikarstva, autor je nastojao ukazati na smisao prethodnog odgajanja i obrazovanja promatrača da bi 'pročitao' razumijevanje i razumio sliku koja je pred njim. Usmjerivši interpretaciju ovog postupka prema ideji antropologije kao jedne istinske antropologije koja je ujedno i ontologija, on se oslonio i na ideju da kad kozmologija jest antropologija tada je i čovjek kao čovjek nebesko biće. Pravilna kultura 'čitavanja' slike (kroz recimo učenje matematike kao bitnog elementa odgoja u tom procesu) u tome se ocrtava kao znanost koja tek tada daje cjelinu ljudskog.

Luka Štilinović (Karlovac) postavio je u svom izlaganju pitanje »Može li filozofija govoriti o zaštiti prirode?« pri čemu inzistira na proširivanju uloge filozofije u problemu rješavanja »ekološke krize«. Smisao toga vidi u činjenici da svako ljudsko biće ima relevantnu ulogu

u razaranju i mijenjanju biosustava. Dijana Đuran (Zagreb) u svom izlaganju »Čovjek i kultura kroz dubinsku ekologiju i umjetničko stvaranje Hundertwassera« prikazuje perspektivu onog što je nazvala ekocentričnom filozofijom. Nastojeći oprimirati svoju tezu radovima umjetnika Hundertwassera, autorica kroz teoriju dubinske ekologije nastoji pomiriti dvije za nju povezane sfere – kulturu i prirodu – i povezati ih zatim s umjetnošću. Dafne Vidanec (Zagreb) je pak u svom izlaganju stavila na naglasak na, po njoj, specifičnu krizu suvremene kulture individualnosti, oslanjajući se na kanadskog filozofa Charlesa Taylora. Autorica postavlja pitanje o izvoru suvremene individue, apostrofirajući kulturu narcizma koja se razvila kroz kulturu individualizma čijeg modernog začetnika vidi u René Descartesu i njegovoj kartezijanskoj paradigmi. Ona smatra da se rascjep koji je nastao između individue i identiteta može prevladati samo ako se nakon prevladavanja kartezijanskog rascjepa pažnja posveti onome što smatra zanemarenim problemom transcendencije.

Temu utjecaja digitalne kulture na suvremenost posvećen je zaseban blok izlaganja. Indikativno naslovljenim referatom »Memoriranje u doba digitalne kulture« Romina Dušić (Ljubljana) propituje stvaranje svijesti o vremenu i identitetu kroz učinke suvremenih digitalnih medija. Problematizirajući odnos medija prema temporalnosti, autorica uočava problem povijesnog sjećanja i svjedočenja u doba medijskog manipuliranja percepcijom. Gotovo dijametralno suprotno izlaganje održali su Josip Ćirić i Ruža Kovačević (Zadar) govoreći o svojevrsnom duhu tehnofobije koja se očitava u reakciji otpora prema novim tehnologijama; u ovom slučaju riječ je o novim medijima prenošenja znanja. Svojom tezom da kultura redovno kasni za tehnologijom oni propituju nedostatke i teze o pristupu tehnologiji. Bruno Ćurko (Zagreb) i Josip Ćirić (Zadar) dali su pregled novih digitalnih tehnika u metodi suvremene nastave, prije svega one u filozofiji, gdje se u novoj situaciji nalaže i jedan novi vid tehnologijske upućenosti za nove nastavne i istraživačke izazove. U sljedećem bloku izlaganja ovo pitanje tehnologije prenijelo se i u prvom izlaganju Vladimira Davčeva i Elene Ačkovske-Leškove (Skopje) koji su govorili o društvenim i psihološkim posljedicama tehnologije kao oblikovateljice kulture. Propitujući odnos tehnološkog diskursa i društva, ovo dvoje autora nastoji dati jedan optimističniji odgovor upravo kroz ulogu kulture kao oblikovateljice ljudskog. Dejan Donev (Skopje) u svom je problematiziranju kulture došao do pitanja općenitog utemeljenja kulture društva i kome

pripada reaktualizacija društvenih vrijednosti i poretka na koje se građani i građanke mogu osloniti. Uloga tog korektiva društvenih anomalija po autoru sve više pripada NGO-ima (nevladinim organizacijama) koje ukazuju na važnost suodnosa i zavisnosti promjene postojeće građanske kulture. Marita Brčić (Split) u svom izlaganju »Kulturni pluralizam i pravednost u recepciji Willa Kymlicke« traga u jednom proširenom smislu za pojmom pravednosti koji bi u liberalno-demokratskim političkim sustavima obuhvatio jednu produbljeniju i pravednošću sadržajniju vezu pojedinac-kolektiv-manjine. Pritom se služi teorijom Willa Kymlicke koji sa liberalnog stajališta nastoji pronaći točku susreta općih i manjinskih prava. Posebno se baveći temom multikulturalizma autorica je pri tom pažnju posvetila njegovom shvaćanju koje se temelji na razlici nacionalnog i etničkog.

Blok izlaganja koji je usmjeren prema temi koja bi se mogle izdvojiti i imenovati kao problem razlike ili identiteta duhovnog i filozofijskog, započela je Iris Tićac (Rijeka) promišljajući određene aspekte u filozofiji poljskog filozofa Tadeusza Styczena. Naime, autorica kod Styczena želi istaknuti specifično razumijevanje problema samoidentifikacije čovjeka koji u svojoj interpretaciji spomenute samoidentifikacije vidi vlastiti doprinos premašivanju ovog problema s onu stranu razine samospoznaje koje se nalazi u ljubavi. Izlaganje Borisa Gunjevića (Zagreb) bilo je usmjereno na predstavljanje onoga što on zove »Radikalna Ortodoksija Johna Milbanka«. John Milbank doista je neobičan spoj između filozofije i teologije, ali čini se, i s određenim elementima gnostike i agnostike, kroz čiju se Ortodoksiju provlači nešto slično poganskom shvaćanju religije. Usmjeren kritički prema projektu modernističkog subjekta, on predstavlja i promišljanje kritike kapitalizma, premda ne na istoj ravni shvaćanja socijalizma kao npr. Derrida, jer riječ je o socijalizmu za koji nam autor prenosi da ga Milbank zove »socijalizmom milosti«. Marko Vučetić (Zadar) u svom izlaganju »Čovjek i kultura 'duhovne pustinje'« ukazuje na suvremenu kulturu osamljenosti koja po njemu postaje kulturom egzistencijalno-duhovnog kolapsa. Predanost duhovnoj pustinji suvremeni čovjek, po autoru, može zahvaliti usmjeravanjem na krivi put propitivanja ontološkog identiteta bitka i bića, dok bi, u stvari, svoje istraživačke napore trebao usmjeriti prema pitanjima svekolike moći propitivanja ostvarivog. Posljednji u ovom bloku izlaganja, Nenad Malović (Zagreb) uočava problematičnost filozofskog diskursa u krizi koja od 20. st. ne nalazi dovoljno snage da se razriješi bez znanstveno-redukcionističkog pristupa. Rehabilitaciju filozofije, kao

potrebu suvremenosti i kao imanentnu nužnost filozofskog diskursa, autor vidi u specifičnom prepoznavanju vrijednosti filozofije u priznavanju ljudske racionalnosti i u iskustvu transcendencije.

Blok u kojem su većinom zastupljena izlaganja o Heideggeru usmjeren je prema pitanjima o jeziku i kulturi. O Heideggeru kao temi kroz koju se progovara o temi jezika, govornice su dvije izlagačice: Vesna Batovanja i Martina Žeželj. Ponajprije u pitanju o jeziku kod Heideggera riječ je o interpretaciji njegovog shvaćanja jezika koje očigledno nadilazi uobičajena shvaćanja jezika i to ne samo kao sredstva sporazumijevanja, već i kao predmeta znanosti i filozofije. Polazeći od nezaobilaznog i opće prepoznatljivog Heideggerovog tematiziranja jezika kao 'kuće bitka', Vesna Batovanja (Zagreb) smjera iznaći i razviti smisao biti jezika o kojem ovaj filozof govori. Srodno tome, drugi način propitivanja odnosa Heideggera prema jeziku (Martina Žeželj, Osijek) odnosi se u onom ključnom na promišljanju njegovih tekstova (*Unterwegs zur Sprache*) poduzetog ovdje u njegovom najizraavnijem bavljenju jezikom. Upravo kroz ovu vizuru, autorica propituje i širi značaj jezika u ljudskom svijetu i njegovu relacijsku prirodu. Relaciju koja gotovo filozofijski dijametralno suprotno propituje jezik, zanimljivim je izlaganjem »Semiozom stvoren svijet: Cassirer – Goodman« ocrtao Joško Žanić (Zagreb). Propitujući njihove, u duhu epistemološke interpretacije, konstruktivističke pozicije s kantovskim nasljeđem (u osnovi riječ je o Cassirer – *Filozofija simboličkih oblika* i Goodman – *Ways of Worldmaking*), autor kritički razmatra navedene pozicije, ali i pruža doprinos u razradi njihovih teza neprimjetno gradeći jedan spoj nove kritičke filozofsko-epistemološke platforme od gotovo disparatnih suvremenih epistemoloških krajnosti.

Raznorodna pitanja propitana su u bloku koji je započela Senka Suman (Zagreb) s temom »Stjecanje ljudskog lika«. Autorica, naime, u duhu filozofske antropologije upravo promišlja pitanje kulture kao pitanje uravnoteženja čovjekovog stvaranja, samostvaranja i prirode. Upravo sudbina onog što ljudsko (samo)stvaranje uobliči, predmet je promišljanja autorice u različitim kreacijama tog lika. Korana Simonović (Zagreb) propitala je problem »emocionalne kulture« usmjeraavajući svoju analizu na pitanje socijalizacije »emocionalne kulture« za koju smatra da ne treba biti prepuštena samo znanosti psihologije, nego da mora postati i tema sociologijskih istraživanja. Snježan Hasnaš (Zagreb) je kroz raznovrsne reference ponudio moguće odgovore na postavljeno početno pitanje »Filozofija kao dio kulture ili njeno polazište?«. Kako

danas razumijeti kulturološko pozicioniranje filozofije, odnosno kako filozofija situira kulturu, te je li pritom riječ o novom teorijskom poduhvatu i je li filozofija samo pomoćno sredstvo ili pak temelj novog pristupa kulturi, okosnice su autorova izlaganja. Ivan Bekavac Basić (Zagreb) je u izlaganju »Čovjek i kultura u djelu Vladimira Filipovića« ukazao na važnost Vladimira Filipovića u tradiciji ovih prostora, ali i na njegovo filozofsko određenje kulture. Temu kulture u Filipovića, autor gradi iz nekoliko različitih fragmenata djela ovog filozofa, a posebno iz njegovog eseja *Sudbina kulturnoga života – Problemi kulturne morfologije* iz 1942. godine.

Pitanje kulture fokusiralo se i na relaciji filozofskih tematiziranja od filozofske antropologije pa do fenomenologije. Vlasta Lencović (Delnice) stavila je tako naglasak na Husserlovu misao u kulturnoj situiranosti njegove fenomenološke metode i ideala intersubjektivnosti. Naglašavajući produbljivanje njegovog filozofskog značenja i važnosti, autorica nastoji reaktualizirati i suvremenost ove relativno novije filozofske tradicije misli. Slično tome, Dalibor Pinčić (Zemunik) ukazuje na djelo Maxa Shelera i na njegovu, kako je on zove, metafizičku antropologiju. S jednim širim spektrom autora u interpretaciji filozofske antropologije, Ivana Greguric (Zagreb), sukusom njihovih misli pokušava rasvijetliti filozofske vidove čovjeka kao proizvođača i proizvođa kulture.

Posljednji blok na ovom simpoziju kretao se na svojevrstnoj putanji od općeg promišljanja do filozofske apoteoze užitka i zadovoljstva. To je vidljivo već s naslovnim izlaganjem Željka Škuljevića (Zenica) »O zadovoljstvu. (Ne)mogući sokratizam kirenskog čovjeka« u kojem autor propituje mogućnosti sokratovskog određenja filozofije između dvije škole koje ga karakteriziraju. Upravo pronalazeњem rješenja koje je bliže istinskom Sokratovom filozofiranju, ističe se rad ovog autora. Slobodan Sadžakov (Novi Sad) posvetio je izlaganje Herbertu Marcuseu, filozofu Frankfurtske škole i njegovom shvaćanju kulture. Autor promišlja odnos kulture kroz nekoliko Marcuseovih djela ističući važan afirmativan doprinos ovoj temi od strane ovog utjecajnog mislioca. Za posljednje izlaganje Milana Planinca (Zagreb) »Batailleova svečanost rasipanja: ekscesivno prekoračenje subjekta i kulturalni ničeizam« možda u duhu simpozijskog treba dodati *last, but not least*. Naime, i Planinc se posvećuje jednoj filozofskoj osobnosti, francuskom filozofu i kritičaru kulture, Georgesu Batailleu. No, ovdje nije riječ samo o isticanju važnosti djela, nego i o reinveciji filozofskog nasljeđa jednog filozofa i njegove misli, za koju autor s pravom primjećuje da je

zanemarena. Opisuje Bataillea i kao kritičara kulture koji je smatrao da teorija mora unijeti nemir u društvo, ali i njegov ambivalentan odnos prema kulturi (nadrealizam) i životnom putu. Njegov filozofski značaj ističe autor na nekoliko mjesta: od njegovog presudnog utjecaja na strukturalizam i poststrukturalizam; njegove kritike kulture kao ideologizacije društva; i isticanje nekih Nietzscheovih filozofema koje on sam preuzima (»bitku se treba suprotstaviti bivanjem«). Iz toga izlagač postavlja i dva pitanja vezana za ulogu intelektualca avangardno i batailleovski obojenu; a) može li intelektualac biti kritičar društva, a da ne zapadne u određeni fundamentalizam (bilo kojeg predznaka); i b) postavlja se problem kulturnog ničeizma (čijem shvaćanju pridonosi razumijevanje utjecaja Freuda i psihoanalize) kojim se ne prestaje propitivati koliko je čovjek pitanje kulture, a koliko prirode.

Vrijedi dodati da je na samome početku ovoga simpozija održano predstavljanje novih izdanja i to zbornika *Rodno/spolno obilježavanje prostora i vremena u Hrvatskoj* urednice Jasenke Kodrnje, a zatim i časopisa *Filozofska istraživanja* i *Synthesis philosophica*, s posebnim osvrtom na tematske blokove posvećene 100. obljetnici Einsteinove Specijalne teorije relativnosti (urednik navedenih tematskih blokova je Tomislav Petković), a koji okupljaju neke radove izložene na 14. *Danima Frane Petrića*. Predstavljen je i zbornik *Filozofija i odgoj u suvremenom društvu* (Milan Polić, ur.) koji okuplja izabrane radove sa 13. *Dana Frane Petrića* te knjiga Milana Polića *Činjenice i vrijednosti*. Dinamično ozračje simpozija upotpunjeno je i organiziranjem izleta za sudionike i koncerta.

Snježan Hasnaš

16. Dani Frane Petrića, simpozij »Petrić i renesansne filozofske tradicije«

U sklopu šesnaestih *Dana Frane Petrića*, od 26. do 29. rujna 2007. godine održan je četrnaesti simpozij »Petrić i renesansne filozofske tradicije« u kontinuitetu. Na skupu je izlagalo 28 izlagača iz šest zemalja: SAD, Bugarske, Italije, Slovenije, Bosne i Hercegovine te Hrvatske. Nakon okupljanja sudionika 26. rujna u popodnevним satima i pića dobrodošlice, u kulturno-umjetničkom dijelu programa prikazan je film »*Stella maris* Sjevernog Jadrana«.

Uvodne riječi održali su voditeljica projekta Hrvojkja Mihanović-Salopek i producent filma Alojzije Prosoli. Film dokumentira narodne običaje štovanja Majke Božje na sjevernom Jadraru. Službeno otvaranje skupa započelo je u jutarnjim satima 27. rujna pozdravnim govorom Ivice Martinovića, predsjednika Programskog odbora simpozija.

Radni dio simpozija otvorio je Franjo Zenko (Zagreb) predavanjem »Aktualnost Petrićeva pokušaja deheleniziranja filozofije i kršćanske teologije«. Zenko je predavanje započeo analizirajući Petrićev odnos prema 'helenizaciji'. Autor je naglasio Petrićevu tvrdnju kako je Aristotel temeljna filozofska pitanja, posredstvom Platona, preuzeo od starih grčkih mudraca. Spomenute je probleme Aristotel, po Petriću, preformulirao i pretumačio u duhu starogrčkog jezika i duha, ali djelomično i prešućivao. Analogno Petriću je i Heideggerov noviji pokušaj dehelenizacije filozofije i kršćanske teologije. Heidegger polazi od teze o »zaboravu pitanja o bitku«, odnosno o »smislu bitka«. Zenko je ustvrdio da je Heideggerov motiv da »destruira« tradicionalnu metafiziku usmjerenje mišljenja prema njegovoj zaboravljenoj bitnoj zadaći, a time i poticaj teologiji da se, oslobođena od tradicionalne metafizike, uputi novim putovima. Teolog i sadašnji papa Joseph Ratzinger je treći, suvremeni, primjer koji uzima Zenko. Sadašnji papa podvrgava kritici tri vala dehelenizacijskog programa u kršćanskoj teologiji: od izгона metafizike iz teologije u Reformaciji, preko historiziranja u liberalnoj teologiji 19. i 20. stoljeća, do brisanja tragova helenizacije kršćanske vjere u ideji inkulturacije.

Prva sesija naslovljena *Poredbene prouke Petrićeva djela: Ficino, Steuco* sadržavala je tri predavanja. James G. Snyder (New York), u svom izlaganju »Marsilio Ficino i Frane Petrić o prvoj materiji« je istražio koliko je svojim naukom o prvoj materiji (*prima materia*) Marsilio Ficino djelovao na Franu Petrića. Premda Petrić, strogo govoreći, u svojoj filozofiji nije očuvao pojam prve materije, kao što to radi Ficino, on je ipak tvrdio da postoji netjelesni prostor, koji je ispod protežnosti i velikoće svake tvarnine, i prvodobni *fluor* koji je podmet različitim formama. Snyder ustvrđuje kako, razmatrajući oba ova pojma, Petrić nalikuje Ficinu. Ficino i Petrić smatraju da temeljni supstrat ima realnost bića kao takvog, a koja realnost ne ovisi o postojanju ničega drugog, naročito ne o formi. Osim toga, i Ficino i Petrić smatraju da postoji razlika između najtemeljnijeg materijalnog supstrata i određenije vrste stvari koja sastavlja pojedinačne tvarnine.

Ivana Skuhala Karasman (Zagreb) svojim predavanjem »Petrić i Ficino o utjecaju neba

prema Plotinu« prikazala je dio renesansne kozmologije u kojoj se i dalje koristi Ptolemejeva slika svijeta sa Zemljom u središtu. Autorica se usmjerila na pitanje odnosa nebeske regije prema zemaljskoj, posebno se osvrnuvši na djelo Marsilia Ficina *De vita libri tres* i na Petrićevo djelo *Nova de universis philosophia*. Za obojicu autora u razumijevanju odnosa nebeske i zemaljske regije bitno mjesto zauzima Plotinov nauk o tom odnosu. Skuhala Karasman se dotakla i pitanja astrologije i njenog mjesta u odnosu nebeske i zemaljske regije.

Elisabeth von Erdmann (Bamberg) izložila je predavanje naslovljeno »O teoriji slika Frane Petrića u tradiciji *philosophiae perennis*«. Autorica dokazuje kako se Petrić kretao u tradiciji »drevne mudrosti« (*prisca sapientia*), jedne »mudrosti za sva vremena«, u kojoj čovjek može participirati. Napose, sveobuhvatna teorija slika tvori konstitutivno opće obilježje ove tradicije. Pedeset i jednu godinu prije nego je objavljena *Nova de universis philosophia* (1591), Agostino Steuco je u djelu *De perenni philosophia* (1540) sklopio program *philosophiae perennis* u jednoj knjizi. Von Erdman je naglasila kako se jedno od izdanja Steucovih sabranih djela pojavilo istodobno s Petrićevim remek-djelom *Nova de universis philosophia* (1591). Autorica polazi od pretpostavke da se Frane Petrić mora svjesno postaviti u tradiciju *philosophiae perennis*. Možda upravo potaknut izravno od Steuca, Petrić je dosljedno razvio svoju teoriju slika u ovom kontekstu.

U drugom dijelu sesije *Poredbene prouke Petrićeva djela s podnaslovom Sidney, Bošković, Politeo* izložena su tri predavanja. Ivica Martinović (Zagreb), u svom izlaganju »Ruder Bošković o Frani Petriću: Uloga Vareniusova djela *Geographia universalis* (1650)« istražuje dvije komplementarne rasprave Rudera Boškovića iz 1739. koje govore »o obliku Zemlje« (*de Telluris figura*). To su *De veterum argumentis pro Telluris sphaericitate dissertatio* te *Dissertatio de Telluris figura*. U prvoj raspravi Bošković spominje one koji su tvrdnju o sferičnoj Zemlji osporavali uvođenjem lomova vidnih zraka. Među njima Bošković poimence spominje Franu Petrića »koji je u 25. i 26. knjizi *Pancosmiae* nijekao sferičnost Zemlje«, pozivajući se pritom na vlastita dva opažaja. Kako je naglasio Martinović, Bošković upozorava na očiglednu lažnost toga Petrićeva dokaza. Autor kao posrednika između Petrića i Boškovića pronalazi djelo Bernharda Vareniusia i njegovo djelo *Geographia generalis* (1650). Upravo je ovaj njemački geograf u uvodu poglavlja »De figura Telluris« jezgrovito upozorio na izdvojeno Petrićevo stajalište o obliku Zemlje.

Martinović je naglasio važnost ovog Vareniusova djela koja donosi posebno Petrićevo stajalište o obliku Zemlje, ali kao i izvor koji je Boškovića uputio na Petrića.

Heda Festini (Rijeka) u svom predavanju »Kada analiziram Franu Petrića (1529–1597), zašto mislim na Jurja Politea (1827–1913)?« povezuje dvojicu hrvatskih mislitelja njihovim pronicanjem u antičke utilitarističke stavove. Na ovaj način obojica su uzdigli svoja gledanja na čovjeka do visokih moralnih zaslada. Petrić i Politeo, kako tvrdi autorica, susretali su se u temama zadovoljstva, odnosno boli, koristi, ljubavi prema sebi (egoizam) te utilitarizma i njegova nadilaženja.

Ivan Bekavac Basić (Zagreb) u svom se izlaganju »Veljko Gortan o Franji Petriću u *Hrvatskim latinistima*« osvrće na prvi tiskani prijevod dijela djela *Nova de universis philosophia* koji je načinio hrvatski klasični filolog Veljko Gortan. Gortanov kratak ogled o Petriću i prijevod Petrićeve posvete objavljeni su 1969. godine u prvom od dvaju svezaka *Hrvatskih latinista*. Autor u svom radu, nadalje, istražuje stanje Petrićeva djela u hrvatskim zemljama do kraja šezdesetih godina 20. stoljeća, kao i Petrićevo mjesto u sklopu hrvatske književnosti na latinskom jeziku predstavljene u *Hrvatskim latinistima*. Za kraj svojeg izlaganja, Bekavac Basić uspoređuje Gortanov hrvatski prijevod Petrićeve posvete s prijevodom Petrićeva djela *Nova de universis philosophia* iz 1979. godine (prevoditelj Tomislav Ladan i Serafin Hrkać).

Treća sesija, naslovljena *Nikola Kuzanski*, sadržavala je tri predavanja. Erna Banić-Pajnić (Zagreb) u svom izlaganju »Kuzanski, Ficino, Petrić i *pia philosophia*« naglašava kako je *pia philosophia* jedna od ključnih sintagmi renesansnog platonizma. Autorica postavlja pitanje nije li upravo Nikola Kuzanski začetnik pobožne filozofije kao renesansne ideje. Kako bi ponudila odgovor, autorica istražuje Kuzančev rani programatski spis *De docta ignorantia*, Ficina koji je prvi od značajnijih renesansnih filozofa izričito tematizirao pobožnu filozofiju te Petrića koji svoju vlastitu filozofiju vidi upravo kao jednu »pobožnu filozofiju«.

Ivan Kolev (Sofija) u svom predavanju »Promišljanje modalnosti: Nikola Kuzanski i Martin Heidegger« istražuje modalnost kroz ontologiju beskonačnosti Nikole Kuzanskog iz njegova djela *De possesset, Compendium* i *De apice theoriae* te kroz fundamentalnu ontologiju konačnog bića Martina Heideggera u djelu *Sein und Zeit*. Kolev se usredotočuje na pojmove *posse* u Kuzanskog i *Seinkönnen* u Heideggera, a u kontekstu suvremenih rasprava o modalnosti i problemu mogućih svjetova.

Dževad Zečić (Zenica) u svom predavanju »Uloga matematike u filozofiji Nikole Kuzanskoga« tvrdi kako je za Kuzanskog matematika primarno u funkciji metafizike. Kuzanski razlikovanjem diskretne i neprekidne beskonačnosti, kao i ograničene nasuprot neograničene beskonačnosti, matematičke uvide prenosi u sferu ontologije. Autor tvrdi kako su Kuzančeve filozofske predodžbe imale dugotrajne implikacije na matematičko istraživanje neprekidnosti. Zečić zaključuje kako je Kuzanski koristio matematičke ideje uglavnom u filozofskim promišljanjima, a njegov je pristup doprinio proučavanju matematičkih problema, koji su riješeni tek nekoliko stoljeća kasnije.

Na kraju prvog radnog dana predstavljena je knjiga Federicus Chrysogonus/Federik Grisono, *Speculum astronomicum/Astronomsko zrcalo*, urednica Mihaele Girardi-Karšulin i Olge Perić (Zagreb: Institut za filozofiju, 2007). Knjigu su predstavili Erna Banić-Pajnić, Mihaela Girardi-Karšulin i Ivica Martinić.

Drugi dan simpozija započeo je sesijom *Mladi Petrić* koja je radi svog obima bila podjeljena na dva dijela. Mislav Kukoč (Split) u svom referatu »Mladi Petrić u Aristotelovu Liceju« pobija *main stream* interpretacije Petrićeva *Sretna grada* po kojem je ovo mladenačko djelo creskog filozofa napisano u duhu platonizma. Kukoč, uspoređujući djelove teksta iz *Sretnog grada* s Aristotelovom *Politikom*, argumentirano dokazuje kako je Petrić pri izgradnji svoje rane socijalnofilozofijske koncepcije imao za uzor isključivo Aristotela.

Stjepan Špoljarić (Zagreb), u svom predavanju »Smisao Petrićeva mita o povijesti« analizira Petrićev mit o povijesti koji se nalazi u trećem dijalogu »Il Contarino overro che sia l'istoria« u *Deset dijaloga o povijesti* iz 1560. godine. Autor tvrdi kako *Dijalozi o povijesti* destruiraju humanističku historiju kao priču i pokušavaju uspostaviti spoznaju povijesti kao sjećanje. Pjesnik i teolog Hermes Trismegist izvor je nadahnuća Petriću da sve misaone tradicije preobrazi u jedinstvenu sliku sjećanja. Umjesto kaotičnih antičkih *res gestae*, Petrić stvara pojam povijesti kao pravilnog cikličkog zbivanja. Špoljarić tvrdi kako, umjesto geometrijske paradigme, koju su ponudili Gerl i Otto, Petrićevo stvaranje mita potvrđuje primat pjesništva u njegovu djelu. Pjesništvo je, dakle, izvor elokvencije i povijesnoga svijeta.

Drugi dio sesije *Mladi Petrić* obilježili su gosti iz Italije s tri predavanja. Rocco Grippa (Macerata) svojim predavanjem »Sociološki aspekti Petrićeva *Sretnog grada*« usredotočuje se na društveni poredak, koji je Petrić u *Sretnom gradu* strukturirao prema sustavu

dvojake vrsnoće. Naime, u Petrićevu gradu postoji šest društvenih klasa, od kojih su tri 'služiteljske', a tri 'vladajuće'. Autor istražuje i na koji način se kod Petrića tri 'gornje' klase izmjenjuju, periodičnom rotacijom, u upravljanju državom.

Lidia Caputo (Salento-Lecce) svojim referatom »Frane Petrić – preteča lingvističkih znanosti djelom *Della retorica dieci dialoghi*« tvrdi kako Petrić svojim dijalogima o retorici sokratsko-platonovskom metodom dokazuje da je retorika opća znanost o jeziku, primjenjiva na svako polje ljudskoga znanja. Caputo tvrdi kako je Petrić postavio znanstvene osnove »općoj lingvistici«, ukoliko ona u svim jezicima raspoznaje opće strukture, funkcije i ciljeve. Autorica izdvaja prisutnost mističnih i simboličnih elemenata u humanističko-renesansnom platonizmu, kojemu je istaknuti predstavnik bio filozof Marsilio Ficino.

Raffaella De Sanctis (Chieti) u svom izlaganju »Frane Petrić i *Accademia della Fama*« opisuje Petrićevu ulogu u kratkovjekovj vencijskoj Akademiji. *Accademia della Fama* pobuđuje interes prije svega zbog svoje organizacije, ali i zbog svoga unutrašnjeg ustroja, prema kojem su članovi bili gotovo udovi jedinstvenoga tijela.

Sesija nazvana *Hrvatski renesansni filozofi* sadržavala je pet referata. Marita Brčić (Split) u izlaganju »Utjecaj Aristotelova poimanja pravednosti na filozofsku misao Benedikta Kotruljevića« analizira djelo Benedikta Kotruljevića *Della mercatura et del mercante perfetto* (1573) čiji je urednik i nakladnik Frane Petrić. Kotruljević u ovom svom rukopisu daje upute kako uspješno trgovati i kako se približiti idealu savršenog trgovca. Brčić naglašava kako se Kotruljević, raspravljajući o pravednosti, u poglavlju »O trgovčevoj pravednosti« poziva na Augustinovu definiciju pravednosti. Usprkos tome, autorica pronalazi poveznice između Aristotelova poimanja pravednosti i Kotruljevićeve ideje savršenog trgovca i uspješnog trgovanja.

Bruno Ćurko (Zagreb) u svom referatu »Izvori devete knjige Dragišićeva djela *De natura angelica*« analizira izvore završne knjige Dragišićeve angelologije. Autor nalazi kako se Dragišić najviše puta poziva na Aristotela i njegovu *Fiziku*, ali i na srednjovjekovne interprete Aristotela poput Avicene i Averroesa. Od Dragišićevih teoloških izvora najčešći je Augustin. Osim navedenih izvora, Ćurko je još od izvora devete knjige *De natura angelica* upozorio na Platona, Boetija, teologe s Pariških sveučilišta, Sv. Ivana Damašćanina, Sv. Anselma, Sv. Jeronima i Sv. Grgura Nazijanskog.

Između dva dijela sesije o domaćim renesansnim filozofima održana je promocija knjige

Nikola Kuzanski, *O učenom neznanju*, uredila Erna Banić-Pajnić (Zagreb: Institut za filozofiju, 2007). U predstavljanju knjige sudjelovali su Erna Banić-Pajnić, Luka Boršić, Mihaela Girardi Karšulin i Ivica Martinović.

Drugi dio sesije o hrvatskim renesansnim filozofima sadržavao je tri predavanja. Davor Balić (Osijek) u svom izlaganju »Različiti pristupi Marka Marulića etičkim pojmovima u *Repertoriju*« analizira 344 pojmova koje je Marulić obradio u svom *Repertoriju*. Autor naglašava Marulićev fokus na filozofsko-etičke pojmove. Kako bi argumentirano prikazao način Marulićeve obrade, Balić se poslužio Marulićevim natuknicama o časti i umjerenosti. Dok za pojam časti Marulić najčešće citira Bibliju i Sv. Jeronima, za pojam umjerenosti najčešći su filozofski izvori (Platon, Ciceron, Seneka, Diogena iz Laerte i Origena). Balić tvrdi kako se, s obzirom na uporabu izvora, etički pojmovi koje je Marulić obradio u rukopisnom *Repertoriju* mogu podijeliti u dvije skupine. Jednu, koju reprezentira natuknica *temperantia*, čine pojmovi koji su obrađeni pretežito prema filozofskim izvorima, dok druga, koju reprezentira natuknica *honos*, čine pojmovi pri čijoj se obradi Marulić više oslonio na Bibliju i crkvenu literaturu.

Mihaela Girardi-Karšulin (Zagreb) svojim predavanjem »Utjecaj Pietra Pomponazzija na Federika Grisogona: Grisogono između platonizma i aristotelizma« je razmatrala utjecaj Pomponazzija na Grisogona, Grisogonov stav prema nominalizmu i njegov odnos prema Aristotelu i Platonu. Autorica se osvrće na Grisogonovu kritiku Pomponazzija kao nominalista. Grisogono kritizira nominalizam jer nominalisti svojim shvaćanjem pojedinačnog i općeg dokidaju mogućnost matematike kao znanosti. Ipak, kako tvrdi Girardi-Karšulin, Grisogono nije platoničar jer se priklanja peripatetičkom shvaćanju bitka matematičkih predmeta. On na svojstven način tumači aristotelovski pojam apstrakcije, odnosno bitka onog što je razumom izdvojeno iz osjetilnog, pa tako i matematičkih predmeta. Iako matematički predmeti aktualno jesu samo u mišljenju, oni ipak jesu na potencijalan način i u stvarima. Ovom interpretacijom, prema Grisogonu, postignuto je dvoje: mogućnost matematike kao znanosti i neka potencijalna matematička odredivost materijalnog i osjetilnog bića.

Vesna Tadjina (Zagreb) u svom izlaganju »*De republica ecclesiastica* Marka Antuna de Dominisa« usredotočuje se na središnje djelo de Dominisova opusa. Autorica ističe de Dominisovu ideju za realizaciju ponovnog jedinstva kršćanskih crkava. Tadjina naglašava kako je *De republica ecclesiastica* važno djelo za povijesno razumijevanje ekumenizma,

jer anticipira ideje usvojene tek nakon više od tri stoljeća, dok je postavljanje problema odnosa crkve i države i danas aktualno.

Posebno predavanje u kulturno-umjetničkom dijelu skupa održao je Krunoslav Pranjić (Zagreb). Autor kroz predavanje naslovljeno »Kroz poetiku do u noetiku (na primjerima triju hrvatskih pjesnika 20. stoljeća)« na atraktivan način prikazuje poveznice poetike i epistemologije. Pranjić je za temelj svog predavanja uzeo tri pjesme hrvatskih pjesnika: Ujevićevo »Pobratimstvo lica u svemiru«, Cesarićevo »Poludjelu pticu« i Slamnigovo »Ubili su ga ciglama«.

Treći dan simpozija otvoren je sesijom *Telesio, Petrić, Bruno*. Krešimir Čvrljak (Zagreb), održao je predavanje naslovljeno »Petrićev *manoscritto napoletano* iz 1572. godine: prilog rasvjetljavanju Petrićeve polemike s Bernardinom Telesijem«. Autor analizira dva Petrićeva pisma iz 1572. godine s kritičkim primjedbama na drugo izdanje Telesijeva djela *De rerum natura*. Petrić savjetuje Telesija da bude bogatiji s primjerima te da izbjegava suhoparne metafizičke apstrakcije. Drugoj knjizi, u kojoj Telasio kritizira Aristotela, Petrić ne nalazi zamjerke. Petrić, kako naglašava Čvrljak, nalazi i pogrešna Telesijeva tumačenja, kao što je npr. kad nauk o četirima elementima, umjesto Empedoklu, pripisuje Hipokratu.

Luka Boršić (Zagreb) u svom izlaganju »Prikaz drugoga sveska Petrićevih *Peripatetičkih rasprava*« osvrnuo se na probleme s kojima se susretao u svom jednogodišnjem radu na prijevodu drugog sveska *Discussiones peripateticae*. Autor se posebno osvrnuo na argumente kojima Petrić napada Aristotelovu filozofiju kao ispraznu ili zbrkanu.

Fulvio Šuran (Pula) održao je predavanje naslovljeno »Severinovo tumačenje Brunove ontološke misli«. Severino polazi od Gentileova tumačenja Brunove filozofije. Gentile je smatrao Bruna jednim od značajnih prethodnika i inovatora moderne koji je, kao i Sokrat, ubijen zbog svojih filozofskih uvjerenja. Severino Brunovu ontologiju nadovezuje na predsokratovsku tradiciju, posebice na Parmenida. Šuran je naglasio kako po Severinu suvremena filozofija zapadne tradicije koja ne prihvaća nikakav apsolutni i vječni bitak, otvara put aktivnom nihilizmu u smislu vladanja tehnološkog praktičnog razuma.

U sesiji *Specifična obilježja renesanse* izložena su dva zanimljiva predavanja. Igor Škamperle (Ljubljana), svojim predavanjem »Religiozni sinkretizam: Marsilio Ficino i njegovo djelo *De vita libri tres*« promišlja o Ficinu kao protuhijerarhijskom misliocu, udaljenom od tradicionalne filozofske i teološke refleksije

srednjovjekovlja. Autor je analizirao Ficino-ve sinkretističke nakane, izložene u djelu *De vita libri tres*. Ficino i velikim gnoseološkim temama, kao što su spoznaja Boga i istine, ljudska narav ljubavi i zalaganje za drevnu teologiju, daje sinkretistički oblik i pokušava okupiti različite tradicije.

Snježana Paušek-Baždar (Zagreb) svojim predavanjem »Neka obilježja renesansne alkemijske simbolike« nastavila je niz predavanja na Petrićevom simpoziju o renesansnoj alkemiji. Ove godine autorica se usmjerila na simbole i slike koje urednici dodaju tiskanim verzijama starih alkemijskih spisa. Za razliku od ranijih povijesnih razdoblja, kad su se kao alkemijski simboli koristili simboli planeta i geometrijski likovi, u renesansi se gotovo u pravilu koristi simbolizam životinja (gavran, orao, lav, bijeli golub, labud, pelikan, feniks, paunovo pero, zmija i drugo). Radilo se o stvarnim ili mitskim životinjama, uglavnom iz egipatske i antičke mitologije, što je vjerojatno posljedica obnove hermetizma.

U sesiji naslovljenoj *Petrićeva estetika* Željka Metesi (Zagreb) izlagala je na temu »Petrićev pojam *conchetta* i manirističko-barokne teorije končetizma«. Ukazala je kako je Petrić svojom poetikom anticipirao neke poglede i tendencije karakteristične za nadolazeće razdoblje. Autorica se fokusirala na pojam *conchetta* i Petrićevo ukazivanje na značenje *conchetta* u procesu izgradnje umjetničkog djela. Metessi naglašava kako većina teoretičara umjetnosti koje je ona analizirala ističe Petrićevo temeljno učenje o umjetnosti kao *stvaranju* i umjetniku kao tvorcu.

Simpozij je završen Okruglim stolom uz izdanje Petrićevih spisa o pjesničkom umijeću, na kojem su sudjelovali Igor Škamperle, Ivića Martinović, Željka Metesi i Stjepan Špoljarić.

Kvalitetom i kvantitetom, raznolikim pristupima i tematskim odrednicama, Petrićev simpozij u 2007. godini je zadovoljio i najzahvatljivije. Ovogodišnji Petrićev simpozij otvorio je nove spoznaje o samom Petriću, ali i Nikoli Kuzanskom, hrvatskim renesansnim filozofima i renesansom poimanju filozofije i znanosti.

Bruno Ćurko

Predstavljanje izdanja Biblioteke časopisa *Tvrda*

U Zagrebu je 5. listopada 2007. održana konferencija za medije glavnog urednika časopisa *Tvrda* i istoimene biblioteke, Žarka Paića, o njihovim novim izdanjima.

Kao prvi predstavljen je novi broj časopisa *Tvrda* (1–2/2007) koji već drugi put za redom nosi i podnaslov *Časopis za teoriju, kulturu i vizualne umjetnosti*. Istakavši usmjerenja časopisa da propituje novosti u domeni suvremenih vidova vizualne, medijske i teorijske kulture i kulture teorije, Paić je skrenuo pažnju i na činjenicu da ovom prilikom uredništvo časopisa nije toliko išlo za propitivanjem novog, nego onog postignutog. Tom je prilikom ukratko predstavio i temate zastupljene u ovom broju.

Prvi je uredila Mirna Cvitan Černelić, a odnosi se na francuskog filozofa kulture, sociologa i esejista Gillesa Lipovetskog i njegove dijagnoze i kritike suvremenog društva. Lipovetsky je predstavljen izborom njegovih novijih tekstova »Homo felix«, »Moderni luksuz, Postmoderni luksuzi« i intervjuom »Društvo razočaranja«. Na kraju ovog temata je i tekst glavnog urednika Paića kojim kritički nastoji dati sud o teoriji mode (što korespondira i s njegovom najnovijom knjigom *Vrtoglavica u modi – prema vizualnoj semiotici tijela*).

Sljedeći predstavljeni temat odnosi se na dva manja, ali nezaobilazna teksta filozofa dekonstrukcije Jacquesa Derridaea o suvremenom propitivanju biti filozofije pod nazivom »O apokaliptičnom tonu usvojenom u novije vrijeme u filozofiji« i »Filozofijska nacionalnost i nacionalizam«. Temat o novim medijima i digitalnom dobu predstavlja već od ranije prisutnog teoretičara medija u *Tvrdi* W. J. T. Mitchella s tekstom »Obračanje medijima«, dok se s novim tekstovima predstavlja teoretičar medija i estetike medija Lev Manovich s tekstovima »Avangarda kao softver«, »'Metadatiranje' slike« i s tekstom »Listanje društvenih podataka«.

Temat o Slavou Žižeku i kinematografiji koji uređuje Srećko Horvat sadrži nekoliko tekstova o samom Žižeku od različitih autora i autorica (sam S. Horvat, Ben Wright, Paul A. Taylor, Sophie Fiennes – autorica filmološkog dokumentarca s Žižekom i tekst samog Žižeka). Praveći ovaj temat permanentnom prisutnošću Žižeka kako na svjetskoj tako i na domaćoj sceni, Paić je istaknuo i činjenicu da se tijekom 2008. u ediciji Biblioteke *Tvrda* planira ne samo izdavanje još jedne Žižekove knjige, nego i prigodno predavanje samog autora.

Temat o neoljevičarskoj ontologiji sadrži pitanja koje dovode u pitanje ovaj slabo pre-

ispitan odnos neoljevičarstva i ontologije s tekstovima Carstena Strathausena, Tončija Valentića i Marijana Krivaka.

Posljednji temat zahvaća u jedno od najtežih pitanja suvremenog povijesnog iskustva i njegovog preispitivanja, a to je utjecaj strašnih povijesnih događaja holokausta, etničkih ratova i genocida 20. stoljeća na preispitivanje psihoanalitičkih mehanizama prijenosa krivnje i njezina prebolijevanja. Temat je uredila Ljiljana Filipović pod nazivom *Gubi se, prokleta mrljo!* s tekstovima Ljiljane Filipović, Sigmunda Freuda, Ludwiga Jekelsa, Normana N. Hollanda, Charlesa Rycrofta i Andreeasa Krause Landta.

Povijesno-književni esej Hansa Tilla o zaboravljenom dekadentu Francisu Carcou, te dramski tekst Milka Valenta i proza Filipa Davida, Mirka Kovača i Delimira Rešickog zaključuju ovaj broj *Tvrđe*.

U izdanju Biblioteke Tvrđa, Paić je predstavio i tri netom objavljene knjige. Prva je knjiga Marinka Koščeca o francuskom književniku Michelu Houellebecqueu *Michel H. – mirakul, mučenik, manipulator?* u kojoj propituje djelo i stvarni domet i utjecaj ovog književnika. Druga je knjiga filozofsko promišljanje kroz nekoliko eseja i studija Maria Kopića pod nazivom *Nezacjeljiva rana svijeta*. Treća, posljednja nova knjiga, ima naziv *Subjekt ili okrenutost prema Tebi: filozofija dramativite-ta* autorice Nataše Govedić.

Na kraju je još najavljen međunarodni interdisciplinarni simpozij na temu *Vizualna konstrukcija kulture* koji uz Tvrđu organizira Centar za vizualne studije iz Zagreba.

Snježan Hasnaš

Verbalna seciranja vizualne konstrukcije kulture

U organizaciji Hrvatskog društva pisaca, časopisa *Tvrđa* i Centra za vizualne studije, u Zagrebu je 26. i 27. listopada 2007. godine održan međunarodni simpozij *Vizualna konstrukcija kulture*.

Na skupu su izlagali autori iz Australije, SAD-a, Italije, Slovenije i Hrvatske: Žarko Paić, Nadežda Čačinović, Milan Galović, Kruno Martinac, Aleksandar Mijatović, Izar Lunaček, Srećko Horvat, Keith Moxey, Sanja Briški-Uzelac, Sead Alić, Marco Senaldi, Klaudio Štefančić, Antonio Santangelo i Krešimir Purgar.

Strateški usmjeren prema osvajanju prostora za utemeljenje interdisciplinarnog znanstvenog kolegija (vizualne kulture) odnosno utemeljenja vizualnih studija – projekt se programski najavio stavovima W. J. T. Mitchella, posebno njegovim stavom o potrebi nove paradigme u vrijeme novih načina generiranja slike, njenog oslobađanja, te izrastanja slike u medij »autoreferencijalnog označavanja«.

Žarko Paić je u svom izlaganju, kao i u diskusijama nakon izlaganja drugih autora, sabirao različite dimenzije horizonta otvaranja slike kao problema teorijskog promišljanja novog fenomena nove zbilje. Pozivajući se ponajviše na Hombacha, Michella i Grava, Paić je iz različitih aspekata zahvaćao i promišljao 'operativne' mogućnosti *Iconic turn*-a.

Nadežda Čačinović podastrla je lepezu suvremenih stavova o odnosu slikovnog, odnosno vidljivog i – spoznaje. Premda se najavom htjela ograničiti na radove Barbare Marie Stafford, Martina Kempa, Hansa Beltinga, Friedricha Kitlera – izlaganje se razvilo do preglednog i vrlo informativnog rezimea pristupa mnogih autora, znanstvenih disciplina, interdisciplinarnih pristupa i orijentacija.

Milan Galović je u svom iscrpnom, asocijacijama ustrojenom izlaganju, među ostalim podsjetio i na Heideggerovo *doba slike svijeta* kao ranu najavu pokušaja ukazivanja na značenje obrata prema slici. Dio izlaganja posvetio je i određenju tehnike, odnosa tehnike i umjetnosti s namjerom da se kroz *slikovni obrat* i *okret slici* potakne razmišljanje o sveobuhvatnijem – tehničkom obratu.

Kruno Martinac prezentirao je model »sistemsko-funkcionalne semantike u interpretiranju slike«. Aleksandar Mijatović iscrpno je analizirao ikonoklastički naboj u radovima Karla Marxa, te povlačio konzekvence koje bi to mišljenje moglo imati kada se stavi uz bok pokušaju razumijevanja vizualne kulture. Igor Lunaček upozorio je na alternativnu viziju slikarskog, onog koje je živjelo uz tradiciju lingvističke paradigme (uglavnom kroz karnevalske svečanosti, kako ih je opisao M. M. Bakhtin).

Srećko Horvat pozabavio se medijskim (zlo)rabljenjima (slika) holokausta. Uz vizualno interesantan prikaz dokumenata (fotografija i isječaka iz filmova), Horvat je posebno problematizirao fenomen *amerikaniziranja holokausta*.

Keith Moxey kretao se u krugu pitanja vezanih uz vizualne studije i ikonički obrat. Referirao je i pojedine stavove Michella, Boehma, Bradekampa, Elkinsa, Mirzoeffa i drugih autora. U osnovi je dakle bilo problematiziranje samog pristupa slici. Iz odluke o načinu pristupa proizlazili su manje ili više prihvatljivi koncepti odnosa prema vizualnom.

Sanja Briski Uzelac propitivala je krah modernističke utopije umjetnosti u vezi s popularnom i masovnom kulturom, te značenje medijskog proširenja polja vizualnosti. Sead Alić je promišljao temelje napredovanja vizualnog od renesanse do naših dana među ostalim i sučeljavanjem slika i teksta. Analizirao se utjecaj perspektive na oblikovanje vizualnih činjenica.

Uz zanimljive video isječke o odnosu suvremene umjetnosti i televizije, govorio je Marko Senaldi. Klaudio Štefančić analizirao je korisničko sučelje kao prostor kulturne diferencijacije.

Ovo dvodnevno druženje uz razgovor o bitnoj temi suvremenog nam svijeta, svakako treba pozdraviti. Organizatorima treba poželjeti da sljedeći ovakav skup bude i vizualniji (multimedijski atraktivniji) i – veći. Nešto više discipline u voditeljskom ograničavanju po katkad iscrpljujućeg izlaganja (kretanjem u krug) pojedinih autora – dobro bi došlo.

Sead Alić

Gostovanje Hansa Künga u Zagrebu i Splitu

Hans Küng, rođen 1928. godine u Surseeu u Švicarskoj, katolički je svećenik i svjetski poznati teolog. Šezdesetih godina bio je profesor teologije na Sveučilištu Eberhard Karls u Tübingenu. Sedamdesetih je u svom djelu *Unfehlbar? Eine Anfrage* doveo u pitanje dogmu o nepogrešivosti pape, te mu je Vatikan ukinuo dozvolu da naučava teologiju. Devedesetih je počeo s projektom *Svjetski ethos* (njem. *Weltethos*, engl. *Global Ethic*). 1995. postao je predsjednikom Zaklade Svjetski ethos (Stiftung Weltethos). Gotovo sva njegova djela prevedena su na brojne svjetske jezike i izazvala su pozornost diljem svijeta. Navodimo samo neka od njih: *Existiert Gott? Antwort auf die Gottesfrage der Neuzeit; Theologie im Aufbruch. Eine ökumenische Grundlegung; Projekt Weltethos; Das Judentum. Wesen und Geschichte; Das Christentum. Wesen und Geschichte; Der Islam. Geschichte, Gegenwart, Zukunft; Die Frau im Christentum...*

U okviru *XI. Hrvatskog foruma* (Hrvatska 21 – u Europi i svijetu), s temom »Svjetski ethos. Kakvu Hrvatsku hoćemo?«, u organizaciji Intercona (Međunarodno savjetovanje za strateški razvitak društva, poduzetništva i upravljanja), Hans Küng je 8. i 9. studenoga

2007., pod Visokim pokroviteljstvom Predsjednika Republike Hrvatske, gostovao u Zagrebu i Splitu. Pritom je održao nekoliko predavanja, te sudjelovao u predstavljanju hrvatskoga izdanja njegovih knjiga *Svjetski ethos za svjetsku politiku* i *Svjetski ethos za svjetsko gospodarstvo*, kao i u predstavljanju Inicijative za *Svjetski ethos* u Hrvatskoj.

Prije daljnjega govora o pojedinačnim aspektima Küngova gostovanja, značajno bi bilo istaknuti da je *Hrvatski forum* tradicionalno okupljanje nositelja odlučivanja u gospodarstvu, znanosti, upravi i politici Hrvatske te vodećih svjetskih stručnjaka i mislitelja. Svrha okupljanja (na dosad održanim forumima) prvenstveno dolazi do izražaja u upoznavanju i promicanju znanja i iskustva o održivom razvoju gospodarstva te njihovim djelotvornim primjenama u Hrvatskoj.

Održani *XI. Hrvatski forum* posebno je značajan iz razloga što se Hrvatska, osim što je neizbježno zahvaćena procesom globalizacije, nalazi i u procesu pristupanja Europskoj uniji i NATO-u. Upravo ovakvi susreti, gdje se okupljaju vodeći stručnjaci iz raznih područja, otvaraju prostor da se i kritički propituju sudbonosna pitanja razvoja društva i zemlje, od kojih bi se posebno mogla istaknuti sljedeća: »Na kakvom sustavu vrijednosti i vrednota se temelji buduća EU i svijet: na moći moćnih i neoliberalnom (turbo)kapitalizmu ili na pravednom svjetskom poretku i humanom – održivom – ekosocijalno-tržišnom gospodarstvenom smislu? Kome ćemo se mi prikloniti, tko će biti naši uzori i saveznici, što je naš doprinos i korist pritom?« (Josip Baotić, voditelj *Hrvatskog foruma*).

Budući da je, iz tehničkih razloga, Hans Küng u Zagreb pristigao tek u popodnevnom satima, skup – koji je održan u dvorani zagrebačkog hotela »International«, 8. studenoga 2007. – započeo je predavanjem Tončija Matulića, profesora moralne teologije i bioetike na zagrebačkom Katoličkom bogoslovnom fakultetu.

Küng je, pak, u svom prvom predavanju o svjetskom ethosu u svjetskoj politici, govorio o značajnim pitanjima za opstanak čovječanstva, životnim pitanjima koja se tiču svakoga pojedinca. Sva ova globalna pitanja dolaze do izražaja u Küngovom konceptu *svjetskoga ethosa*, što bismo, s obzirom na teme koje su dominirale ovim skupom, mogli prevesti kao pokušaj svestranoga humaniziranja tržišta i kapitala u svjetskoj politici i gospodarstvu. Ukazivanje na pogubne tržišne mehanizme ujedno je ukazivanje na sva destruktivna djelovanja koja zanemaruju temeljne koncepte, ustroj, naposljetku buduće perspektive samoga »življenja života« na globalnoj razini, a posebno na razini svjetske politike i gospo-

darstva. Kūngova je rasprava išla za tim da ukaže na suicidalnost takvih beskrupuloznih mehanizama, koji su zapravo ponajčešće duboko prikriveni u kuloarima svjetske politike. Povlačeći povijesne paralele (od Bosne i Hercegovine do Iraka i Izraela), Kūng je posebice skrenuo pažnju na događaje koji su svijet zatekli 11. rujna 2001. i nakon toga. Kako na tom primjeru, tako i u drugim dijelovima svoga izlaganja, Kūng je naglašavao načela koja proizlaze iz *svjetskoga ethosa*, ponajprije zauzetost za opće dobro.

U panel-raspravi o svjetskom ethosu za svjetsku politiku sudjelovali su Tonči Matulić, Peter Kuzmič, Hrvoje Lorković, Ševko Omerbašić, Mato Zovkić i Hidajet Bišćević, koji su govorili o problematici koju je naznačio Kūng, s posebnim osvrtom na moguće integriranje postavki *svjetskoga ethosa* za *svjetsku politiku* i u našu aktualnu političku situaciju.

Poslijepodnevni dio događanja započeo je predavanjem Hansa Kūnga »Ethos u gospodarstvu«, nakon čega su slijedila izlaganja diskutanata/ica: Andreasa Lukasa, Katice Knezović te Gorana Slipca. Kūng je započeo predavanje konstatacijom kako je u gospodarstvu riječ o istom *ethosu* kao i u politici. Elaboraciju je nastavio prikazom dvaju gospodarskih modela: švedskog, dakle modela države blagostanja, i neoliberalnog kapitalističkog modela, naglašavajući pri tom sve oprjeke i protuslovnosti koje postoje među spomenutim modelima. Možda nije pretjerano kazati kako je u temelju razlikovanja ovih dvaju sustava razlika između racionalnosti poslovanja, s jedne strane, i moralnog djelovanja s druge. Često puta se, osobito u neoliberalnom kontekstu, prikazuje kako moralno djelovanje sputava uspješnost poslovanja. U tom pogledu Kūng je napomenuo kako mehanizam uspješnosti u poslovanju nije – i ne može biti – jedino mjerilo ekonomske djelatnosti, budući da je i mafija uspješna u svom poslovanju. Drugim riječima, ideal ne bi smjela biti uspješnost bez uvjerenja. Neoliberalni model gospodarstva ne bi trebao biti prihvatljiv model poslovanja budući da kapitalizam često uključuje eksploataciju ili barem zanemarivanje prava i potreba većeg dijela stanovništva. Kao potkrjepu tog stava Kūng je iznio niz primjera, poglavito iz američkog poslovnog života, kao što su velike naknade menadžera, čak i kad njihove poslovne odluke ne donose ekonomski pozitivne rezultate, te otpuštanje tisuća radnika ukoliko njihov rad ne donosi izravnu dobit. Nadalje, kao primjer neprihvatljivosti takvog gospodarskog okvira, Kūng je naveo kako sve veći broj ljudi ne sudjeluje u blagodatima ekonomije budući da se ljudi sve jasnije dijele na povlaštenu i nepovlaštenu

skupinu čemu često puta pridonose i porezni mehanizmi. Temeljem svega rečenog, Kūng je postavio pitanje: može li Amerika biti uzor na gospodarskom planu?

Možda bi alternativa ovakvom poslovanju, kako je vidi Kūng, bila socijalno tržišno gospodarstvo. Međutim, ovdje se javlja nova dvojba: ukoliko neko poduzeće posluje sukladno etičkim načelima, može li ono imati izgleda na tržištu? Razumije se da ovakvo poslovanje nailazi na brojne prepreke, od ekomomskih i političkih, do onih ekoloških. Svakako je potrebno postaviti dugoročne ciljeve. I dimenzija globalizacije postavlja još jednu prepreku pred takvo poslovanje pa bi mogla vrijediti konstatacija, kako kaže Kūng, da svijet ne može preživjeti bez globalnog ethosa. I ovdje se nalazimo pred velikim pitanjem: postoje li norme koje vrijede u cijelom svijetu?

Kako odgovor na ovo pitanje nije jednoznačno potvrđan, naša obveza je da se primaknemo standardima koji bi barem djelomično mogli korespondirati s mogućim potvrđnim odgovorom na ovo pitanje. Svakako treba ponoviti, navodi Kūng, kako je za ovakvo poslovanje potreban karakter, a karakter se ne stječe odlukom, nego prije vježbom. U tim pokušajima potrebno je prihvatiti sukobe, budući da su oni neizbježni, a i ozljede su neminovne. Na kraju ovog izlaganja Kūng je istaknuo kako u gospodarskim djelatnostima ne bismo trebali pisati vlastite hagiografije, ali bismo se ipak trebali voditi kriterijima drugačijim od novca.

Nakon izlaganja Hansa Kūnga uslijedila su izlaganja diskutanata. Tako je Andreas Lukas napomenuo kako treba težiti održivoj ekonomiji u koju treba uključiti čim više ljudi. Poduzeće, kako kaže Lukas, ne bi smjelo izgubiti kontakt s društvom, a trajno i društveno odgovorno gospodarstvo može biti utemeljeno samo na dobiti utemeljenoj na etici i savjesti. Sljedeća diskutantica, Katice Knezović, istaknula je kako je znanje pokretač gospodarstva, budući da je znanje preduvjet civilizacije, ulaganje u znanje je ulaganje u budućnost. Gospodarstvo bi tako trebalo biti instrument osiguranja općeg dobra. Treći je govorio Goran Slipac, koji je istaknuo nekoliko gospodarskih i društvenih značajki energetskog sektora. Ovaj diskutant je također istaknuo važnost znanja kao središnjeg elementa gospodarstva, napominjući kako svako gospodarsko djelovanje mora imati jasno određen cilj.

Nakon spomenutog bloka predavanja i diskusija uslijedila je »radna pauza« – za vrijeme koje je Hans Kūng bio na primanju kod predsjednika Republike Hrvatske Stjepana Mesi-

ća – koja je pod vodstvom Dražena Glavaša bila vrlo plodno iskorištena za diskusiju svih zainteresiranih.

Nakon povratka Hansa Künga uslijedilo je predstavljanje knjiga, voditelj kojeg je bio Augustin Bašić. On je najprije dao osvrt na misao i djelo Hansa Künga, spominjući njegove ključne ideje, posebice raspravu o Bogu i potrebu stvaranja svjetskog *ethosa*. U središtu ovog izlaganja bio je prikaz potrebe za jednom novom duhovnosti koja se može naći u mislima Hansa Künga. Josip Baotić govorio je o nizu tehničkih i sadržajnih stvari vezanih uz nastanak knjige. Osobito je istaknuo poziciju čovjeka pojedinca u kontekstu svjetskog *ethosa*, napominjući kako je preobrazba čovjeka središnja svrha tog procesa. Vrijedi napomenuti niz dragocjenih informacija koje je iznio ovaj izlagač, posebice one koje su vezane uz konkretne gospodarske mjere vezane uz kvalitetu i rezultate poslovanja.

Nakon toga se okupljenima ponovno obratio Hans Küng koji je naglasio kako je jezgra ideje svjetskog *ethosa* izložena već u knjizi *Postoji li Bog?*, ponavljajući tezu kako etičnost nije isključivo inspirirana religioznošću pa tako i ateist može biti etičan. Ujedno je Küng ovu priliku iskoristio da zahvali prevoditeljima njegovih djela na hrvatski.

Na kraju ovog skupa govorio je don Ivan Grubišić u ime Hrvatske akademske udruge koja je Hansa Künga proglasila osobom dijaloga – osobom godine. Izlagač je također napomenuo kako mu je Hans Küng bio nadahnuće i oslonac u različitim životnim i duhovnim situacijama. Don Grubišić je također govorio o Etičkom forumu Hrvatske, čije bi se djelovanje zasnivalo na četiri temeljna vrijednosna stava. Prvo je potrebno krenuti od baze – od čovjeka, nadalje potrebno je stvoriti ozračje slobodnog i kritičkog dijaloga u kojem se, kao treće, priznaje pravo na različitost svih pojedinaca, jer ako dvije glave – kako kaže don Grubišić – misle isto, jedna je suvišna. Na kraju, kao četvrto, potrebno je promicati suživot na svim razinama u svrhu stvaranja humanih životnih okolnosti, dakle onih po mjeri čovjeka. Na samom kraju, Küng je, govoreći o gospodarskoj i društvenoj djelatnosti, te posebice o ulozi pojedinaca u toj djelatnosti, istaknuo kako nije sramota biti bogat, sramota je umrijeti bogat, navodeći kao pozitivan primjer osnivača Crvenog križa.

Nakon gostovanja u Zagrebu, Hans Küng je na poziv Hrvatske akademske udruge Split – Glas za čovjeka, 9. studenoga posjetio i Split.

Hrvatska akademska udruga Split je udruga koja promovira »kulturu življenja i izgradnju hrvatskog društva na vrijednostima suvreme-

nih civilizacijskih dostignuća. To su: poštivanje dostojanstva i prava svake pojedinačne ljudske osobe, življenje kulture slobodnog i ravnopravnog dijaloga, prihvaćanje pluralizma na različitim razinama i mogućnost suživota usprkos različitostima i raznolikostima« (<http://www.hau.hr/>). U okvirima svoga djelovanja HAU-Split osnovala je 11. listopada 2007. godine Etički forum Hrvatske, koji okuplja ljude koji su spremni »iznositi svoja mišljenja i upućivati apele javnosti i nadležnim institucijama za odgovornijim radom« (http://www.hau.hr/html/eticki_forum.html). Etički forum događaje i postupke prosuđuje prvenstveno iz načela *Deklaracije o svjetskoj etici* (u daljnjem tekstu: »o svjetskom etosu«) i *Hrvatske Povelje 96.*, čiji tvorcii su 1996. godine bili don Ivan Grubišić, Ivan Supek i Vlado Gotovac, a jedanaest godina kasnije *Povelju* su potpisali i članovi novoosnovanog Etičkog foruma.

Budući da je Hans Küng izradio nacrt *Deklaracije o svjetskom etosu*, koja je bila svečano usvojena na Parlamentu religija svijeta u Chicagu 1993. godine, članovi HAU-Split osjetili su potrebu pozvati osobu koja je u izradi ideje *svjetskoga etosa* odigrala presudnu ulogu. HAU-Split je 1995. godine, povodom Međunarodne godine tolerancije, ustanovila projekt »Osoba dijaloga – osoba godine« s kojim je sukladno svojim temeljnim uvjerenjima htjela »promovirati duh tolerancije i ideju slobodnog i ravnopravnog dijaloga, kao bitne pretpostavke izgradnje građanskog društva u Hrvatskoj« (http://www.hau.hr/html/osoba_dijaloga.html). Ovo priznanje, koje se sastoji od dodjele plakete i diplome, počelo se dodjeljivati svake godine osobama koje su se istaknule i postale zaslužne u promicanju ideja ove Udruge. Tako je i Hans Küng proglašen »Osobom dijaloga – osobom godine« za 2006. godinu te je postao počasni član HAU-Split. Prije Künga ovo priznanje je primilo jedanaest osoba iz svijeta politike, kulture i religije: hrvatski književnik Vinko Nikolić, akademik HAZU-a Ivan Supek, biskup Franjo Komarica iz Banja Luke, Jelena Brajša, posmrtno Vlado Gotovac, a osim njih iz područja religije važno je spomenuti Ševka Omerbašića i Dalai Lamu.

Program dodjele ovog priznanja Hansu Küngu upriličen je na splitskoj tvrđavi Gripe. Osim članova HAU-a nazočni su bili i mnogi posjetitelji zainteresirani za Künga kao velika teologa osobito aktivnoga u području međureligijskoga dijaloga, ekumenizma i osmišljavanja ideje svjetskoga etosa. Osim iznošenja Küngove biografije od strane Mislava Kukoča i obrazloženja uručjenja plakete i povelje od strane don Ivana Grubišića, slavlje je uvećao splitski zbor »Brodosplit«.

Küng je održao polusatni govor u kojemu se zahvalio ljudima koji su ga pozvali i uručili mu takvo značajno priznanje.

U svom govoru Küng se osvrnuo na samu ideju svjetskoga etosa i proces koji je doveo do njegova osmišljenja. Stoga je svoj znanstveno-istraživački rad koji je doprinio nastanku ideje svjetskoga etosa podijelio u tri faze: (1) dijalog unutar kršćanstva (ekumenska faza); (2) dijalog izvan kršćanstva (međureligijski dijalog); (3) briga za svjetsku ekumenu (svjetski etos).

- (1) Hans Küng je na poziv pape Ivana XXIII. kao njegov savjetnik (Peritus) sudjelovao u oblikovanju sadržaja donesenih na Drugom vatikanskom koncilu. Küng se osvrnuo na promjene koje su se dogodile u Crkvi nakon ovoga Koncila. Naglasak je bio na zbližavanju rastavljenih kršćanskih crkava, i to ne samo na akademskoj razini, nego i na političkoj i društvenoj. Spomenuto je susrete crkvenih velikodostojnika, koji su vrlo često samo formalni, dok dijalog na ljudskoj razini i oko istinskoga prihvaćanja često biva previđan. Osvrnuo se na teškoću u koju zapada ekumenizam na dogmatskoj razini. Dogme su gotovo uvijek nepremostiva zapreka kod dijaloga, zbog čega bi pažnju trebalo usmjeriti na praktični nivo, suživot na radnom mjestu, u društvenim institucijama, ustanovama. U dijalogu bi, tvrdi Küng, trebalo krenuti od etičke razine (etosa) i onoga što je ljudima zajedničko.
- (2) Iz ove perspektive trebalo bi graditi i međureligijski dijalog, nastavlja Küng. Za razliku od kršćanskih crkva koje imaju zajedničku vjeru u Isusa Krista, religije se na tom planu razilaze: imaju različite svete knjige, različite nazive za boga, različitost u ritualima itd. Međutim, ono što bi trebala biti polazišna točka dijaloga među religijama jest pronaći, naizgled nepostojeću, zajedničku osnovu. Ako je za kršćanina Isus Krist put, istina i život, tvrdi Küng, tada je put, istina i život za muslimane Kur'an, za Židove Tora, za budiste Budini govori, itd. Sve religije imaju isto polazište, samo iz različitih kutova. Uspješnost međureligijskoga dijaloga neće se dogoditi monopoliziranjem vlastite vjere nego iskrenim življenjem na vlastitim religijskim zasadama i uvažavanjem drugih i različitih. Važno je čuti mišljenje našeg sugovornika, dati mu do znanja da njegovu religiju poštujemo, cijenimo i uvažavamo.
- (3) Nakon međureligijskoga dijaloga dolazimo do šireg poimanja dijaloga, nastavlja Küng, a to je briga za svjetsku ekumenu.

Naime, *Deklaracija o svjetskome etosu*, koja je usvojena u Chicagu 1993., od pripadnika velikih svjetskih religija traži zajedničke moralne osnove koje bi mogle vrijediti za čitavo čovječanstvo. Iako su tvorci *Deklaracije* ljudi vjere, pripadnici velikih svjetskih religija i manjih duhovnih konfesija, ovaj dokument želi nadići religije i istaknuti njihov univerzalizam. To nadilaženje zapravo nije nikakav monopolizam, nego preuzimanje već postojećega. Naspram svojatanja teži se za priznavanjem vrijednosti kod drugih, naspram monologa teži se za dijalogom. Küng se u tom smislu osvrnuo na četiri temeljna načela izrečena u *Deklaraciji*: (a) nema novog svjetskog poretka bez svjetskog etosa; (b) osnovni zahtjev: sa svakim čovjekom treba postupati čovječno; (c) četiri su neopozive smjernice: obveza da njegujemo kulturu nenasilja i da poštujemo živa bića, obveza njegovanja kulture solidarnosti i pravednog ekonomskog poretka, obveza njegovanja tolerancije i življenja u istini, obveza njegovanja ravnopravnosti između muškaraca i žena; te kao posljednje načelo (d) promjena svijesti.

Küng je spomenuo i Zakladu svjetski etos (*Stiftung Weltethos*) koja promiče i provodi međukulturna i međureligijska istraživanja, potiče i provodi međukulturni i međureligijski obrazovni rad, te omogućuje i podupire međukulturne i međureligijske susrete koji su nužni za istraživački i obrazovni rad (usp. www.uni-tuebingen.de/stiftung-weltethos). Jedan od primjera rada ove Zaklade je snimljenih sedam dokumentaraca o velikim svjetskim religijama, koji su prikazani i na Hrvatskoj televiziji. Küng je pri kraju izlaganja, želeći ukazati na mogućnost primjene svjetskoga etosa u različitim područjima života, spomenuo nogomet. Primjerice, nepristranost nogometnog suca je nužna kako bi igra bila ravnopravna. Sudac bi se morao rukovoditi načelima poštenja, pravednosti i nepristranosti (što su ujedno i načela svjetskoga etosa) kako bi ishod igre bio pošten. I na kraju, zaključuje Küng, ideju svjetskoga etosa nužno je ugraditi u sve društvene strukture želimo li da opstane ovaj svijet i da se čovječanstvo ne dovede do autodestrukcije.

Dražen Zetić
Tomislav Krznar
Predrag Režan

Obilježavanje Svjetskog dana filozofije

Zadarski filozofski krug Hrvatskog filozofskog društva i ove je godine organizirao obilježavanje Svjetskog dana filozofije u Zadru. U multimedijalnoj dvorani Gradske knjižnice, u petak 16. studenog 2007., održano je šest predavanja, mahom iz područja suvremene filozofije. Josip Ćirić, predsjednik Zadarskog filozofskog kruga u uvodnoj riječi istaknuo je kako je u proteklih pet godina obilježavanja Dana održano ukupno 27 izlaganja o temama koje se ne nalaze ili rijetko susreću unutar akademskog kurikuluma: filozofija seksualnosti, filozofija odgoja, filozofija uma, umjetna inteligencija, estetika i slično. Svojim izlaganjima sudjelovali su gosti predavači s različitih odjela Sveučilišta u Zadru, ali i sa drugih sveučilišta.

Program ovogodišnjeg obilježavanja Svjetskog dana filozofije otvorio je Bruno Ćurko s predavanjem o Međunarodnoj filozofskoj olimpijadi (International Philosophy Olympiads – IPO). Kao vođa hrvatske delegacije sastavljene od četiri člana, autor je govorio o iskustvu sudjelovanja na tom natjecanju iz filozofije na svjetskoj razini, najprije kazavši nešto o njenom nastanku i povijesti, a zatim i o ciljevima te sudjelovanju naše zemlje. IPO je osnovana u Sofiji 1988. godine, od strane Njemačke, Turske, Mađarske, Poljske i Rumunjske, a od 1996. podržavaju ju i UNESCO i FISP. Kao ciljeve IPO, autor je istaknuo poticanje kritičkog i kreativnog mišljenja, intelektualnu razmjenu te osjetljivost na etička pitanja koja izranjaju iz suvremenog svijeta. Takvi ciljevi realiziraju se kroz samo provođenje natjecanja koje se sastoji u pisanju eseja. Svi eseji prolaze kroz dva stupnja evaluacije, da bi desetak izabranih evaluirao sam Upravni odbor i izabrao najboljeg. Pritom su teme eseja široke i nisu vezane uz uska područja filozofije, već nastoje potaknuti konstruktivno mišljenje kod učenika. Uz službeni, natjecateljski dio, postoji i neslužbeni dio u sklopu kojega se održavaju okrugli stolovi za profesore filozofije, učeničke rasprave i slično. Na kraju izlaganja, autor se osvrnuo i na odnos pojedinih zemalja prema njihovim predstavnicima na Olimpijadi. Primjerice, zanimljiv je podatak da učenici iz Japana svake godine osvajaju jedno od prva tri mjesta, dok finske učenike priprema tim sastavljen od sveučilišnih profesora, profesora i studenata. Što se Hrvatske tiče, autor je napomenuo da se naš sustav natjecanja bitno razlikuje od onog na Olimpijadi, no ipak potencijalni hrvatski filozofi zaslužuju dobiti priliku za sudjelovanje na ovako velikom natjecanju.

Drugo izlaganje, autora Josipa Ćirića i Ruže Kovačević, nosilo je naslov »Tehnofobija u digitalnoj kulturi – neki filozofski problemi«. Integracija tehnologije u svakodnevni život suvremenog čovjeka dovodi do redefiniranja društvenih kategorija. Digitalna revolucija koju je uzrokovalo informacijsko doba, stvorila je korjenite promjene fizičkog okoliša i ljudskog društva. Autori pokazuju kako taj otpor prema novim proizvodima tehnološkog napretka nije novost. Svaka promjena u medijima prenošenja znanja i tehnologiji u povijesti – izazivala je otpor, kako s praktične strane tako i s teorijske. Još se Platon oštro suprotstavio pisanom mediju zbog nedostatka dijaloga, a s pojavom tiska držalo se kako neumitno slijedi opadanje pamćenja i učenja. Televizija i internet nisu izazivali znatno različite reakcije. Digitalna kultura omogućuje nove načine određivanja identiteta, redefinira stvaranje i omogućuje nove momente socijalne interakcije, što otvara pitanja u različitim poljima filozofije i srodnih znanosti. Buduća kultura redovno kasni za tehnologijom, prisiljeni smo integrirati novu tehnologiju u postojeće obrasce kulture ili proizvoditi nove obrasce. Kulturalna posljedica te socijalne anksioznosti prema tehnologiji, a djelomično ju i proizvodi, je pop-kultura. U svim tim proizvodima popularne kulture (znanstvenofantastičnim filmovima, literaturi, računalnim igrama i sl.) riječ je o postavljanju problema kozmičke evolucijske utrke: tko će prvi do božanskog – ljudi ili strojevi. S jedne strane teži se ka postizanju što je moguće racionalnijeg mišljenja, a s druge tehnologija, koja to barem prividno postiže, nas plaši.

Ivana Greguric govorila je o temi »Antropološko komunikacijski fenomeni: što znači komunikacija?« Antropološka komunikologija bavi se sustavnim odnosom čovjeka-komunikatora, od odnosa prema samome sebi, do odnosa s drugim čovjekom, onim do sebe, kao i odnosa spram društvenih grupa, šire društvene zajednice i najšire javnosti kao »globalnoga okvira« u kojemu se pojedinac razvija, postupno unapređuje i napokon se ostvaruje. Autorica je prikazala osnovne oblike komunikacije od neverbalne komunikacije i tišine kao njenog oblika, preko riječi kao temelja, do svih oblika ljudskog stvaralaštva i medija kao polja problema suvremene antropološke komunikologije. U odnosu na kazališnu umjetnost, glazbu, ples i pokret, masovni mediji kao način komunikacije istodobno omogućuju kontakt sa svijetom, ali nas i ograničavaju u stvaranju vlastitih stavova o tom istom svijetu. Fetišizam robe, stvaranje virtualne kulture, postindividualizma, sve više sudjeluju u konstruiranju identiteta suvremenog čovjeka. U takvoj suvremenosti, antropološka komu-

nikologija treba sustavno afirmirati antropološku komunikativnu javnost, antropološko-komunikativni management, upravljanje vremenom i ljudskim resursima, te ustanoviti čovjeka kao antropologa-komunikatora u koordinatama društva, zaključila je autorica.

Nakon pauze, ponovno je izlagao Bruno Ćurko no ovog puta o »Estetici rocka: slučaj New York Dollsa«. U ovom izlaganju autor se, na primjeru rock grupe New York Dolls koju uzima kao iskonski primjer rock glazbe, bavio estetikom i poetikom. Riječ je o grupi koja je ostvarila značajan utjecaj na povijest suvremene glazbe kao preteča punka. NY Dollsi utjecali su na razvoj modernih glazbenih pravaca kao što su punk rock, glam, metal i hair metal. Estetika rocka jest ogranak estetike glazbe koja se pojavljuje nedugo nakon pojave rock glazbe. Rock glazba svojom kvalitetom i etabliranjem zasigurno je dio glazbene umjetnosti koji je obilježio drugi dio dvadesetog stoljeća. Uz ocrtavanje glavnih problema povijesti estetike, posebice estetike glazbe, u izlaganju je kroz glazbu i tekst nekoliko pjesama spomenute grupe pokazano kako je glazba poseban i nezamjenjiv predmet estetike, budući je slušno iskustvo jedinstveno. Tekstovi pjesama New York Dollsa su poetski opis subjektivnog osjećaja ljubavi prema glazbi, upita o smislu života i sličnom, zaključuje autor.

»Filozofija mode – od tijela do odijela« bio je naslov izlaganja Ivane Zagorac. Uspostavljanjem čovjeka kao »racionalne životinje« trijumf razuma nad tjelesnošću bio je gotovo opipljiv. U susretu prirodnog i kulturnog, unutarnjeg i vanjskog, neposrednog i simboličkog, tijelo »mora sebi stvoriti oruđe i oko sebe stvoriti svijet kulture« (Merleau-Ponty). Dvadeseto stoljeće tomu je dalo poseban doprinos. Od proizvoditelja do proizvoda, tijelo postaje objekt manipulacije kojim je moguće odašiljati signale i ući u prostor simbolike. Tjelesnost se pretvara u projekt i oblik fizičkog kapitala, postaje alat za performans, a prateća scenografija počinje živjeti svoj život. Odijevanje i ukrašavanje tijela promatra se kao aktivan proces konstruiranja i prezentiranja našeg tjelesnog identiteta koji je sve manje naš vlastiti. Dvadeseto stoljeće uvelo nas je u kovitlac imperativa samoprezentacije, marketinga i industrije privlačnosti, čitav se svijet kreće u ritmu promjene stylinga i godišnje izmjene boja i dezena. To je posljedica instrumentalizacije tijela koje se nalazi u dvostrukoj ulozi jer je istodobno i prirodno i konstruirano. Oko odijevanja kao osobnog čina kombiniranja elemenata do mode koja je relacija pojedinac-društvena sredina, povijest je stvarala medije širenja društvenih realnosti, primjerice klasnih, rasnih i drugih razlika. Au-

torica je kroz niz primjera povijesnog razvoja i zaključaka nekoliko teoretičara, pokazala kako se danas vrši pritisak na predstavljanje tijela, čiji su prirodni procesi postali bolest, za koju se kao lijek predstavljaju moda i kozmetička industrija.

Estella Petrić-Bajlo na kraju je pokušala odgovoriti na pitanje »Što je književnosti filozofija?« Na primjerima himne 129., X. knjige *Veda*, zatim romana Virginije Wolf *Mrs. Dalloway* i djela irskog pisca Alasdaira Graya *A history maker* – kao trima različitim književnim tekstovima, autorica pokazuje nerazdvojjivost književnosti od filozofije. Pitanje doživljaja vremena Wolf rješava kroz likove koji žive u vječnom sadašnjem trenutku, Grayev postmodernizam ne zanima budućnost. Odnos između književnosti i filozofije izrastao je u prvom redu iz pitanja referencijalnosti. Tako je općeprihvaćeno da se književnost odnosi spram zbilje tako što ju fikcionalizira, dok se od filozofije s druge strane očekuje da objasni svijet na jasan i dosljedan način. Dok se prva od te dvije aktivnosti smatra prepoznatljivo individualnom, za drugu se očekuju postignuća od univerzalna značaja. Calvino primjericu zagovara strogo razgraničenje književnosti od filozofije kontrastirajući ta dva područja kao »fantomsku lakoću ideja i težinu svijetaka«. S druge pak strane, naslovi poput *Filozofija kao književnost, filozofija i književnost, filozofija književnosti* (A. C. Danto) sugeriraju da je pitanje referencijalnosti jednostavno nedostavno, pozivajući nas tako na propitivanje što je književnosti filozofija.

Idućeg dana, u zadarskoj Privatnoj gimnaziji održana je radionica s maturantima te škole. Razgovaralo se o problemu nastave i programa filozofije u srednjim školama, zatim o budućnosti filozofije i njenim disciplinama koje sve više privlače pažnju znanstvenika drugih područja (bioetika, filozofija tehnike, filozofija znanosti, odgoja).

I ove je godine svojim temama i pristupom, Svjetski dan filozofije uspio u svojoj namjeri promicanja struke i populariziranja znanosti i suvremenih tema filozofije. Svakako treba spomenuti da su organizatori našli na čestitke i podršku Davida E. Schradera, izvršnog direktora Američkog filozofskog društva, Williama McBridea, tajnika FISP-a, zatim UNESCO-va ureda za filozofiju i Mađarskog filozofskog društva. To će zasigurno biti poticaj da trećeg četvrtka u studenom 2008. godine prisustvujemo 6. Danima filozofije u Zadru.

Ruža Kovačević

Znanstveni skup o Federiku Grisogonu Zadraniu

U Zadru je 29. studenog 2007. godine u organizaciji Sveučilišta u Zadru i Zadarskog filozofskog kruga Hrvatskog filozofskog društva održan znanstveni skup o Federiku Grisogonu Zadraniu povodom 500. obljetnice tiskanja njegova djela *Speculum astronomicum*. Dan ranije, 28. studenog, u Svečanoj dvorani Sveučilišta u Zadru predstavljena je knjiga Federika Grisogona: *Federicus Chrysogonus Astronomsko zrcalo/Speculum astronomicum* (Institut za filozofiju, Zagreb 2007.) čiji tekst je uspostavio i preveo Tomislav Čepulić. Ovo dvojezično izdanje knjige sadrži »Predgovor« urednica Mihaele Girardi-Karšulin i Olge Perić, tekst Mihaele Girardi-Karšulin »Temeljni problemi i recepcija *Astronomskog zrcala* Federika Grisogona (1472–1538)«, »Životopis Federika Grisogona i napomena prevoditelja o uspostavi teksta« Tomislava Čepulića, »Komentar« Mihaele Girardi-Karšulin, Kazalo pojmova i Kazalo imena Tomislava Čepulića, Bibliografiju koju je sastavila Ivana Skuhala Karasman te »Faksimil prvog izdanja *Federicus Chrysogonus, Speculum astronomicum, Venetiis, 1507*«. Na predstavljajući su sudjelovale urednice izdanja knjige *Astronomsko zrcalo* Mihaela Girardi-Karšulin i Olga Perić, recenzenti Erna Banić-Pajnić i Mirko Poloni-jo te predstavnik izdavača i ravnatelj Instituta za filozofiju Ivica Martinović. Na predstavljajući je prvi govorio Ivica Martinović koji je naglasio kvalitetu ovog kritičkog izdanja koje je izdano točno 500 godina nakon prvog izdanja. Erna Banić-Pajnić je naglasila sretnu okolnost da su oba Grisogonova djela *Speculum astronomicum* i *De modo collegiandi...* prevedena na hrvatski jezik što omogućuje poredbenu analizu Grisogonovih djela koja se razlikuju po svom karakteru. Mirko Poloni-jo je istaknuo tečnost prijevoda te činjenicu kako se radi o poticajnoj i zanimljivoj knjizi koja nudi Grisogonova promišljanja i odgovore te pokušaje odgovora na razna pitanja. Jedna od urednica izdanja, Mihaela Girardi-Karšulin, naglasila je važnost prevođenja hrvatskih filozofa latinista, jer tek prevođenjem oni postaju 'hrvatski', dok je druga urednica izdanja Olga Perić govorila o kvaliteti ovog prijevoda i izdanja koje pokazuje kako bi trebala izgledati izdanja knjiga hrvatske baštine. Na predstavljajući je istaknuta zasluga Tomislava Čepulića koji je uspostavio tekst te svojim prijevodom uspio prenijeti Grisogonov stil te ostvariti točan, tečan i jasan prijevod.

Drugi dan znanstvenog skupa započeo je otvaranjem na kojem su govorili Vladimir Skračić, prorektor Sveučilišta u Zadru, Mislav Kukoč, predsjednik Hrvatskog filozofskog društva,

predsjednik organizacijskog odbora Mirko Jakić u ime Odjela za filozofiju Sveučilišta u Zadru, Ivica Martinović u ime izdavača kritičkog izdanja *Speculum astronomicum*, Snježana Paušek-Baždar, upraviteljica Odsjeka za povijest prirodnih i matematičkih znanosti Zavoda za povijest i filozofiju znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, te Josip Ćirić, predsjednik Zadarskog filozofskog kruga i jedan od organizatora skupa.

Prvo izlaganje je održao Serdo Dokoza pod naslovom »Zadarski plemićki rod Grisogono«, u kojem se bavio problematikom gradskog plemićkog staleža u Zadru te kulturnom klimom grada, koji je u 16. stoljeću još uvijek bio gradska komuna. Grisogono se zbog političkih razloga morao 1512. godine vratiti iz Venecije u Zadar gdje ostaje do svoje smrti 1538. Za vrijeme Grisogonova života u Zadru, prema mišljenju izlagača, humanistički je pokret dao najbolje plodove.

Sljedeće izlaganje Ivica Martinovića pod naslovom »Grisogono na razmeđi matematike i filozofije« bilo je usmjereno na odnose filozofije i matematike, pri čemu je istaknuto kako je Grisogonu filozofija bila potrebna kako bi dublje prodro u tajne matematike. Grisogono pri tome razlikuje matematičara od filozofa prirode i metafizičara po načinu razmatranja. U matematici Grisogono slijedi Platona i Protagoru.

Mihaela Girardi-Karšulin je u referatu »Grisogono i *Speculum Astronomiae* Alberta Velikog« govorila o mogućem odnosu *Astronomskog zrcala* Federika Grisogona i spisa Alberta Velikog *Speculum astronomiae* koji se prepoznaje kao jedan od Grisogonovih izvora, na koji se on doduše nigdje izričito ne poziva. Postoji stanovita sličnost između Grisogonova spisa i spisa Alberta Velikog koja je vidljiva po pitanjima odnosa slobode volje i determinizma te u insistiranju na razlici astrologije i nekomantije. Podudarnost teza koje nalazimo kod Grisogona i kod Alberta Velikog ne umanjuje originalnost Grisogonova djela *Astronomsko zrcalo*.

Izlaganje Erne Banić-Pajnić »Federik Grisogono o matematici i/ili astrologiji« bavilo se problemom matematike i astrologije kod Federika Grisogona. Grisogono kao profesor matematike i astrologije na sveučilištu u Padovi pristupa matematici na dva pomalo različita načina u svom djelu *Astronomsko zrcalo* i u svom kasnijem djelu *O načinu dijagnosticiranja, o predviđanju i liječenju groznica, O ljudskoj sreći i savršenstvu te o plimi i oseki mora*. Na početku *Astronomskog zrcala* matematika je mišljena kroz onaj dio koji se odnosi na astrologiju, da bi dalje sagledavao značenje matematike u cjelini. U svom kasni-

jem djelu Grisogono razlučuje matematiku od astrologije te smatra kako matematika nikako ne može doprinijeti ljudskoj sreći, dok astrologija to čini u najvećoj mjeri.

Ivana Skuhala Karasman je u referatu »Grisogono o predviđanju i djelovanju« govorila o odnosu mogućnosti djelovanja i astrologije te etici koja se može iščitati iz Grisogonovih djela. Grisogonovi pokušaji usklađivanja odnosa postojanja nebeskog utjecaja i ljudske slobode dovode se u vezu sa stoicima i njihovim razumijevanjem determinizma i mjestom astrologije u njihovoj filozofiji. Astrologija se kod nekih stoičkih filozofa, poput Diogenea Babilonca, koristi kao disciplina kojom se promatranjem neba može spoznati/dokazati determinizam. Grisogono insistira na slobodi ljudskog djelovanja, što predstavlja i razlog njegove kritike stoika. Gisogono ljudsku slobodu uspijeva sačuvati izvan dosega nebeskog determinizma na temelju kršćanskog razumijevanja čovjeka kao slike božje.

Snježana Paušek-Badždar je u izlaganju »Grisogonova kritika alkemije« govorila o njegovom neprihvaćanju alkemičarskih stavova o rastu minerala u utrobi zemlje, kao i o neprihvaćanju mogućnosti izrade umjetnog zlata. Grisogono je smatrao kako metali virtualno borave na zvijezdama. Posebno ga je zanimao Jupiter koji se inače povezivao s kositrom, a kojega je Grisogono povezao s bakrom, dok je kositar povezoao s Venerom. Ovu podjelu je Grisogono temeljio na 'spolnosti planeta'.

Estella Petrić-Bajlo u referatu »Grisogonov svijet i glazbena metafora« govorila je o pitagorejskom razumijevanju glazbe kod Grisogona kao o zvučnom broju što je povezala s nekim suvremenijim promišljanjima broja i glazbe (A. Einstein, J. Winterson).

Dalibor Pinčić je u izlaganju »Grisogonovo poimanje sreće« pokazao vezu djelovanja i znanja kod Grisogona te utemeljenje sreće na području antropologije i metafizike. Grisogono kritizira s polja antropologije hedonističko etičko shvaćanje, jer se težnjom prema tjelesnim užicima ispunjava samo tjelesni aspekt ljudskog bitka.

Posljednje izlaganje Ivana Bekavca Basića »Kako tumačiti Grisogonovu tezu *astra non necessitant*« govori o problemu ljudske slobode i nužnosti što proizlazi iz utjecaja nebeskih tijela. Zvijezde svojim utjecajima ne prisiljavaju razumsku dušu, već se nužnost, prema Grisogonu, proteže samo na prirodna djelovanja. Izlagač je naglasio kako ova pitanja dovode do istih dilema kao i prije 500 godina.

Skup je završen završnom riječju Josipa Čirića.

Ivana Skuhala Karasman

Razgovor o knjizi Darka Suvina *Gdje smo? Kuda idemo?* *Za političku epistemologiju spasa*

U zagrebačkom kult-klubu MaMa, 12. prosinca 2007., razgovaralo se o knjizi *Gdje smo? Kuda idemo? Za političku epistemologiju spasa*. Njezin autor poznati je teoretičar zagrebačkog porijekla, Darko Suvini. Nakon što je još davne 1967. otišao sa zagrebačkog Sveučilišta, svoju je znanstvenu karijeru izgrađivao uglavnom u SAD i Kanadi, gdje je na McGill University u Montrealu pred koju godinu i umirovljen. Svjetski je poznat teoretičar postao, prije svega, kao cijenjeni »brechtolog«. No njegovi interesi sežu puno dalje od spomenute odrednice. Teorijska mu je djelatnost vrlo razuđena. S jedne strane tu je filozofija općenito, te epistemologija posebice, a s druge strane, Suvini je i jedan od autoriteta na području utopijske i fantastičke, odnosno SF-književnosti i teorije. Objavio je i nekoliko zbirki poezije.

Ipak, preokret u njegovu intelektualnom djelovanju i pisanju dešava se negdje od druge polovice devedesetih godina proteklog stoljeća. Tada, naime, potaknut globalnim promjenama i stvaranjem novog svjetskog poretka, započinje kritičku analitiku istoga. Također, i NATO bombardiranje Srbije bilo je motivacijskim otoncem za jedno, pomalo nostalgično, no zato i akribijski precizno seciranje svijeta u kojem živimo. Kao osebniji »Titoist«, kako se pomalo samoironijski nazivlje, drži da je potrebno odrediti se protiv svakovrsnih de-evolucijskih, globalizacijskih promjena. U tom okviru nastaje i njegova tzv. »epistemologija spasa«.

Na razgovoru, svojevrsnom »okruglom stolu« kluba MaMa, okupilo se nekoliko sudionika koji su, iako bez prisustva samoga autora, pokušali detektirati neke osnovne postavke Suvinove filozofije i teorije. Naime, knjiga izašla koncem 2006. godine u ediciji »Filozofskih istraživanja«, blago rečeno, nije imala primjereni odjek. Uz tek jedan prikaz u *Zarezu*, te nekoliko obavijesti o njezinu izdavanju, nije se dalje otišlo. Tako je ovdje opisano događanje bilo i svojevrsno intimno promoviranje samoga izdanja i *homage* njezinu autoru. Osim organizatora ovoga razgovora, Petra Milata i potpisnika ovih redaka, u razgovoru su o knjizi i Suvinu govorili Matko Meštrović, Branimir Bošnjak, Leonardo Kovačević i drugi.

Matko Meštrović je u kontekstu Suvinove knjige govorio o ulozi recepcije Karla Marxa u suvremenoj filozofiji i teoriji. U tu je svrhu posebice istaknuo Jacquesa Derridaa, te njegove *Sablasti Marxa*. Ova je knjiga, naime,

paradigmatski primjer angažiranja mnogih intelektualaca s kraja 20. stoljeća da povrate smislenost Marxovoj kritičkoj teoriji i filozofiji. I Suvin je svakako jedan od spomenutih.

Petar Milat je, pak, posebice istaknuo da su u autorovoj epistemologiji od posebnog značenja, osim Marxa, još i Bertolt Brecht, te Walter Benjamin. To čini Suvinovu kritičku teoriju pomalo arhaičnom i izvan trendova, no njezina je ontološka konsistentnost neprijeporno aktualna. Posebice je afirmiranje kategorije »živoga rada« ono što je ujedno i otvarajuće za nove horizonte razumijevanja svijeta u kojem živimo. Jednako tako, Suvinova sklonost SF-literaturi, pridonijela je osebujujoj analizi pojma 'utopije'. Autor vrlo uvjerljivo argumentira kako o utopiji i *distopiji*, tako i o *negativnoj* utopiji i *anti*-utopiji. Milat je istaknuo rijetku ustrajnost autora na teorijskoj oporbenoj fronti bogate 'lijeve tradicije', a i Suvinov je spisateljski stil izuzetne literarno-esejističke kvalitete.

Pisac ovih redaka, pak, posebice je naglasio svoje iskustvo suradnje s Darkom Suvinom. Kroz dugogodišnje prevođenje autorovih tekstova, autoru je predložio da se objavi knjiga, koja bi bila svojevrsni teorijski »toolkit« intelektualnog angažmana protiv sve nesnošljivijeg svijeta u kojem živimo. Višegodišnja suradnja, dakle, rezultirala je izdanjem, kojega držim jednom od najvrijednijih uknjižbi filozofijskog i teorijskog otpora globalizirajućoj civilizaciji s prijeloma milenija. Posebice, pak, ističem prvi Suvinov tekst što sam ga prevodio, »Kapitalizam znači/treba rat«, koji je kod mene označio osebujni prijelom i osvijestio svojevrsnu potrebu da i sam krenem u spisateljsku akciju *Protiv!* spomenutih fenomena.

Konačno, Branimir Bošnjak evocirao je neka svoja osobna iskustva s Darkom Suvinom. Kroz ta iskustva ocrtao se čovjek samozatajne discipline i vječne znatiželje. Valja napomenuti da Suvin i danas, u već poznijoj životnoj dobi, neumorno publicira.

Kritički beskompromisno i uvidima duboko! Razgovorom u klubu MaMa tako je, barem djelomično, ispravljena nepravda prema izuzetnoj knjizi koja nastoji odgovoriti na pitanja *Gdje smo?* i *Kuda idemo?*. Pokušaj odgovora na njih, držim, čini nas samosvjesnim u doba sveopće međuljudske besvijesti i sveprisutne konzumeričke pošasti.

Marijan Krivak

»Velesajam kulture« – projekt Kiborgezija

U sklopu »Velesajma kulture«, u organizaciji Studentskog centra Sveučilišta u Zagrebu, koji se na kulturnom planu sve više budi iz mrtvih, pojavio se zanimljiv projekt nazvan Kiborgezija (održan od 13. do 16. prosinca 2007.). Ovaj projekt, kako je navedeno na *home-siteu*, ima za cilj »postaviti značajne aspekte znanstvene fantastike i cyberkulture u kontekst društvenih promjena uvjetovanih tehnologijom, mobilnošću, postkolonijalizacijom i globalizacijom«. Drugim riječima, puno događaja, »niz koncerata, filmova, predstava, predavanja, radionica, plesaonica i skateonica«. Nas ovdje zanimaju spomenuta predavanja.

Prvo koje se ističe (redosljedom i temom) predavanje je Hrvoja Jurića, održano 15. prosinca 2007. pod nazivom »Svemirci, klonovi i izbjeglice. Pitanja humanističke i transhumanističke etike«. No prije predavanja spominjemo i studentsku radionicu koju je Jurić moderirao neposredno prije svog izlaganja. Radionica je problematizirala, u duhu futurističkog predznaka Kiborgezije, »Tjelesne modifikacije: od kozmetike do kiborgizacije«. To je, uz nekoliko kraćih uvodnih izlaganja, uključivalo raspravu o različitim tipovima tjelesnih modifikacija i njihovoj (ne)dopustivosti, o pitanjima identiteta i posebno utjecaju biogenetskih zahvata na shvaćanja identiteta, o odnosu tjelesnog i virtualnog, a time i srodna pitanja kao što su mogućnost posthumnog stanja i potpune kiborgizacije, mogućnost i pravila virtualnog svijeta, te propitivanje koje kroz nove tehnologije (internet, *cyberspace*, virtualnost, novi mediji) ukazuju na napetost zamišljanja (i mogućeg ostvarenja) virtualnog svijeta naspram »realnog«.

Spomenuto, pak, predavanje Hrvoja Jurića težište je stavilo na etičko propitivanje »susreta s Drugim«, domenu susreta sa svakim Drugim, a ne samo s onim ljudskim Drugim. Ono kreće od problematiziranja pitanja *Što je čovjek?* i njegove apstraktne dimenzije u društveno-humanističkim znanostima, ali prije svega u filozofiji. Naime, tvrdi autor, filozofija kao znanstveno-objektivirajuće istraživanje i pitanje o čovjeku pita *što* je čovjek, a ne *iko* je čovjek. Time ona nikad ne obuhvaća sve ljudsko i predstavlja zabludu o univerzalnosti ovog pitanja. Rezultat te zablude apstraktni je humanizam koji rađa nove diskriminacije, pojam za kojeg Jurić smatra da mu uvijek treba dati jasno određenje. Riječ je dakle, kad se govori o diskriminaciji, o uočavanju nečije osobine, koju se tretira kao različitu u odnosu na nešto »uobičajeno«, »normalno« i slično, što završava oduzimanjem ili uskraćivanjem

prava na temelju te razlike, iako se prava ni ne zaslužuju na temelju nje. U osnovi, smatra Jurić, u različitim je oblicima diskriminacije prisutan jedan te isti diskriminacijski obrazac, što on ni u kom slučaju ne smatra sporadičnom društvenom pojavom. Pomaci u razobličavanju diskriminacija mogu se pratiti osobito od prosvjetiteljstva koje je potaknulo neka pitanja vezana za diskriminaciju, ali je također nagovijestilo da svaka emancipacija skriva i neku novu diskriminaciju. No, premda etika nije slijepa za pitanja koja se tiču Drugog, Jurić naglašava da u građanskom svijetu stvaranje »etičke idile« stalno skriva i proizvodi druge diskriminacije, koje se odvijaju na jedan suptilan način, a to znači da su i dalje prisutne. Primjer suvremenog Drugog koji je predmet »suptilne diskriminacije«, odnosno žrtva kapitalizma i državnih birokracija, autor vidi u izbjeglicama.

Nasuprot tome, Jurić smatra da treba pronaći etički okvir koji će se na drugačiji način nositi s Drugim. U tom smislu, referentnu točku mora predstavljati Kant, odnosno njegov imperativ poštivanja osobe u etičko-univerzalističkom i kozmopolitičkom okviru. Nekoliko je specifičnih suvremenih obrata posredovanih društvenim, političkim, pa i znanstveno-tehnološkim razvojem, koji ipak dovode u pitanje održivost Kantove pozicije. Prvi se problem očituje u statusu klona, odnosno onog Drugog koji je svojevrsni produžetak Prvog, determiniran kao njegov proizvod i time determiniran svojim bitkom drugosti, a ne »svrha po sebi«, što klona čini dvojbene subjektom i objektom kantovske etike. S druge strane, Kantova etika uključuje »svemirce«, jer je etika za sva umna bića, što je pretpostavka o kojoj je razmišljao i sam Kant. No, paradoksalno je da iz kantovske etike proizlaze dužnosti prema tek zamislivim »svemircima«, ali ne i prema životinjama. To je drugi sporni moment univerzalnosti Kantove etike, problem etičkog odnosa prema životinjama, koji se za Jurića javlja kao problem antropomorfiziranja pod karakteristikama umnosti. Drugim riječima, postaje moguća jedna kozmoetika kao etika za sva umna bića, zemaljska i izvan-zemaljska, ali ne i jedna bioetika koja uključuje sva zemaljska živa bića. Zato je, prema Juriću, potrebno redefiniranje tradicionalne humanističke etike u pravcu transhumanizma, stvaranje drugačijih orijentira za etičko djelovanje, čime bi se zaoštrila pitanja humanizma, ali i revolucioniralo etičko područje preko granica ljudskog, što se tiče i bioetike i kozmo- (ili egzo-) etike, jer obje osvještavaju i proširuju zajedničke granice sve živuće zajednice i čovjeka.

Prvo predavanje sljedećeg dana kao da je bilo određena drugotnost (premda ne i suprotnost)

onom Hrvoja Jurića. Dok je Jurićev diskurs o (bio- i egzo-) etici gotovo izbjegavao smisljeni odgovor o političkom, predavanje Žarka Puhovskog o političkoj i filozofskoj problematici kao da je sve vrijeme izbjegavalo diskurs o etičkom. Izlaganje pod nazivom »Političke utopije i distopije« bilo je neka vrsta opisivanja povijesti, ali i filozofskog usuda utopije kao misli, zamisli, ali i njezinih mogućih ostvarenja, te njihovih posljedica. Odmah na početku Puhovski je istaknuo da su utopije politički konstrukti koji nastaju kao rezultat kritike postojeće zbilje. No one nisu tek vrednovanje, već je kroz negaciju riječ o uspostavljanju novog svijeta. Pritom je upozorio da kad se govori o utopiji njezino izvoriste treba tražiti u novom vijeku, a ne recimo kod Platona. Jer djelo koje je poznato kao *Država* (a ustvari je *Politeia* – zajednica) nije projekt utopije, već usavršavanje zbilje, čime stoji naspram utopijskog. Kod potonjeg je u osnovi riječ o tri neizostavna elementa koji ga čine: prvo, to je vrednovanje nečeg posebno neprihvatljivog; drugo, riječ je o racionalnom utemeljenju nečeg posebno novog; i treće, u ime razuma (odnosno uma) kritizira se ono što se može nazvati bezumna zbilja. Iz ovog se posljednjeg vidi da se u političkoj praksi um određuje autoritetom, čime se dolazi do toga da su utopije iznimno stroge jer propisuju ponašanje života i time su one iznimni autoritarni konstrukti.

Od svojih početaka (Thomas Morus) odnos utopije i stvarnosti koju ona negira zasniva se na tome da realnost ne počiva na umu i oslanja se na lanac određenih pretpostavki koje se kreću na potezu dvojba – kritika – revolucija. U svojoj biti, ono što utopija predstavlja stanje je poslije revolucije i stoga je ona u svojoj biti postrevolucionarno mišljenje. Stoga se redovno pokazuje da revolucija za svoje svrhe ne treba (i ne želi) utopije, jer je utopija ukida.

Kao izmišljanje novog, utopijsko, prema Puhovskom, začetke ima u jednom tekstu poznatog moreplovca iz doba velikih zemljopisnih otkrića, Amerigu Vespuciju, koji piše tekst *Mundus Novus* (*Novi svijet*). Na pragu 16. stoljeća Vespuci shvaća da je na obalama novog kontinenta, te ga opisuje, naglašavajući tri elementa u životu stanovništva koje pronalazi: prvo, nemaju države ni političke vlasti; drugo, nemaju vlasništva; i treće, nemaju braka. Na ovaj način interpretacija putovanja prostorom interpretira se kao putovanje vremenom, a utopija postaje prostorno-vremenski kontinuum. Ovo postaje i osnova Morusove *Utopije*, pri čemu Puhovski ocrta izvornu bit i distinkciju utopijsku tekstova – a to je da je prvotno riječ o socijalnim konstruktima. Distinkcija u političkoj interpretaciji tih tek-

stova i nije toliko bezazlena, jer npr. utopijski element koji govori da nema privatnog vlasništva ima za cijenu da se ukida i privatnost osobe. Tijekom izlaganja iznesene su i neke druge karakteristike utopije kao npr. to da se izvorne utopije i ne smatraju ostvarljivim ili činjenica da su utopije uvijek anti-tržišne, a posebno je indikativan obrazac u kojem utopije za svoje ostvarenje koriste ideologije i institucije.

Nakon toga je Puhovski dao jedan povijesno-filozofski, pa i antropološki ekskurs o različitim utopijskim projektima od novog vijeka naovamo. Kao prvi spominje onaj Francisa Bacona iz njegovog djela *Nova Atlantida*, gdje Bacon zastupa utopijsku ulogu znanosti, odnosno, kako Puhovski kaže, riječ je o ideji akademije koja je okrenuta prema budućnosti. To, drugim riječima, znači znanstveno određivanje dobra zajednice na najvišoj razini. Utoliko je zanimljiviji znanstveni socijalizam Marxa i Engelsa, koji se suprotstavljao utopijskom socijalizmu anarhista iz 19. stoljeća. No, ništa manje nije nezanimljivo ni protuslovlje moderne politike koja se nalazi između utopije kao racionalno utemeljene i liberalizma koji se uvijek zasniva na zaštitnim mehanizmima očuvanja sustava. Posebni je slučaj utopijskog promišljanja nacionalizam koji uvodi utopiju bolje prošlosti naspram bolje budućnosti. Kao specifičan primjer obrade ovog problema, Puhovski je naveo poznatog britanskog povjesničara Erica Hobsbawma i njegovo djelo *Inventing Tradition (Izmišljanje tradicije)*. U 20. stoljeću posebno se pak ističu transformacije utopije u anti-utopiju (distopiju), primjerice kod pisaca kao što su Huxley, Zamjatin ili Orwell. U ovim transformacijama ističe se i pokušaj refilozofikacije utopije, koja je prisutna kod Ernsta Blocha, prije svega u njegovom djelu *Duh utopije*, a kasnije i u *Principu nada*. Obrat u promišljanju problema utopije vidljiv je u Herberta Marcusea koji govori o kraju utopije kroz kritiku generacije iz 1968. jer se kao neuspjela radikalna kritika kapitalizma dala usisati od sustava koji je kritizirala. Zato u suvremenosti Puhovski na tragu Roberta Nozicka vidi dva zakašnjela momenta utopije: utopiju kao potpunu slobodu u konstrukciji svijeta, te nužnost pluraliteta utopija. Neke od suvremenih utopijskih konstrukcija poslužile su kao dobar primjer. Tu je, prije svega, pojava feminističke utopijske konstrukcije iz 70-ih godina 20. stoljeća pod imenom *etike skrbi* ili važni elementi utopijskog u *science fictionu* (koji se uvijek pojavljuju bez elemenata demokracije) i konačno film, koji se doista može interpretirati kao »prava utopija«.

Posljednje predavanje održala je Milena Belini. Ona je svoje izlaganje koncipirala

dvodijelno; vremenski i tematski. Umjesto klasičnog izlaganja autorica je svoje teze i prikaze podupirala slajdovima i objašnjenjima koja su išla uz njih ili su oni jednostavno bili vizualna nadopuna teza i navoda iz izlaganja. Pod skupnim nazivom »Žensko, monstruozno, drugo« Belini je prvi dio izlaganja naslovila »Dečko, dama, vampir, špijun«. Za razliku od prethodnih izlaganja, ona se nije toliko oslanjala na filozofske argumente koliko na razotkrivanje rodni uloga i dinamika u žanrovima fikcije kao što su špijunski i vampirski. Razlikujući kod ova dva žanra bitne elemente rodne dinamike, Belini se u osnovi upušta u njihovu dvovrsnu analizu. S jedne strane, daje svojevrstni autorski indeks stvaralaštva po pitanju špijunskog ili vampirskog narativa, pri čemu se pokazuje da je kod špijunskog narativa prije svega prisutno autorstvo muških autora, dok je kod vampirskih narativa prisutno prije svega žensko autorstvo. No, nakon što se analiza odmakne od statističkih podataka i pažnja se posveti samom narativnom obrascu spomenutih žanrova, Belini dolazi do zaključaka koji se naziru već i u slučaju njihove autorske indeksacije. Naime, kod špijunskog narativa prisutna je situacija jasne odijeljenosti pripovijedanja, svojevrstno crno/bijelo jasno prokazivanje situacije; određena jasno odijeljena relacija prijateljstvo/neprijateljstvo, prepoznatljivi obrazac dobrih i loših, u kojem se u konačnici ne nalaze granične situacije koje propituju vlastite narativne zadanosti. Belini smatra da čak ni nema nikakve stvarne razlike u raznolikim karakterizacijama špijunskih narativa (kao, recimo, prividna opreka Bond/Smiley). S druge strane, vampirski narativ, kod kojeg su puno više prisutne autorice negoli autori, ima jedan narativni okvir koji ne daje jasnu, crno/bijelu situaciju, već je narativna situacija siva, mutna, granična. Vampirsko stoga naspram špijunskog proizvodi, prije svega kroz imanentni narativni element zaraze, jednu drugu perspektivu koja omogućuje susret, »zarazu« Drugim i time predstavlja mogućnost iščitavanja načela otvorenosti u rodnim dinamikama koje se kroz perspektivu Milene Belini ipak prije nalazi na ženskoj, a ne na muškoj strani.

Drugi dio izlaganja odnosio se na fenomen *steampunka* (što je bio i naziv izlaganja). Autorica se tu mnogo manje bavila propitivanjem rodnog (iako je to i dalje bilo prisutno), a većim se dijelom bavila interpretacijom navedenog pojma. Utoliko se, što je bilo razvidno iz izlaganja, i ne može jasno definirati o čemu je riječ. No, neke odrednice ipak postoje. Kao prvo, *steampunk* se kao izraz prvi put pojavljuje 1987. i na neki način može se smatrati pojavom koja obilježava određeno

post-cyberpunkovsko stanje kulture, iako je prije riječ o usporednom fenomenu. Druga odrednica je razlikovanje *steampunka* i *steampulpa*, pri čemu se ovaj potonji doista svodi na pitanje stila (glazbe itsl.) dok je sam *steampunk* narativ. Ovaj narativ, i to je njegova treća, možda najvažnija odrednica, nalazi se, možemo reći, u određenom vremenskom vrtlogu. Upravo narativno propitivanje vremenskog, temporalnog, pa i povijesnog, čini se kao glavna odrednica ovog fenomena koji nalazi izraz u različitim vremenskim preobrazbama, transformacijama i transfiguracijama (npr. retrofuturizam, alternativne povijesti

itsl.). Kao jedan od poznatijih primjera *steampunka* Belini je navela *League of Extraordinary Gentlemen* (u njezinom prijevodu – *Liga iznimne gospode*) pri čemu je pledirala za stripovsku, izvornu verziju naspram puno lošije, ali poznatije filmske. Iako, kao što je već navedeno, Belini u drugom dijelu predavanja nije toliko pridavala pažnju pitanju rodnog, na kraju je istakla da su ženski likovi koji se pojavljuju u narativima *steampunka* vrlo jaki likovi i predstavljaju njegov važan dio.

Snježan Hasnaš